

Спогади Плиско Марії Семенівни

Це моя
сповідь.
я хочу,
щоб її читали

Упорядник
Олещенко Віталій Віталійович
м. Дніпро, 2026 рік

Анотація

Ця книга містить спогади Плиско Марії Семенівни (1903–1988) — жінки, чия доля пройшла через драматичні події XX століття.

У своїй щирій і відвертій оповіді вона згадує дитинство, життя на Катеринославщині, Донбасі, Західній Україні у роки війни та післявоєнний час. Це не просто родинна історія, а живе свідчення епохи, побаченої очима звичайної людини.

Книга підготовлена до видання її онуком — Олещенком Віталієм Віталійовичем.

Про рукопис

Спогади Плиско Марії Семенівни були написані нею власноруч у 1982–1983 роках у двох загальних зошитах. Рукопис зберігався в родинному архіві.

Під час підготовки тексту до публікації було виконано його повну оцифровку. Орфографію та стиль автора збережено максимально близько до оригіналу, редакційні втручання обмежено мінімальними виправленнями, необхідними для зручності читання.

Структуру рукопису також залишено без змін: текст поділено на два розділи відповідно до двох зошитів, у яких він був написаний.

Один аркуш рукопису (дві сторінки) було втрачено з невідомої причини. У тексті подано примітку упорядника з коротким викладом змісту цього фрагмента, відтвореним за родинними спогадами.

Ілюстративний матеріал, використаний у виданні, походить із родинного архіву та з відкритих історичних джерел і має на меті відтворити атмосферу часу, описаного у спогадах.

У читача при прочитанні цього житеопису неминуче виникне цілий ряд питань і навіть нерозумінь, бо цей текст – персональні спогади і враження конкретної людини зі своїм світоглядом і розумінням подій. Також рекомендую прочитати статтю «Допис-дослідження упорядника» у кінці книги, там ви знайдете усі відповіді на можливі питання.

Упорядник:
Олещенко Віталій Віталійович

м. Дніпро
2026 рік

Передмова упорядника

Ці спогади належать моїй бабусі — Плиско Марії Семенівні (1903–1988).

Вони були записані не як літературний твір, а як персональні спогади. Це щира розповідь людини, яка прожила довге й непросте життя у бурхливому ХХ столітті.

Її молодість припала на роки великих потрясінь: революції, становлення нової влади, важку працю на Катеринославщині, Донбасі, роки війни, евакуації та повоєнну відбудову. У цих спогадах немає прагнення прикрасити минуле або надати йому героїчного вигляду. Навпаки — перед нами жива пам'ять людини, яка просто розповідає про пережите.

Для мене ці записи мають не лише родинну цінність. Вони є частиною пам'яті про покоління людей, які пережили складні часи і зберегли людяність попри всі випробування.

Я намагався максимально зберегти авторський стиль і інтонацію оповіді. Під час підготовки тексту до друку були зроблені лише мінімальні редакційні правки, необхідні для читабельності.

Мені дуже хотілося, щоб ці спогади не залишилися лише родинною пам'яттю.

Нехай вони стануть ще одним голосом з минулого — голосом людини, яка жила, пам'ятала і хотіла бути почутою.

Слова, винесені у заголовок цієї книги — то останній запис з її рукопису. То ж я лише виконую своєрідний заповіт Марії Семенівни —

«Це моя сповідь. Я хочу, щоб її читали».

Упорядник:
Олещенко Віталій Віталійович

м. Дніпро
2026 рік

27.07.1982 Марія Семенівна працює над цими спогадами.

Зошит №1

Покровське – велике волосне село Катеринославської губернії Олександрівської волості (**Нині Дніпропетровська область, Покровський, тепер Синельниківський, район. Олександрівськ – нині Запоріжжя, центр запорізької області, яка за Російської Імперії, входила до Катеринославської губернії. Зірочкою (*) та виділенням курсивом надалі у тексті надаватимуться примітки упорядника рукопису*).

Зі сходу на захід Покровське простягнулося кілометрів на п'ять. Покровське заснували запорожці після того, як Катерина II знищила Запорізьку січ. Перша сільська церква мала таку ж назву, як і церква Запорізької січі – Святого Покрова, то ж і саме село запорожці, влаштувавшись на Дикому полі над річкою Вовчою, теж охрестили Покровським. Село простяглося між річкою Вовчою і залізницею Бердянськ – Катеринослав (*з 1926 року – Дніпропетровськ, нині Дніпро). У селі було шість земських шкіл і два училища – ремісниче (*від слова «ремесло» - там навчали усіляким виробничим навичкам) та сільськогосподарське, три церкви. У центрі села була велика площа з церквою. Тут же: волосна управа, лікарня, бібліотека, крамниці, базар.

Сучасна мапа Покровського.

Східна частина села називалася Глиняна (через глинисті ґрунти). Тут теж знаходилася велика площа і нова церква. Південна частина села називалася Сірківка. (**насправді бабуся помилилася – Сірківка знаходиться на південно-західному краю села, з півдня його обмежує річка Вовча, залізниця і станція Мечетна знаходяться на півночі*) Вона отримала свою назву на честь славетного запорізького отамана Івана Сірка (**У районі Сірківки запорожці під орудою отамана Сірка розбили великий татарський загін, що йшов у набіг за ясиром*).

Характерно, що у цій частині села майже кожен житель, крім офіційного прізвища, мав прізвисько – «Гулий», «Сракогрій», «Цибулька», «Палій», «Хвасько», «Головатий» і т.п. (**це звична традиція усіх запорізьких поселень в Україні, іноді історично такі місцеві прізвиська ставали офіційними прізвищами роду*) За Сірківкою понад залізницею тягнулися шелюги (**народна назва верби гостролистої (*Salix acutifolia*)*) і невеликий сосновий лісок.

Як гарно було тут навесні та влітку! Гіркуватий запах шелюги, смолистий аромат сосен, сон-трави, синяка, горобиного щавлю... Так легко дихалося!

А за лісом, за залізницею, розкинулися левади. Це поодинокі білі хатки, криті соломою. Вони потопали у фруктових садах з пасіками, у велетенських тополях і ясенах, в заростях білої та жовтої акацій. Тут селилося багато птахів, особливо солов'їв та зозулів. Часто на деревах і

хатах вили свої гнізда лелеки. Деякі хазяї закріпляли для них на високих місцях горизонтально поставлені колеса від возів, щоб лелекам легше було вити гнізда. Літом звідусіль лунали солов'їні співи і безкінечно чулося «ку-ку» зозуль. Уявлю собі ту красу і здається, що, побувавши там іще раз, можна було й помирати... Але зараз там, де простягалися шелюги і сосновий ліс, оселилися люди у нових будинках. Збудували колгоспні ферми і, мабуть, зникли ті дивовижні левади з їхньою неповторною дивовижною природою.

За півкілометра від Сірківки розташована залізнична станція Мечетна, названа топонімом балки Мечетна, яка проходить поруч. По балці протікав ручай з чистою, прозорою водою. Станція Мечетна розташована з північного боку Сірківки, а з південного, на річці Вовчій, споруджено греблю і водокачку, яка подавала воду на станцію.

На схід від Сірківки, вгору за течією Вовчої, був і є великий капітальний міст, а напроти центра села – невеличкий примітивний місточок, який на зиму знімався (**нині там теж капітальний міст, другий угору за течією*) Мости зв'язували Покровське з лівим берегом річки, де стояла на площі велика церква.

Фото. Приходська школа і церква у Покровському, знімок початку 30-х років XX століття.

Ліворуч від неї Гнедіно, а праворуч велике (на пару кілометрів) селище Олександрівка. (* *Нині Гнедино і Олександрівка злилися в одне селище Олександрівка*) Козацьку землю милістю Катерини II заграбастав собі колись козацький старшина Гнида. Від Гниди пішов дворянський рід Гнедіних, які пізніше продали свої землі поміщику Смирнову. Тут знаходився маєток Смирнова. Понад річкою тягнувся його величезний парк і чудовий фруктовий сад. Там же було два училища – ремісниче та сільськогосподарське. Поблизу училищ було багато господарських будівель, учбових корпусів, будинків-квартир для вчителів. Над річкою тягнувся фруктовий сад сільськогосподарського училища.

Багато земель навкруги Покровського було роздано, особливо Катериною II, поміщикам: Смирнов, Вермат, Макаренко та ін. І нащадки запорожців щовесни брали в оренду наділи у цих поміщиків (по суті свою ж землю), позаяк власної землі було мало. Також багато було німецьких хуторів, що отримували землі у подарунок від вінценосних осіб.

Батько мій, Семен Мінович Тихий – син Міни Олексійовича Тихого, старшини (виборна посада) села Покровського. (**ім'я Міна грецького походження, застосовувалося як для жінок, так і для чоловіків, в Україні зустрічається вкрай рідко*) Мати, Мотрона Василівна – дочка селянина Василя Кисенка. Батько жив на Глиняній, а мати – на Сірківці (протилежні кінці села). До одруження вони не знали одне одного, але усе життя прожили дружно. (**Ймовірно, маємо випадок шлюбу за домовленістю сімей*).

Сім'я Тихих була великою. У Діда Міні було 4 сини і 3 дочки. Мій батько був старшим, але скоро одружився і його брат Микола. Сім'я виросла до 18 людей, але жили дружно. Ніхто не насмілювався суперечити дідові Міні. Слово його було законом для усіх, хоч сам він у господарстві і не працював – завжди був у волості (* *тут «волость» - сукупність органів місцевого самоврядування адміністративної одиниці волость, аналог нинішнього району або області*). Сім'я ж працювала, не покладаючи рук, особливо влітку на жнива у полі на току. Спати лягали о 23-24, а піднімалися о 3-4 годині. Взимку жінки пряли, а чоловіки їм допомагали (м'яли коноплі, мотали нитки). За майновим станом сім'я була середньою. Мали 4 коня, 2 корови, лошата, телята, вівці та свині, багато птиці. Надільної землі було 12,5 десятин. Крім того брали в оренду у поміщика Смирнова. Робота для дорослих і дітей то було головне. Діти росли майже без догляду. Так, моя мама

розповідала, що їхня перша дитина Ваня захворів на запалення легень, лазив по двору і плакав, а вона не могла залишити роботу на току. Хлопчик помер. Але коли дід приходив додому з гостями, то мама мала кидати роботу і приймати гостей. Такими були вдачі і порядки того часу.

Сім'я Тихих була зразковою і всіма шанованою. Про це свідчить те, що дід багато років обирався старшиною. Діти беззаперечно слухалися старших. У лексиці сім'ї такі слова, як «чорт», «дурень», «не бреши» і т.п. ніколи не вживалися (**абсцєнтна лексика в Українському суспільстві завжди була табуйована, найпоширенішими лайками того часу були «чорт», «дідько», «свиня» і «собака». Матюків не існувало до приходу московитів*). Діти у своїх товаришів по вулиці ніколи й нічого не мали просити. Це вважалося великим приниженням і невихованістю. Про моральність сім'ї свідчить такий випадок – середній брат мого батька Макарій ніс з олійниці відро соняшникової олії і отримав, ймовірно, розтягнення зв'язок у плечі. Внаслідок цього у нього час від часу відкривався свищ і він втратив здатність піднімати руку вгору. Але згодом рана зажила і усе прийшло до норми. Він одружився. І тут зразу після одруження у нього знову відкрився свищ. Уся сім'я жахнулася, а бабуся увесь час примовляла «А боже ж мій, боже мій, зав'язали чужій дитині світ» (тобто невістці). (** малося на увазі переживання з того приводу, що одружений, як здоровий, чоловік може виявитися непрацездатним і це – ганьба перед невісткою і її родом*), але, на щастя, рука зажила і він був повноцінним працівником.

Релігійних свят суворо дотримувалися, особливо шанувалися Різдво та Паска. До цих свят старанно готувалися: суворо дотримувалися посту перед святами, різали кабана, кожному у сім'ї дарувалися великі обновки. (** мається на увазі перш за все добре взуття і одяг – велика цінність того часу*) Урочисто, з великим благоговінням, проводилися ці свята. На Святвечір перед Різдвом по усьому селі з хати в хату ходили вечірники. У хустинку на тарілці клали трохи куті, пісних пиріжків, риби і після домашньої вечері – вживання куті, узвару і усього пісного, що ставилося на селі під образами (**«червоний кут», як правило дальній від входних дверей, у хаті, у якому розміщувалися ікони з лампадами*) діти і молодь носять вечерю приказуючи «Прислали батько й мати вам вечерю». Хазяї щось скуштують, щось додадуть свого і дадуть дітям пряників, цукерок і 1-2-3 копійок, а старшим навіть піднесуть чарочку і копійок 15-20.

Нас, дітей у сім'ї Тихих, ходити з вечерею з хати у хату не пускали (вважали непристойним ходити і збирати копійки). (** взагалі описаний звичай носіння вечері не має негативної конотації і широко*

поширений. Згадана заборона вочевидь зумовлювалася соціальною дистанцією між сім'єю сільського старшини і звичайними посполитими) Нас старші водили тільки до родичів. Святвечір з 24 на 25 грудня. 25 грудня до світанку хлопці ходять різдвувати з зіркою, зробленою з кольорового паперу зі свічкою усередині і співають «Роздество твоє, Христе боже наш, возсія мирові світ разума...» і т.д.

На фото 1905-го року хлопчики з різдвяною зіркою. Знімок зроблено у с. Сергіївка Донецької області (це село згадуватиметься далі у тексті, де описуватимуться події 1930-х років)

(*Нижче навожу повний текст різдвяного топаря:

Роздество Твоє,
Христе Боже наш!

Возсія мирові

*Світ розума:
В нім бо зіззда слущащїї,
Ззіздою учахуся.*

*Тебі кланятися
Сонцю правди,
І Тебе видіти
З висоти Востока.*

*Господи,
Слава, слава,
Слава Тебі!)*

та поздоровляють зі святом. На протязі двох тижнів здійснюються усілякі урочисті обряди. Хлопці колядують:

*«Коляд, коляд, колядниця,
Добра з маком паляниця,
А пісна не така,
Давай, дядьку, п'ятака! Як не даси п'ятака,
Візьму вола за рога,
Та виведу за поріг,
Та продам за пиріг,
А кобилку за чупринку
Та виведу на могилку,
А з могилки на тічок,
Давай, дядьку, п'ятачок!»*

(у даному тексті під «могилкою» мається на увазі степовий курган – у степах України усі кургани називають «могилами»)*

Дівчатка щедрують:

*«Щедрівочка щедрувала
До віконця припадала –
Чи ти, жінко, напекла,
Неси швидше до вікна»*

*«Миланки ходили,
Васильки носили,
Василева мати*

Пішла жито жати
І жита не жала,
Чесний хрест держала:
Святітеся, люди,
Ось вам Христос буде,
Столи застилайте,
Богу свічку ставте,
А нам калач дайте.»

На світанку 1 січня хлопці посівають і з Новим роком вітають. 5-го січня – хрещення. Святять воду на річці, де встановлюють великий хрест з льоду. Від церкви на річку йдуть священники з хором, корогами, хрестами. Ось закінчилася служба божа, у повітря здіймаються десятки голубів, зчиняється стрільба з гвинтівок у *повітря*. Люди з водою роз'їжджаються та розходяться по домівках. Вдома на усіх будівлях малюють хрести. У цей день і малі й великі катаються на санках. Запрягають найкращих коней, завантажують санки дітьми й дорослими, влаштовують перегони. З 25 грудня по 6 січня гуляють, ходять у гості, навіть не працюють державні заклади.

Проходять скромні тижні наближається Великий піст перед паскою. Перед ним тиждень масляниці. Варять вареники, печуть млинці і пиріжки, ходять у гості, катаються на санках. В'яжуть «колодки» тим, хто не оженився – усе то підстави для гуляння. Справляти весілля можна було лише у скромні (м'ясоїдні) тижні. Весілля на пости не допускалося. Починався піст. Кожен у піст мав відповістися (* *говіння - це період у православній традиції, що означає духовну зосередженість та підготовку до Сповіді та Причастя, що включає піст, посилену молитву та відвідування церковних служб*). А багато старших людей говіли навіть двічі: на початку і у кінці посту. Той, хто говіє, на протязі трьох днів зранку і увечері ходив до церкви. Перед останнім днем ставав до сповіді. Перед сповіддю вдома у всіх просив прощення. Підходить до мене бабуся та й каже: «Марійко» Прошу прощення», я відповідаю: «Бог простить» -і так три рази бабуся, низько кланяючись, просить прощення, а я відповідаю: «Бог простить». У цей вечір священник у церкві сповідував кожного говільника окремо. На стіл клався хрест і на нього сповідальник клав два пальці як клятву, що казатиме правду про свої гріхи. Священник нахилявся до говільника, покриваючи себе і його єпітархією і питав, чи грішний він. Той відповідав, що грішний, і йому прощалися гріхи. Це відбувалося формально. Тільки у виключних випадках, може якась бабуся щиро зізнавалася у своїх гріхах або священник хотів щось випитати у

говільника. У цей вечір говільник нічого не їв, не сперечався, був тихим та каявся. Зранку йшов до причастя «вкусити крові і тіла христового». З маленької ложечки священник давав декілька крапель *червоного* вина і шматочок проскури.

Паска завжди у неділю, а за тиждень до паски – вербна субота. Ця субота була великою радістю для дітей. Погода у цей час здебільшого була теплою, ясною і ми одягали свої обновки, зроблені до Паски. Заготовану вербу складали десь недалеко (з кілометр) від церкви. Урочисто, з богослужінням, несли її до церкви, а у неділю у церкві її роздавали людям. «Верба б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень (Паска – великий день), не вмирай, червоної крашанки (фарбованого яйця) дожидай!», примовляли, злегка б'ючи одне одного вербовими гілками. На останньому тижні посту був страсний четвер, коли усю вечірню у церкві люди стояли з запаленими свічками і кожен свою свічку хотів донести до дому, не давши потухнути полум'ю. Красива то була картина, коли вночі від церкви в усі боки розтікалися людські ріки з вогниками. Останні два дні *посту* – плащаниця. Кожен повинен прийти до церкви і прикластися до «тіла христового». Останні 2-3 дні у домі усе пеклося і смажилося. Красилися яйця, пеклися паски. Усі ходили тихо, намагаючись не грюкнути дверми, щоб у печі не сіли паски. Запах був апетитний, але боже збав скуштувати щось скоромне! Старі люди по 2-3 дні взагалі нічого не їли. У Суботу з вечора до 3-4 *годин* ночі йде всеношна у церкві. Якщо у церкві хороший хор і гарні голоси у священників, то богослужіння цієї всеношної вражає своєю красою і урочистістю. Особливо коли співають «Розбійника». Усі йдуть і їдуть до церкви з кошиками, накритими вишитими рушниками, а у кошиках паски, яєчка, шматочки м'яса, сала, вузлики солі. Перед ранком починається хресна хода. Святять паски, з якими стоять люди навкруги церкви. З корогвами і хрестами проходять священнослужителі і хором співають «Христос воскрес із мертвих смертю смерть поправ...». Цей виключно красивий обряд одухотворяє людей. Людина стає світлішою, добрішою. 2-3 дні урочисто дзвонять в усі дзвони. З церкви люди розтікаються по домівках і розговляються. Спочатку їдять шматочок святої паски і яйце, а потім усе інше. Настає ранок. Старші іще лягають трохи поспати, а дітвора гуляє. Потім приходять найближчі, найдорожчі гості: зяті й дочки, онуки, брати, сестри. У ці три дні не можна нічого робити (особливо у перший день) навіть підмести підлогу. Дітвора катається на гойдалках, міняється крашанками. У Тихих до паски фарбували декілька сотень яєць і ділили їх на кожного члена сім'ї.

Красиве свято іще Трійця, коли усю хату і двір прикрашали гілками тополі. 6-го серпня свято Спас. У церкві святять яблука, груші, мед. Старі зазвичай до Спаса яблук не їдять.

Релігійні свята красивими, різноманітними обрядами вносили радість, були світлим променем навіть у похмурому житті.

Один з ранніх портретів Марії Семенівни. Рік зйомки невідомий,

Батько мій після одруження 4 роки служив у діючій армії у Катеринославі. Там здобув професію фельдшера. Повернувся додому і продовжили жити і працювати однією великою родиною. Але в одній хаті жити такою великою сім'єю, особливо взимку, було тісно. Влітку спали по інших спорудах (* клуні, сінники, сараї були звичним місцем ночівлі). Цікавий випадок розповідала мама – Тихі дуже любили коней. Коні у них завжди були красиві, доглянуті. Влітку мама і тато спали у погрібняку поряд з конюшнею. (*надбудова над погребом (льохом) або передня частина погребя, вхід до нього, часто з невеликим коридором чи приміщенням, яке зачиняється дверима) У Покровському були конокради, особливо Скороходи. І ось вони вночі вирішили викрасти коней. Собакам кинули шматки сала, обмотаного коноплями, щоб

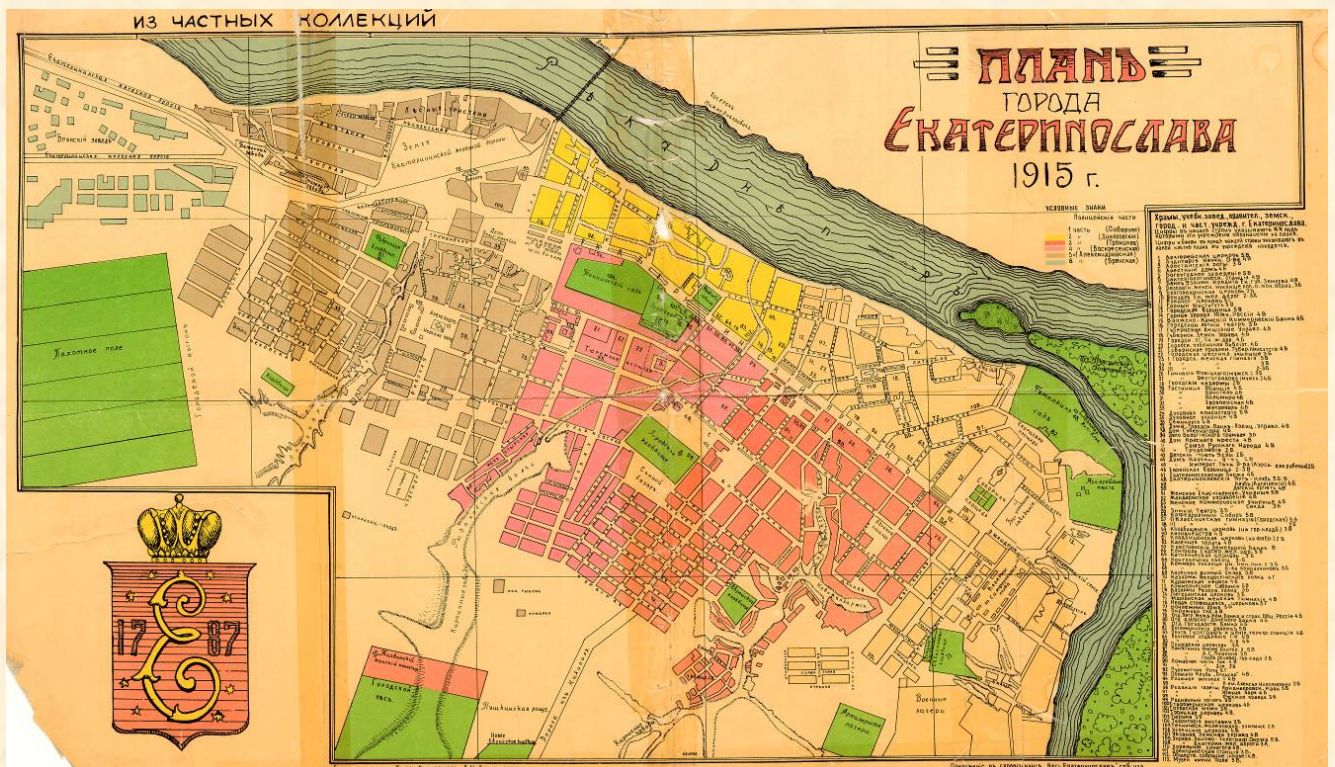
собаки довше возилися, віддираючи сало від конопель, а самі через двір подалися до конюшні. Але посеред двору сиділи гуси і підняли гвалт, коли злодії проходили повз них. Батько це почув, підняв братів і злодії втекли. Ось так «гуси Рим врятували».

Хата була розділена сіньми на дві кімнати. У одній жили старі з меншим, іще не жонатим, сином і дочкою, а у іншій – три жонатих сини з дітьми. Старшого сина, тобто мого батька, відділили. Купили хату, дві кобили, корову. Віддали його наділ – 2,5 десятини землі. І почалися тяжкі, безпросвітні дні. Земля була глиниста, врожаї низькі, та й мало її було. Адже потрібно було прогодувати не тільки сім'ю, а й коней, корову, хоч одну свиню в рік. Орендували у Смірнова. Важко жилося. Троє малих дітей, а потім з'явився і четвертий. Я була старшою, Коля, Михайлик і Ваня молодше. Поїдуть рідні у поле. Залишать на мене малих. А яка з мене нянька у 7-8 років! Часто собаки поїдять їжу, що нам залишили, сусідські діти нароблять шкоди та іще й поб'ють нас. А що переживають рідні, залишаючи нас самих? Грошей не було і нізвідки їх було узяти. Один торгівець якось сказав батьку – «у тебе п'ятиповерхові штани» - вони були латані-перелатані. Ці слова дуже образили батька, зачепили його самолюбство. Він вирішив покінчити з сільським життям і досягти чогось більшого.

Здоров'я у батька було неважне і робота у сільському господарстві була для нього тяжкою. Вирішили вони з мамою ліквідувати своє господарство. Татко успішно закінчив 4 класи народної школи, а у той час, коли більша частина чоловіків були неграмотними, така освіта вважалася пристойною. До того ж він був дуже начитаним, серйозним і витриманим. Та й 4 роки на дійсній службі дещо дали. Восени він поїхав у Катеринослав, спершу сам. Влаштувався у міській управі санітарним фельдшером. Тоді це була високооплачувана почесна посада. Отримував він 70 рублів, тоді як вчитель народної (початкової) школи отримував 25 рублів. Його начальник – санітарний лікар, його підлеглі – санітари. Їх місія – слідкувати за санітарним станом базарів, продуктових магазинів, столових, ресторанів певної частини міста. Взимку батько приїхав, продав хату і хазяйство. Гроші поклав у банк. Забрав нас у Катеринослав. Квартиру найняв у Хорунжих, вихідців з Покровського. Платили ми 12 рублів на місяць (3 кімнати, кухня, коридор і комора). Зажили ми тихо, спокійно. За рік одяглися, починаючи від сорочок і закінчуючи осіннім і зимовим одягом. Обставили свою квартиру, безумовно, по-скромному. Життя потекло тихо, спокійне, у достатку. Іноді по суботам до рідних приходили гості. Грали у преферанс (**картярська гра зі складними правилами і*

підрахунками, вважалася «благородною»). Пили чай. Чарка і хороша закуска траплялися тільки по великим святam.

Ми, діти, швидко прижилися у місті. Легко перейшли на російську мову, набули друзів. (* у Російській Імперії міське населення, особливо службовці, спілкувалися виключно російською мовою. Такою була державна політика Росії. Українська вважалася «мовою селян» і ознакою приналежності до низького соціального класу). У власників будинку було п'ять дівчаток. Старша – моя однолітка. Так що було весело. Жили ми на околиці міста. У двох-трьох кілометрах від нас був монастирський ліс (у лісі був жіночий монастир). (* за сучасною мапою цей будинок знаходився десь у районі нинішніх вулиць Ігоря Сікорського – Барвінківської – проспекту Ілліча, нині Пилипа Орлика) Ліс був невеликий, листяний, розташований на пагорбах. Влітку був дуже красивий своїм різнотрав'ям, квітами, великими різноманітними деревами. В умовах міста цей ліс був великою розкішшю. Влітку по неділям ми часто з рідними ходили в той ліс. Батько дуже любив нас, не кажучи вже про матір, багато грався з нами. На новий рік нам робили ялинку. Тут же біля лісу був іподром. Іноді батько брав і мене. Це було великим задоволенням.

План Катеринослава часів проживання там бабусі. Описаний ліс і монастир у нижньому лівому кутку мапи (територія лісу зелена, монастирська – рожева) Монастир є і зараз, правіше і вгору сірі прямокутники – кінний ринок і ярмарок. То ж сім'я бабусі квартирувала десь у районі отих перших рожевих кварталів.

Тут же, між лісом і містом, на величезній порожній місцині, двічі на літо влаштовувався великий ярмарок. Чого там тільки не було! Готовий одяг, різноманітні тканини, посуд. Кондитерські вироби, пироги, солодощі. Різні цукерки (особливо фабрики Юнона). Батько купував нам по цукерці величиною кожному у його зріст. Фрукти і ягоди, починаючи з тропічних і закінчуючи самими північними. Звіринець, цирк, примітивні театри і обов'язково цигани. Багато каруселей, (одна іншої краще), усяких видів гойдалки і багато інших розваг. Тут можна було купити будь-що, аби вистачило грошей.

Влітку по неділях на цих просторах хтось влаштовував кулачні бої. Бог знає звідки напливали сюди підозрілі молоді люди і чоловіки середнього віку. Утворювалося дві партії і починалася бійка стіна на стіну. Жахливе то було видовище! Але ось налітає кінна поліція. Нагайками розганяє усіх. Всі розбігаються хто куди (тоді бережи квартири). Але буває, що поліція поїде, а кулачний бій знову продовжується.

Мене, як старшу, батько водив до музею Поля, у міський та Потьомкінський парки (* відповідно музей ім. Яворницького, парк Лазаря Глоби (раніше Чкалова) та парк ім. Шевченка).

Ілюстративне фото з Катеринослава перед Першою Світовою.

Після важкого сільського життя сім'я наша, як кажуть, як на світ народилася. Але ось 1 серпня 1914 року почалася Перша світова війна...

У першу мобілізацію забрали татка. Лишилася мама з чотирма дітьми на 18 рублів допомоги. Мені, старшій, близько 11 років, Вані, молодшому біля трьох років. Життя різко змінилося. Відразу піднялися ціни. З'явилися черги за хлібом, а потім була введена карткова система. Мама змінила трикімнатну квартиру на однокімнатну, платила 7 рублів. А тут нове горе – захворіла мама. Їй відмовили ноги. Лежала у ліжку нерухомою.

Велику участь у нашому горі прийняли дружини таткових товаришів по службі. Потім приїхала таткова сестра і нам стало легше. Мама пролежала у ліжку 9 місяців. Кожен візит лікаря – 3-5 рублів. А покращень немає. І ось прийшла до нас єврейка, у якої на розі через два будинки була маленька крамничка. Вона послала мене з запискою до одного фельдшера – єврея. Він взяв візника і разом зі мною приїхав до нас. Був декілька разів. Привозив ліки. За візити грошей не брав. За місяць мама піднялася. До самої смерті мама не скаржилася на ноги і усе життя була йому вдячна.

Від початку і до закінчення війни татко служив у військовому шпиталі біля фронту. Теж небезпечно, але все ж не на фронті у бою. Листи він нам писав часто, а відповідати йому могла лише я. Мама була неписьменною. Читати біля нас (Коля теж вже ходив до школи) вона навчилася, а писати так і не вміла. Для мене, безумовно, це було великим навантаженням. За 4 роки перебування на війни татко лише раз приходив у відпустку. Приїхав неочікувано. Наша радість була безкінечною! Пам'ятаю, я прийшла з гімназії і побачила його, розгубилася, розплакалася, книжки у мене розсипалися, але була безмежно щасливою. Але цей неймовірний тиждень промайнув, немов мить, і знову потяглася сіра буденність.

До школи я почала ходити іще у Покровському. Ходила до Нового року, а потім ми переїхали до Катеринослава. У Покровській школі, *іще до переїзду*, я вперше у житті побачила ялинку. Принесла додому мішечок з цукерками і горіхами. Від моєї першої вчительки у мене лишилося погане враження. Єфросинія Іванівна була молодою, негарною і дуже злою. Туманно згадую, як вона кричить і б'є хлопчаків. У Катеринославі мене відправили в училище, яке було від нас у п'яти хвилинах ходьби. В училищі було 4 початкових класи і дві вчительки. Завідувачка Марія Василівна років 50-60 і молода вчителька Катерина Олексіївна. Я була у останньої. Вона вела перший і третій класи. Марія Василівна часто брала мене у свій клас, щоб я вчила її

учнів красиво писати. Навчити, безумовно, я учнів не могла, але це був її педагогічний підхід у роботі з іншими дітьми, що відстають. Обоє вчительок я обожнювала. У них було стільки тепла і ласки до дітей, що не всяка мати приділяла своїм дітям стільки уваги, скільки приділяли вони. Особливо душевною була старша – побачить мене, обов'язково приласкає, поцілує. Невільно пригортаєшся до неї і хочеться висловити їй якусь свою вдячність. Моя вчителька Катерина Олексіївна теж дуже гарно ставилася до мене. Може тому, що я гарно вчилася. До ялинки готували виставу «Серед квітів». Я була «трояндою». Довго вона возилася зі мною, поки навчила мене правильно декламувати: «Зовут мене люди царицей цветов за цвет и за запах моих лепестков...». Але провчилася я у цьому училищі лише 2 роки. Була вже війна. Мамі сусіди порадили віддати мене до гімназії. До міської гімназії вступити було важко і плата за навчання – 100 рублів. Влаштувала вона мене до приватної гімназії Біттнер, де треба було платити 70 рублів (**Приватна жіноча гімназія Н. Біттнер (вулиця Олександрівська, будинок Карбон'єра, нині вулиця Січових стрільців*). Не знаю, як мама думала вкластися у свій мізерний бюджет. Мабуть, розраховувала на гроші, вкладені у банк. Але платила вона лише перший рік, а потім, коли хотіла забрати мене, то директор сказала, що я вчитимуся безкоштовно (гарна учениця для них була рекламою). Так я провчилася там іще три роки (III-й підготовчий, I-й і II-й класи гімназії) Перейшла у III клас гімназії.

У 1916-му році (**насправді, у 1915-му, тут у рукописі помилка*), мабуть, щоб у ці грізні роки війни підняти дух свого народу) до Катеринославу приїжджав цар Микола II. Увесь люд вийшов на проспект (** Тоді Катериненський, пізніше К.Маркса, нині Яворницького*), де він мав проїжджати – показатися своєму народові. У перших рядах вишикували гімназистів. Три відкриті машини (на середній був він) проїхали метрах у 4-5 від нас. Микола II був дуже «непоказний»: руденький, щупленький, з невеликою борідкою у солдатській шинелі. (мабуть, то була своєрідна демонстрація). Він так відбився у моїй пам'яті, що я його і зараз ясно уявляю.

Микола II у Катеринославі на танку Потьомкінського палацу після зустрічі з міським керівництвом та купецтвом. Імператор у центрі кадру.

Проїзд Миколи II Катеринославом.

Кортеж Миколи II біля музею Поля (нині Яворницького)

І так, тривав вже третій рік війни, 1917-й. Лютнева революція. Тепер учні першого класу політично більш освічені, ніж у ті часи багато дорослих, а тим більше ми, діти. Демонстрації і мітинги відбувалися у центрі міста, а ми, діти, мало про це знали і розуміли, тим більше під час війни, коли у більшості з нас лишалися одні матері. Ми відчували матеріальні нестатки, голод. Восени 1917-го мама з нами повернулася у Покровське. У Катеринославі на мізерну допомогу і голодний пайок з такою сім'єю жити було неможливо. У Покровському відкрилася гімназія, я і Коля могли продовжувати навчання. Мишко і Ваня іще сиділи вдома. Імператорська армія розпадалася. Додому прийшов і татко. Зняли у центрі Покровського трикімнатну квартиру. Тато працював у лікарні, я і Коля вчилися у гімназії, яка була недалеко у найкращому будинку села (у домі колишнього купця Лемока). Мама з меншими дітьми лишалася вдома. Але настали важкі, неспокійні часи. Почалася громадянська війна, прийшли німці (*весна – жовтень 1918 року), лютував тиф. У роки громадянської війни безкінечно мінялася влада. Іноді ми навіть не встигали зрозуміти, хто зараз при владі. Одні приходили, інші відходили. Одні гнали інших. Безкінечний хаотичний потік людей і влад. Приходили люди різних політичних поглядів,

різних національностей. Розселялися по квартирам на день, на два, на тиждень, на місяць і більше. Розносили воші, об'їдали, обдирали населення, мобілізували молодь (багато з моїх знайомих так і не повернулися, загинули), гвалтували дівчат, жінок. Варю М. і Раю Д. увечері, від їх дому, три кавалериста погнали за село і там згвалтували. Співученицю Полю К. забрали з собою і вона повернулася роки через два. У селі по квартирам стояли якісь кавказці. Прибігає до нас хазяйка дому й каже: «Ховайте Марусю. Ці солдати, що у мене стоять, вночі виїжджають і приготували сани й кожуха, щоб забрати вашу дочку». Мене зразу ж відправили на інший кінець села до бабусі.

Але найстрашнішим бичем населення був тиф: висипний, зворотній, черевний. Майже поголовно цією хворобою перехворіло усе населення. Почасти у хаті лежали усі. Нікому було доглядати за хворими. Не було родини, у якій би хто-небудь не помирав. Найбільша смертність була серед чоловіків. Так було і у нас – татко працював у лікарні, забитий тифозними хворими (солдати усіляких національностей і партій). Санітари виносили ковдри надвір і віниками змیتали з них вошей. Зрозуміло, що врятуватися від зараження було неможливо, тим більше, що у нашій хаті завжди стояло 5-10 солдатів. І уся наша сім'я захворіла тифом. Тільки Михайлик перехворів ним у легкій формі – ходячим. Ця хвороба супроводжується дуже високою температурою, втратою свідомості, нестерпним головним болем. Потім висипається волосся. Татко захворів зразу двома різновидами тифу – висипним і зворотнім. Я захворіла, коли татко вже зліг до ліжка, а одужала, коли його вже поховали. Не дивлячись на те, що від нього майже не відходили лікарі, врятувати його не змогли. Три роки був на фронті, і повернувся, а вдома загинув.

І залишилася мама з чотирма дітьми, «без кола і без двора», без жодних засобів до існування. Потрібно у цей страшний час одягнути, взути і прогодувати чотири голодних роти. Увесь жах нашого становища ми, діти, не розуміли. Хоча мені було 15 років, Миколці 12, Мишкові 9, Вані 7. Чого-чого мамі тільки не довелося витерпіти! І непосильну працю, і приниження і безмежний жаль до своїх знедолених дітей. Зразу після смерті батька ми переїхали до маминих родичів на Сірківку. Діду й бабі було, мабуть, років по 75-80. Тут же жила мамина сестра з чоловіком і чотирма іще меншими дітьми. І ось у родині: вісім душ дітей, двоє старих, хвора тітка і лише два робітника – мама і дядько Степан. Треба було прогодувати цю ораву у той час, коли в державі була повна розруха (**тут мова йде про 1918-19 роки, коли в Україні виникла УНР (1917-1920рр), але через постійні бойові дії якісь ознаки наявності державної влади спостерігалися лише у великих*

містах, на більшій частині України жодної державної влади де-факто не було). Така ж розруха була і у кожному маленькому господарстві. Коней майже не було. Їх поглинула громадянська війна. Кожен військовий загін поповнював нестачу коней за рахунок ресурсів населення. Поля, скільки сягає око, були покриті квітучими, дорідними бур'янами.

Продовжувалася громадянська війна. Часто Покровське бувало у перехресних боях. Якось, коли ми сиділи на уроках у гімназії піднялася стрілянина. Десь поблизу рвалися снаряди. З будинку гімназії нас не випускали. Мама не знаходила собі місця. Думала, що нас вже немає у живих і кілометри три бігла у центр зі станції Мечетна, де ми жили у діда.

Станція Мечетна у наш час.

І чим би вона могла нам допомогти?! Взагалі важко було звикнути до такої обстановки. Якось, коли у селі знову піднялася стрільба, мама і тітка вирішили, що у полі буде безпечніше. Посадили нас 8 душ дітей у гарбу, запрягли коней і виїхали кілометрів за 7-8 у поле. І тут по нам почали стріляти. З'явився загін чоловік у 20 кінноти. Під'їхали до нас і кажуть: «Щастя ваше, що ви були у білих хустках (мама і тітка), а то навряд чи лишилися б живими. У цей бік поскакала група махновців, і ми думали, що це вони. Тим більше, побачили коней. Їдьте у село – там безпечніше». Іще випадок Якось дядько Степан, тітка, мама і я біля залізниці пололи кукурудзу. І тут на залізниці зав'язався бій між двома бронепоездами. Навкруги рвалися снаряди, у тому числі і на нашому полі. Ми швидко запрягли коней і поїхали. Можна багато навести подібних прикладів, життя було різноманітне і «веселе».

Дуже запам'ятався мені той час, коли були німці. Ми жили тоді не у дідуся, а в сирітській хаті, щоб зберегти її (батьки загинули, а чотирьох малолітніх сиріт розібрали родичі). Не знаю вже, як мама умудрилася, але у нас було декілька курочок і порося. Німці обдирали

усіх. Гребли усе. Награбоване відправляли до Германії. Забрали і в нас (у вдови з чотирма дітьми) і курей, і порося. Якось, коли я йшла з гімназії, верхи на коні їхав німець. І на усьому скаку грудьми коня він вдарив мене у спину. Кінь впав на передні ноги, а я лежала без свідомості. Люди кинулися до мене і понесли мене у сусідню хату. Інші накинулися з кулаками на німця. Не знаю, що там було, але він доказував, що я його знаю. Коли його втягли у хату, я повернулася до свідомості і лежала з закривавленим обличчям і подертими руками, я дійсно впізнала його. Він стояв у нас на квартирі. Наскочив він на мене, безумовно, умисно. Але чому? Ненависть? Бешкетність? (йому було років 23-25) Просто підлість? І що йому могли сказати обурені люди? Їхня влада – їхнє право. Він так і продовжував бути у нас на квартирі і навіть не вибачився. Культурна нація?! Щастя моє, що це трапилося взимку. Як раз випало багато снігу і я була у зимовому пальті. Це пом'якшило моє падіння.

Мабуть, так вже мало статися, що у моєму житті німці принесли мені багато горя. У війну (**тут мова про Другу світову 1939-1945*) вони забрали мого чоловіка. Якщо не прямо, то опосередковано винні у смерті Володі (другий син бабусі, брат мого батька). Я ненавиджу їх усіх і не вірю в їх чесноти, якими б друзями вони не прикидалися.

Неспокійний був час (** тут бабуся повертається до попередньої розповіді про часи громадянської війни*) Кожного дня можна було очікувати на якусь халепу. Часто село було у воєнному стані. Проходили бої, і ми навіть не знали між ким і ким. Заходили якісь загони, над кимось чинили розправу, оббирали населення, брали людей у підводи (хазяїн своїми кіньми віз солдатів і їхню поклажу) і ці люди місяцями не поверталися додому, а то й зовсім зникали, а найчастіше приходили до хати тільки з батоном, і тому були раді.

З'явилося багато банд, малих у 5-10 розбійників і великих, як у красеня Щуся (він потім злився з Махном) і у щупленького, непоказного Махна. Останній іменував себе «Володарем степів», Степовим Наполеоном». «Столиця» його – Гуляй-Поле, але «гуляв» він по усій східній Україні, далеко за межами своєї «столиці», а найчастіше – між Гуляй-Полем і Дібрівським лісом, між якими й лежало Покровське. З'являвся він набігами, неочікувано. Якось у неділю приїхав у Покровське «весіллям» з молодими, друзками, музикою і в ніч на понеділок вирізав 16 чоловік єврейських дітей від 15 до 6 років. Євреї у ці роки особливо переслідувалися. У своїх хатах не ночували, а в ту ніч 16 чоловік ночували у підвалі покинутого будинку і усі були знищені. Махну дуже заважав, не давав ходу Падалка. Падалка – офіцер

царської армії. Учасник Першої світової війни і потім – революційний діяч. Він познайомився з професійною революціонеркою Галиною, дочкою київського професора Батенка та одружився на ній. Жив він, вірніше, його рідня, на Сірківці поруч з моїм дідом. Неодноразово мені доводилося бачитися і розмовляти з ним. У Покровському він організував великий партизанський загін, у ньому був дядько Степан, чоловік маминої сестри, який воював з білими (**Андрій Падалка, створив загін, який позиціонував, як «комуністичний», але, хоч і мав певні розбіжності з Махно, та все ж воював у складі 3-ї Задніпровської бригади ім. Батька Махна. Дислокувався переважно у Покровському. За СРСР Падалка вважався соратником Нестора Махна. Вбитий махновцем Федором Скомським при спробі втечі у Покровському, де й похований*).

Падалка, домовившись з Махном, воював у Катеринославі проти петлюрівців. Але іще не закінчився бій, як махновці кинулися грабувати і вантажити награбоване на підводи. Разом вони воювали проти біляків (**війська, вірні московському Тимчасовому уряду*) під Олександрівськом (Запоріжжям), Пологами – але і тут Махно грабував, накладав на населення контрибуції, проти чого боровся Падалка. Взагалі він був кісткою у горлі для Махна, і останній намагався його позбутися. Навпроти мого сусіда жив Булах. У нього було два сини та дочка. Усі троє махновці. Вони вбили свого батька на воротах у сусідів, коли той тікав від них. Дочку хтось вночі вбив під їхнім же будинком. Вбивали вони багатьох, хто їм не подобався. Вони ж серед білого дня з-за рогу вбили і Падалку. Про діяльність Падалки і взагалі про Покровське пише у своїй книзі «Украдені гори» письменник Бедзик. (**Ця версія не збігається з архівними матеріалами КДБ СРСР, де, серед іншого, згадується «Білогвардійська банда Булаха», тобто не підтверджується зв'язок Булаха з формуванням Махна, а вбивство Падалки махновцем Скомським вважалося «махновськими розбірками». Така невідповідність інформації може бути викликана обмеженням світосприйняттям 16-тирічної дівчинки, якою тоді була бабуся, і пізнішим впливом згаданої книги Дмитра Івановича Бедзика, радянського письменника і пропагандиста совєтської ідеології.*)

Навколо Покровського було багато заможних хуторів, де жили так звані «тавричани». Вони мали по декілька десятків, а то й сотень десятин землі. Тримали робітників, особливо сезонних, і, безперечно, були не бідними. І їх усіх перебили банди. Лізли у кожне заможне господарство. Ходив навіть анекдот, а може у ньому була й правда: Стукає бандит у вікно і кричить: «А ну подавай у вікно на лопаті своє

золото і гроші, а не даси – вліземо у хату і усіх переб'ємо!» (у кожній хаті була дерев'яна лопата, на якій у піч садовили хліб).

У ці роки, майже безвладдя, багато хто шукав легкої поживи. Бувало, що тільки грабували, але, траплялося, і вбивали, особливо коли мали якісь особисті непорозуміння. Коли встановилася радянська влада, були створені БСБ (бригаді по боротьбі з бандитизмом, *рос. транскрипція «Борьба С Бандитизмом»*). Поволі банди були знищені або розсіялися. Але у цій боротьбі з бандитизмом загинуло багато бійців БСБ. Так загинув мій гарний знайомий, уповноважений по БСБ Свічаревський.

Закінчилася громадянська війна. Потроху почало налагоджуватися життя, але у нашій сім'ї воно залишалося дуже тяжким. Тинялися ми по усяким хатам – то у діда, то у сирітській хаті, то у хаті хазяїна, що виїхав на хутір (жили за те, що підмазували глиною будівлі (* *саманні будови потребують частого підмазування глиною, особливо навесні, інакше саман руйнується*) та доглядали за двором. Але головним джерелом нашого існування була робота з дядьком Степаном, чоловіком маминої сестри. Я і Коля взимку вчилися, а влітку... Коля був у діда по батьковій лінії. Пас корів. Гірким було його життя там. Сім'я діда була великою і зовсім не чуйною. Була там і бабуся, але не виявляла особливої турботи за своїм онуком – напівсиротою. Ходив він брудний та вошивий. Не мало сліз пролила мама, відправляючи його до діда. Але іншого виходу не було. Мишко пас корів біля дому. Все ж він був коло мами. Ваня був іще маленьким. Я взимку вчилася і вчила. Школи ще не працювали. Вчила сусідських дітлахів. Платили продуктами. Все ж таки невеличка допомога. Влітку вдома я була повноцінною робітницею. Працювала на рівні з дорослими. Полола, кожного дня зранку і увечері ходила на річку за водою поливати капусту, а у молотьбу працювала майже без сну. Молотарок тоді не було, і молотили котком. Упорядковували тік, тобто змочували землю і утрамбовували круглий майданчик так, щоб поверхня ставала твердою, як асфальт, щоб з неї не сипалася земля і пісок. На цьому майданчику розстиляли скошену пашню і ось по цьому токові я ганяла коней, впряжених у коток (продовгуватий кам'яний циліндр з ребрами на поверхні). За день змолочували 3-4 посади. Жарко було на спеці виходити цілий день. Як відрадні хвилини спливає у пам'яті: із колодязя глибиною у 9-10 метрів виймають відром кавун, до якого тільки доторкнешся ножом, він тріскається, солодкий, як цукор і льодяний – доки ганяєш коней, насолоджуєшся ним. Увечері годин до 12-ти віяли те зерно, що намолотили вдень. Моя робота була відгортати

полову (**відходи при обмолочуванні зерна*) у сарай. Це було гірше, ніж ганяти коней у котку. Уся закутана, спітніла, але однаково пилюка пролазить будь-де, остюки впиваються у тіло. Обмиюся з діжки, заповненої водою вдень і вкладаюся спати на горище, а через 2-3 години дядько Степан запрягає коней і за 10-12 кілометрів їдемо за пашнею. Він скирдує на гарбу, а я по колючій стерні босоніж за ним підгрібаю залишки. Ноги щипає, часто сочиться кров з подряпин. Приїжджаємо додому і зову молотимо. Це бувало у кращому випадку. А траплялося і так, що не було коней – їх забрали в усілякі армії, та й дядько Степан був у партизанах у Падалки. Мамина сестра хворіла і лежала нерухомою, то ж на дві сім'ї робітниками були лише мама і я. В полі і вдома працювали коровами (**замість коней використовували корів*). Жарко, мухи б'ють (**жалять*) корів і вони куди хочуть – туди й тягнуть, а у нас не вистачає сил їх втримати. Скільки гірких сліз було пролито! Старалися возити пашню увечері або вночі. Не так жарко і мухи не мучили. І вдень і вночі робота, робота, робота. Боже спаси прогуляти! Пам'ятаю, якось зайшли до нас знайомі з Катеринослава і просять маму відпустити мене з ними на леваду до їхніх родичів. Мама і слухати не хоче: «Робота горить, а ти гулятимеш!» Але все ж відпросили. Ппустила з умовою, щоб до ранку була вдома. Левада кілометрів у шість від Покровського (**зазвичай левада – це тип місцевості наприкінці городів, луг, порослий рідкими деревами, де луг чи випас переходить у струмок або річечку. Але тут бабуся, вочевидь, під Левадою розуміє якусь конкретну місцеву географічну локацію*). У Левадах ставки, що потонули у садах, місяць, солов'ї. Розмов з подругою нам вистачило на усю ніч. Пролетіла вона, як мить. Рано вранці треба було йти додому, а господарі наловили і варять раків. Як тут підеш?! І прийшла я додому опівдні. Було мені!

На вулицю з місцевою молоддю гуляти я не ходила, а здебільшого я спілкувалася з юнацтвом, якому про шматок хліба задумуватися не доводилося. За них думав хтось інший. І так мені прикро було, порівнюючи своє життя і їхнє. Траплялося, увечері їдемо на коровах за пашнею повз центр Покровського (там було наше поле), де чутно пісні моїх співучнів по гімназії, а я микаюся з коровами, брудна, з ципками (**дрібні тріщинки, виразки і шелушіння, що виникають внаслідок обвітрювання, морозів, вологи і нестачі вітамінів*) на босих ногах. Або, бувало, йдеш з якої-небудь роботи, брудна, у нестерпну спеку повз впорядкований будиночок з тінистим садочком і бачиш, як там відпочивають у затінку чисті акуратні люди і яким недосяжним раєм здавалося мені їхнє життя!

У мене була подружка Оля Татенко. Вона жила у школі у своїй тітці, вчительки. Я часто була у них. Чудова квартира, з гарною обстановкою. Рояль, тіnistий садочок і завжди вільна Ольга. Як було не зіставити наше життя!

І через багато років, коли я вже вчителювала і сама жила в гарних школах з тіnistим садом, чисто і гарно вдягнена, маючи можливість посидіти у прохолодній тіні, я згадувала свої переживання у пору моєї гіркої юності, і відпочинок мій був солодшим, а щастя повнішим.

Особливо важкими були неврожайні 1921-22 роки. Сталася сильна посуха. Хазяйства були зруйновані Першою світовою і громадянською війнами. Тисячі десятин поміщицької, та й селянської землі пустували. Нічим було їх обробити та засіяти, а тут іще й посуха. Маленькі шматочки засіяної селянської землі, та й ті не вродили. Ходили голодні люди, просили милостиню – а що ти їм даси, коли й сам голодний! Домішували до жменьки борошна лободу, кропиву, кору дерев. А навесні берег річки Вовчої був покритий людьми-скелетами, людьми-тінями. Вони виловлювали з води черепашки у 4-5см., відкривали їх і тут же на вогнищі варили ніжне м'ясо (**мова про ракушку-беззубку, що у великих кількостях живуть на дні річок*). Цим багато хто протримав себе до нового врожаю. У цьому році траплялося навіть людодство. Від голоду потерпали і наші дві сім'ї. Врятували нас дві корови. Хоча вони теж були голодними і молока давали дуже мало (**щоб корова гарно доїлася, крім трави і сіна вона має отримувати зерновий корм, а зерна не було*), але все ж воно було значною підтримкою. Зробить бабуся «каву» з ячменю, зваривши її на забіленій молоком воді, дасть по шматочку коржа з несіяного, з висівками, борошна і це був багатий сніданок. Картопля і інші овочі не вродили. Врізався у пам'ять мені один випадок. Мама, я і Коля пішли полоти кукурудзу за 7-8 кілометрів від села. Було дуже спекотно. Земля була такою розпеченою, що боляче стояти босоніж. Полемо, а від сухої землі стовпом піднімається пилюка і лізе в очі разом з потом. За цілий день роботи ми з'їли по одному маленькому коржику, страшенно втомилися і знесилилися. Готові були лягти і не вставати. Мама з великим трудом нас підняла. Адже потрібно було дійти іще 7 кілометрів. Знаходили різні способи підтримати себе. Кілометрів за 15 поля поміщика Вермана були цілком зарослі суріпицею (**бур'ян, медонос, часто засмічує с/г угіддя*). Її насіння багате на рослинну олію. Восени 1921 року мама забрала старших дітей, взяла рядна і палиці і ми пішли на ті поля. Прожили там тиждень і намолотили декілька мішків зерняток. Відвезли на олійницю і таким чином забезпечили себе на цілу зиму рослинною олією. У важкі роки

дещо допомагав Ревком (райвиконком) (**радянський орган місцевої влади*): дали трохи зерна, при землевпорядкуванні виділили нам гарну землю біля Покровського на Мечетній балці. Ця допомога була, як сім'ї фельдшера, що працював у лазареті червоноармійців. У Ревкомі працювала мамина похресниця – Марія Михно. Її батько і дядько Микола (татків брат) були учасниками революції 1905 року. Після придушення революції дядька врятував його батько – старшина Покровського, а батько Марії був арештований і не повернувся з каторги. Марія влаштувала мене на роботу в школу, де була їдальня АРА, я не вмію розшифровувати це скорочення. Якийсь американський мільонер пожертвував у цей голодний рік дітям України багато продуктів: борошно, цукор, какао, згущене молоко, рису. Декілька місяців (пам'ятаю навесні і влітку) в усіх школах були відкриті кухні, де раз у день годували дітей. Це була грандіозна підтримка для дітей. Ось там я і працювала. (**АМЕРИКА́НСЬКА АДМІНІСТРА́ЦІЯ ДОПОМО́ГИ (American Relief Administration, ARA)— неофіційна добровільна благодійницька організація США, утворена для надання гуманітарної допомоги європейським країнам, що потерпіли від 1-ї світової війни. Діяла у 1919–23 під головуванням міністра торгівлі США Г. Гувера.*).

Постійно допомоги від рідні батька ми не отримували. Вони дали нам лише корову. Головна допомога надходила від рідні матері. (**далі йде розповідь про рідню матері*)

Василь Кисенко (Гулий), як і переважне населення Покровського, веде свій родовід від запорожців. Це високий, темноволосий, суворий, похмурий чоловік. У молодості любив випити. Розповідала мама, що у шинок він йшов зі своєю матір'ю. Тиждень п'ють, але ось закінчується запій і робота горіла у них в руках то ж запої не відображалися на їхньому господарстві. У ті часи вони мали двоє коней 1-2 корови, молодняк, два десятки овець, свиней, птицю. Матір діда, свою прабабусю, я пам'ятаю. Вона прожила 104 роки. Коли ми приходили до них у гості (мені було 6-8 років), дід кликав прабабусю з печі, першу садив її на покуття за стіл (**під іконами, почесне місце за столом*) і першій подавав чарку. Бабуся була повною протилежністю дідові: маленька, світленька, з блакитними навіть у старості ясними очима. Людина виключної доброти, у сім'ї якось непомітна, але усі ми, особливо діти, відчували її доброту і піклування. Її не було, і водночас була вона усюди. Невтомна працівниця, завжди намагалася щось добре зробити для інших. У ті часи навіть незнайомі люди, зустрічаючись, віталися одне з одним (**цей звичай і зараз поширений в українських селах*). Вона, зустрічаючись навіть з дітьми, тихо, ласкаво, шанобливо

схиливши голову, промовляла «Здрастуйте» (**швидше все ж у відповідь – у селах молодші завжди першими вітають старших*). Вона була «бабкою», тобто приймала пологи. В усій Сірківці були її «онуки». Усі її знали і ставилися з виключною пошаною. У ті часи послугами акушера прості люди не користувалися. Акушерка була одна на усе велике село. Зверталися до неї у виключних випадках. До бабусі приходили і лікуватися. Відвідувачів вона зустрічала словами «А боже ж мій, що я там поможу!...». Але, обов'язково помивши руки, біля вогню щось там шептала, говорила. Ліків не давала. Чи допомагало воно хворим? Якщо й допомагало, то тільки вірою у чудодійство бабусі.

У цих моїх діда і баби було 4-5 синів (точно не пам'ятаю) і 3 дочки. Усі сини у віці від одного до семи років померли під час епідемій віспи, корі, скарлатини та ін. А дочки вижили. Старша Степанида вийшла заміж за солдата, який багато років прослужив у царській армії (**служба у царській армії тривала 25 років*). Середня – моя мама, була у якості хлопчика – головним помічником діду у полі, вдома, біля хазяйства. Чудово їздила верхи. Молодша – Гаша (Агафія) була кравчиною. Гаша була красунею. Висока, струнка, з осиною талією, правильними рисами обличчя і густим волоссям нижче колін. Їй так важко було носити те волосся, що вона цілі пучки його вистригала. Багацько женихів до неї сваталося, але старі не хотіли залишатися наодинці. Треба було взяти зятя у хазяйство, а у прийми женихи йти не хотіли (**у ті часи чоловікові піти жити у рідню дружини вважалося недостойним. Дружин забирали до себе*). Сирота Степан пішов у прийми. Це був чоловік нижче середнього зросту, руденький, безбровий, непримітний. У дитинстві він бачив багато горя. І був дуже добрий. За те говорить його турбота про нашу сім'ю. З тіткою Гашею жили вони добре. Не знаю, прийняла вона його, як необхідність, чи з часом і полюбила.

Дід спочатку втручався у хазяйство, але з часом повністю здав його на зятя. Коли ми прийшли до них, він вже нічого не робив. Була у них велика хата, багато будівель у дворі, 1 гектар садиби. Пів-гектару під садом, половина – під городом. Дід один займав чисту половину хати, а друга була для іншої частини сім'ї. У нього був суворий розпорядок дня. Піднімався він рано. Обійде двір, город, сад (зауваження робив рідко), після сніданку міг щось полагодити, після обіду обов'язково відпочивав (спав). Щовечора хтось, а в основному я, мав перебити його постіль, перину, подушки, підставити до його ліжка табуретку з подушечкою (у нього боліла рука, і він вкладав її на цю подушечку). До столу його кликали першого, і якщо траплялася

чарчина, то йому підносили першому. Ось такими були мамині рідні, з якими (**після смерті татка*) нам довелося багато жити й пережити, і які були такими добрими до нас.

Із Катеринослава у Покровське мама переїхала перш за усе тому, що тут продовжувала працювати гімназія, де я і Коля могли продовжувати навчання. Під гімназію зайняли найбільший і красивий будинок купця Леля. Голод і холод у містах погнали на село багато людей, і гімназія була забезпечена кваліфікованими викладачами. Директором був Андрій Вітольдович Отто (казали, що це колишній барон фон Отто). Ймовірно, по собі він підбирав і багатьох викладачів. Отто викладав математику. Також математик, професор Бракенгеймер, німецьку мову – Маргарита Есмундинівна, російську літературу – Маргарита Вацлавовна, фізику й математику Олексій Андрійович Стасевич (викладач гімназії з Харкова), малювання – художник Віньямінов М.В. У старших класах учні були дорослими, але і у нашому класі були такі – до прикладу, розстрижений піп – молодий, розумний, красивий. Він зрозумів, що йому пора змінити професію. Але гімназія проіснувала недовго. Її реорганізували спочатку у вчительську семінарію, а потім у Вищі педагогічні курси, які я і закінчила в 1924-му році. Іще в гімназії поступово з викладацького складу зникли усі німці і директор Отто, і ряд інших викладачів. Курси були переведені у Гнедіно в будинок колишнього ремісничого училища. Директором став Салтан – інтелігентний, тактовний, чудовий організатор. З колишніх викладачів залишився лише О.А. Стасевич. Викладалися предмети нашої вузької спеціалізації (**педагогіка*). За програмою праці працювали у майстернях (**подібна дисципліна «праця» була в усіх радянських школах, на цих уроках вчили навичкам робочих професій – столярів, слюсарів, монтажників і навіть водіїв та продавців. Вибору чому саме там навчатися, не давали*).

Молодь, з якою я спілкувалася, переважно були моїми співучнями, а також дехто з інших училищ у центрі села (**Гнідине, як частина Олександрівки, відділялася від Покровського річкою Вовчою і було околицею*). Зустрічалися на усіляких культурних постановках, які організовувалися з будь-якого приводу. Тепер (**на час написання спогадів – 1982 рік*) різноманітні культурні виступи – звичне явище, а тоді це було нове і для усіх дуже цікаве. Ставили п'єси, виступали з концертами.

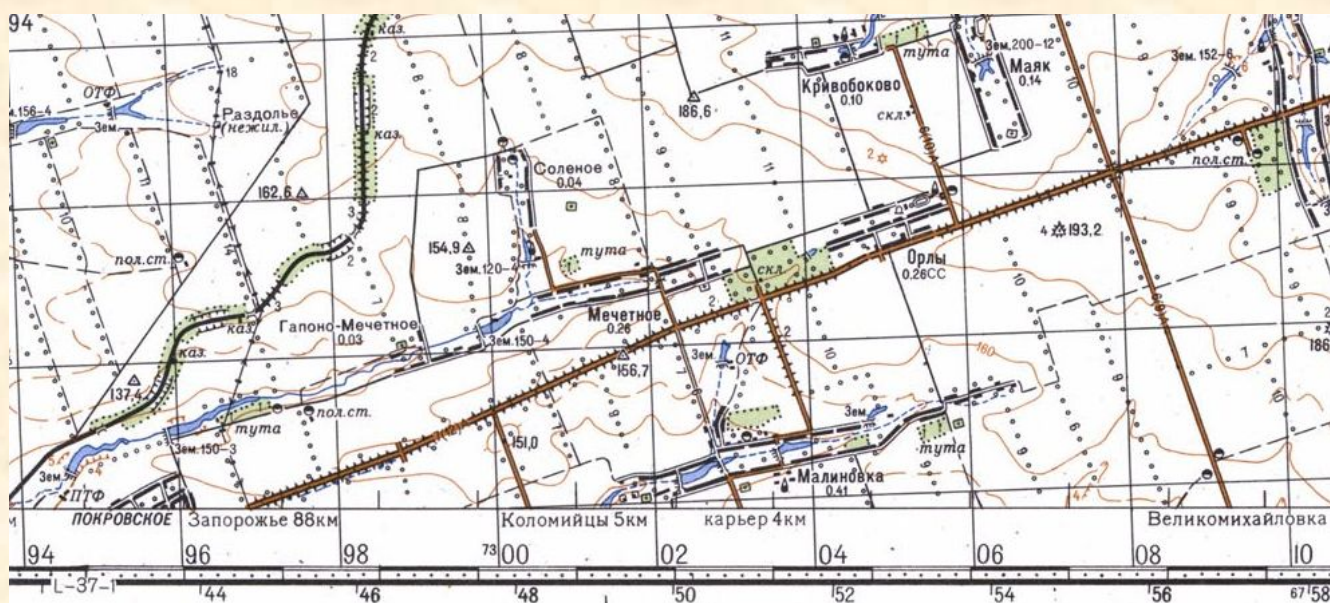
У сільськогосподарському училищі вчився А. Наумчик (**ініціал подано у російській транскрипції. Тут у бабусі ретроспектива на декілька років назад*) і там же керував культурно-масовою роботою. Він все

вмовляв мене взяти участь у їхньому драматичному гуртку. Я усе не наважувалася. Мені було 16 років. Але врешті решт наважилася грати головну роль молодій дівчині у п'єсі «Зоря нового життя». Успіх був колосальний. Це був початок моїх виступів. Більше усього грала у Народному Домі. Там ставилися п'єси, давалися концерти. Ставилися тоді переважно українські п'єси. У них я виконувала головні ролі. «Назар Стодоля», «Сава Чалий», «Мати наймичка», «Безталання», «Украдене щастя», «Про що тирса шелестіла», «Гандзя», «Маруся Богуславка», «Лимарівна», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» та інші. Найкраще мені вдавалися драматичні ролі, але грала і у комедіях, як «Антимужчинишки». Приймала участь у концертах. Часто їх давали викладачі при гімназії. Майже кожен з них грав на якомусь інструменті (**вочевидь, мова про старий викладацький склад гімназії*), директор – на віолончелі, багато хто на піаніно, скрипці. Запрошували і мене. Я декламувала більше з Шевченка, таке, як «Лілея», «І світає, і смеркає», та ін. Але особливо я любила і усім подобалася моя мелодекламація, тобто декламація під акомпанемент музики, особливо піаніно, наприклад (**далі оригінальний текст російською мовою, це уривок віршу «Кто ты» від 1901 року поета Сергія Соловйова*): «Мне кажется, где-то при свете луны в углу позабытом, безумно рыдает старый рояль. Мне слышится стон дребезжащей струны и стук молотков в потускневшую даль. Кто бьет по заржавленным струнам? Кто ты? Кто клавишей пыльных рукою коснутся посмел? Кто душу изъял из-под черной плиты...» і т.д. І тут моїми виступами захоплювалися. Але участь і у п'єсах, і у концертах, забирала у мене багато часу. Час витрачався не лише на постановки, а й на репетиції. Хоч на це мені й робили значну знижку (для мене переписували ролі, не на кожну репетицію приходила), аби я виступала, та все ж було важко. Адже я вчилася. Неодноразово я обіцяла собі, що граю востаннє. Ось йде п'єса, і після кожного акту грім аплодисментів, тільки й чути: «Тиха!, Тиха!!!» Гори квітів, десятки листів. Захоплюються при зустрічі знайомі. Викладачі (а це люди, що бачили не аби що): «Ви чудово грали!». Йдеш десь глухою вулицею, здається, тебе тут ніхто не знає, а услід чуєш: «Ось це вона! Це вона!». Слава п'янить, спокушає – і граєш знову. Але не тільки слава вабила мене. Граючи якусь роль, декламуючи (особливо виконуючи роль) я отримувала велике моральне задоволення. Цього словами не передати! Виконуючи якусь роль я віддавалася їй усією душею. Я втілювалася у неї. Свого «Я» у мене на той момент не існувало.

Іще у Катеринославі, коли мені було дев'ять років, з дівчатами зі свого двору у сараї ми поставили п'єсу «Серед квітів» (**як видно з*

попередньої розповіді, ця п'єса була вперше поставлена у катеринославській гімназії, а пізніше дівчатка перенесли її свій двір). Усі дорослі з двору ходили дивитися нашу постановку. Костюми зробили з кольорового паперу, обладнали примітивну сцену, і усе було за моєї ініціативи і під моїм керівництвом. Очевидно, я мала якісь здібності і не дарма у посвідченні про закінчення Вищих Педагогічних курсів є запис про мої артистичні здібності. І якби мене направили на навчання по цьому руслу, можливо, з мене і вийшла б Тарасова (*швидше за усе мається на увазі Алла Костянтинівна Тарасова (1898–1973), видатна радянська українська актриса театру та кіно, народна артистка СРСР, яка з 1920-х років стала зіркою Малого театру в Москві, відома своїми яскравими ролями та впливом на радянську театральну школу).

Мій однокурсник Микола Плиско жив у своєї сестри, вчительки Євдокії Романівни у школі, у якій також жила у своєї тітки, вчительки, Марії Іванівни моя гарна подруга Ольга Татенко. Ми були нерозлучні, та й жила я поруч. Часто втрюх, особливо влітку, ми проводили вечори у шкільному дворі під білою акацією, а взимку – у квартирі Євдокії Романівни (вона старша Миколи років на десять). Звідси і почалася наша дружба з Миколою. Він старанно залицявся до мене. Якось навесні, з групою студентів у порядку екскурсії ми пішли до Дібрівського лісу. Це 25 кілометрів. Між Покровським і Дібрівками (*Нині село Великомихайлівка) лежить хутір Ягідний (*нині село Малинівка).

Село Малинівка. Вгорі приблизно від центру села вгору тягнеться рукав вулиці, правіше якого зелена зона. Це місце до сьогодні називається у Малинівці «Плищин сад» - колись саме воно було

обійстям Плисків, що простяглося у балці Ягідна, яка колись і дала першу назву хутору.

Із Покровського ми вийшли після обіду, на хуторі (Ягідне) у Миколиного батька переночували, а зранку пішли далі. У лісі ми переночували наступну ніч. Там нам ввижалися мерці, залишені Махном (*у Дібрівському лісі стояв могутній дуб з розкидистим гіллям, на якому, за переказами, Махно любляв вішати своїх ворогів. Я іще застав той дуб, зараз його немає - згорів після влучання блискавки), спалося погано і ми повернулися до Покровського. Миколиній сім'ї я дуже сподобалася, і він іще завзятіше став до мене залицятися. Євдокія Романівна йому допомагала. Бувало, Микола тиждень працює на хуторі, а у суботу після заходу сонця 18 кілометрів від Ягідного до Покровського йде, щоб у неділю до обіду побути біля мене.

У 1923 році на початку жовтня ми одружилися. Не пам'ятаю, по чієму бажанню, але з одруженням ми поспішали. Швидше за все, за наполяганням Миколи та Євдокії Романівни. Були жалі моїх однолітків та людей більш солідних, які покладали на мене око. Ми зареєструвалися у Романках і за наполяганням рідних Миколи (вони були дуже релігійні) обвінчалися у Дібровках. Весільного гуляння у нас не було. Мамі, з її можливостями, і дати було нічого, а батько Миколи сказав «Якщо хочете, то весілля зробимо. Покличете усіх своїх друзів. А якщо ні, то усі кошти, які б витратили на весілля, віддамо вам – одягнетесь. Ми вибрали останній варіант. Зараз це звучить дивно, але тоді було не до весілля.

Єдине вціліле сімейне фото. Рік зйомки невідомий (ймовірно 1939-1941р.). (Якість оригіналу незадовільна, оброблено інструментами ШІ)

Перед цим були роки, коли думали не про одяг, а про шматок хліба. Ходили у мішковині, взувалися у дерев'яшки. Хлопчиків мама одягала у полотно, яке колись напряла і, на щастя, зберегла. Я, як єдина дівчинка, крім полотна доношувала мамині речі, що залишилися від Катеринослава. Пальто мама мені пошила з шинелі, оздобивши сірим смушком (**хутро зі шкіри молодих ягнят з характерними дрібними завитками*). Чоботами забезпечував дядько Степан. Літнє взуття, туфлі, черевики робила я сама. Глянувши збоку ніхто б не сказав, що це взуття не фабричне (робити його мене навчила дружина начальника станції Мечетна), але ходити у ньому можна було лише по сухому.

У 1922-му році помер дід Василь, померла тітка Глаша. Дядько Степан оженився *вдруге*. Допомога припинилася. Пройшла грошова реформа. (**Грошова реформа в Україні 1920-х років була частиною загальносоюзної реформи 1922-1924 рр., спрямованої на подолання гіперінфляції, спричиненої війною та першими роками «воєнного комунізму», шляхом впровадження твердої, забезпеченої золотом валюти — «радянського червінця», що був паралельно в обігу з карбованцями до 1947 року, зміцнивши фінансову систему та підтримавши Нову економічну політику (НЕП)*). Зникли мільйони, які ми платили за коробку сірників. З'явилися червінці, Почався НЕП. У крамницях з'явилося усе! Звідки тільки воно взялося? Де взялися торгівці, приватники (**приватні підприємці*). На весну батько дав нам грошей. Не пам'ятаю, скільки, але нам їх цілком вистачило, щоб гарно одягтися. Тільки собі я зробила штук десять суконь. Одну навіть оксамитову!

Хто ж були мої нові рідні Плиски? За словами Миколи, теж вихідці з Запорізької січі. Прізвище предків було Блиска, зараз (**на момент одруження бабусі*) Плиска, а потім Плиско. Батько Роман старий, років під 60. Красивий старечою красою. Середнього зросту, біле, як лунь, пишне волосся, вуса і борода. Суворі обриси обличчя з правильними рисами. Мати, розбита паралічем, багато років не вставала з ліжка. Надвір її вивозили лише у колясці. Батько за нею зворушливо доглядав. Було у них два сини і дві дочки. Старший – Іван, офіцер царської армії, у мирний час працював вчителем у Ягідному. Дочка Марія вийшла заміж у Дібрівку. Дочка Євдокія – вчителька. Була одружена з Біликом (автор першої політграмоти (**В радянські часи це був спеціальний курс основ марксистсько-ленінської ідеології, що викладався партійними працівниками для широких мас*)), розлучилася. Та мій Микола. Батько був волосним писарем у Дібрівці (**Дібрівка, вона ж Великомихайлівка знаходиться на правому березі річки Вовчої і сусідить з чудовим лісовим масивом Дібрівський ліс, який згадується в*

історичних документах. Єпископ Феодосій (Макаревський) писав: «Слобода Большая Михайловка, Дибровка, при реке Волчей, многолюдная, с населением состоятельным, при двухштатном церковном притче, находится ныне Александровского уезда, в 3-м благочинническом округе» [1]. До початку 80-х років XVIII століття поселення мало назву Дібрівка (від дубової діброви, що тяглася понад річкою Вовчою). За часів Запорозької Січі Дібрівка входила до Самарської паланки.), потім побудувався під хутором Ягідне. Його садиба у два гектари перерізана пологою балкою (*Ягідна) з маленьким струмочком. Майже уся садиба засаджена садом і серед саду невеликий будинок у три кімнати з кухнею, двома коридорами, двома входами. Осторонь розташовувалися господарські будівлі. Уся краса і багатство садиби – сад. Не випадково, а старанно підібрані сорти плодових дерев і ягідних кущів. Тут було усе – Яблуні, груші, сливи, вишні, абрикоси, смородина, малина, полуниця. Сад з любов'ю доглянутий, іще молодий, рясно плодоносив. У саду багато троянд і велика пасіка. Сад і пасіка – то основне джерел доходу господарів. Під садом, з південного боку, ставок, теж створений хазяями. (*ця місцевість і нині існує у Малинівці під назвою «Плищин сад», хоча саду вже практично немає, а ставок зберігся)

Було й декілька десятин орної землі. Пара коней, пара биків, дві корови, свині, птиця. В основному обходилися власною працею, навесні наймали робітників для очистки саду. Взимку сад сильно заносило снігом і навесні, коли сніг «сідав», він ламав гілки. Фрукти і ягоди продавали. Частину переробляли на вино. У погребі завжди стояли діжки з вином.

У домі була гарна бібліотека, майже з усіма класиками. Було й піаніно, куплене за нагоди, на якому грала Дуня. Років з десять за радянської влади господарство вважалося «культурним». Приходили екскурсії, присилали учнів, яких вчили прийомам догляду за садом, у тому числі й окуліруванню (*метод щеплення рослин, при якому на підщепу прищеплюють одну бруньку (вічко) з тонкою смужкою кори ("щитком"), а не цілий живець, що дозволяє покращити сортові якості, омолодити дерево або розмножити рослини) – у саду був розплідник, теж стаття доходу. У 1929-му році розкуркулили (*Розкуркулення — це політична репресія в СРСР під час колективізації (1930-ті роки), яка полягала в примусовому позбавленні майна, землі та переселенні заможних селян).

Жили ми у школі. Сестра Миколи вдруге одружилася, вийшовши за вчителя. З нами жив і вчився на першому курсі син Іван. Я обслуговувала хлопців. На курси я не ходила. Спочатку тому, що не

мала що взути, а потім не наважувалася увійти у чужу сім'ю, та й вважала, що через великий пропуск у навчанні, мене не приймуть. Яюсь перед Новим роком директор курсів Салтан викликає Миколу і каже йому – «нехай продовжує навчання твоя дружина. Ми приймемо її, тільки створи їй умови і допоможи засвоїти пройдене. За відгуками про неї викладачів, я вважаю це можливим».

Я усе життя вдячна цій людині. Я була молодого, багато чого не розуміла. Мама була зайнята тим, щоб яюсь прогодувати нас і моїм вихованням не займалася чи то в силу рівня власного розвитку, чи то через тодішні погляди на жінок: не обов'язково вчитися – вийшла заміж, значить прилаштована. (**не можу погодитися з цим припущенням бабусі – з огляду на те, як мама намагалася забезпечити її навчання у Катеринославі після загибелі чоловіка, ця жінка прагнула дати дочці найкращу освіту з можливих*). Усі жінки працювали вдома. Їй завжди казали з самого мого дитинства, що, мовляв, вчиться добре, виправдовує своє прізвище Тиха. А тут вже й прилаштована (**заміжня*), усе в порядку. Вона ніколи не розмовляла зі мною, як з напівдорослою і дорослою дівчиною. Я була залишена сама на себе. Я й зараз дивуюся, як це я тоді, без сторонньої опіки, лишилася скромною Марусею Тихою. Тоді, безумовно, були не ті моральні устої (**бабуся не розвинула далі цю думку, то ж незрозуміло, що з чим вона порівнювала у питанні моральних устоїв – патріархальне релігійне суспільство до жовтневого перевороту, анархію громадянської війни, розпусту комсомольців 20-х чи ентузіазм і аскетизм 30-х і 40-вих, або сучасний написання цих мемуарів СРСР*).

Я завжди, і зараз, схиляюся перед мамою і не можу зрозуміти як вона, не маючи ніяких засобів до існування, нас виростила, але все ж прикро, що вона не замислювалася над моїм духовним життям. І ось у той час ніхто, навіть мама, не настановила мене на думку, що усіма способами, усіма силами потрібно прагнути і закінчити останній рік навчання. Тільки чужа людина, яка пару разів мене бачила, поцілювалася про моє майбутнє. У той час я навіть гідно не оцінила його вчинок. Тільки пізніше зрозуміла, що він для мене зробив! Рідні Миколи вітали поновлення мого навчання. Батько привозив продукти і наказував Миколі і Гриші, щоб мені вдома допомагали. Успіхи мої були гарними, особливо на уроках у школі. Час плинув швидко, і наприкінці липня 1924 року я здавала дипломну роботу... з температурою 40 градусів на восьмому місяці вагітності. Я захворіла крупозним запаленням легень і внаслідок цього передчасно народила сина (**ця дитина не вижила, і бабуся її не пам'ятає*). Приїхав батько і знайшов мене без свідомості. Я не пам'ятаю, як я опинилася у лікарні. Лікували

мене товариші по службі батька, а доглядальницями були по черзі батько, мама, Микола. Хвороба протікала дуже важко. Я втрачала свідомість, марила. Надії на одужання не було. Готувалися до похорону. Але раптом після кризи пішло невелике покращання. Аптекарь, у якого брали ліки, та й деякі лікарі казали, що це завдячуючи міцному здоровому організму, а я думаю, що допомогли і десятки кілограмів меду та мішки яблук, які батько возив до лікарні. Це вдруге, як я помирала. Вперше це сталося, коли мені було 6-7 років і я хворіла на кір. Якось тато, підійшовши до мене, не виявив пульсу. Не знаю, як він повернув мене до життя.

З лікарні мене привезли до свекрів. Я – скелет. Кістки та шкіра. Понад стінками почала вчитися ходити. Запихали мене молоком, медом, жирами і я повільно одужувала. Поки я хворіла, на курсах закінчилося дипломування, пройшов випуск. Микола отримав свої і мої документи і направлення на роботу (**в СРСР після закінчення профільного учбового закладу, студент отримував направлення на конкретну роботу, де мав зобов'язання відпрацювати 2-7 роки, і лише потім міг вибрати роботу за бажанням*). Послали нас на Донбас, Селідівський район, село Ново-Троїцьке. (**Нині село Новотроїцьке Покровського району Донецької області, практично знищене внаслідок російської агресії, під окупацією. Оскільки в оригінали бабуся увесь час пише назву села, як Ново-Троїцьке, я зберігаю цю форму написання*) Спочатку, доки я набиралася сил після хвороби, за розподілом з'їздив Микола, а потім він приїхав за мною і відвіз нас на першу нашу роботу його брат Іван кіньми. Ось так ми й почали своє трудове життя у 1924-му році, 15-го вересня.

Приміщення школи, побудоване земством, було прекрасне! Цегляне, велике, світле. Чільною південною стороною з парадним входом воно було повернуте на велику площу, посеред якої стояла церква. Ми оселилися у великій квартирі, що примикала до дворового фасаду школи. Дві кімнати, кухня, коридор, комірчина. Микола був завідувачем школи і вів четвертий і другий класи. Я – перший і третій. При школі була велика садиба з гарним садом. Школа обслуговувала три села, що злилися в одне і простяглися на чотири кілометри. Ново-Троїцьке (головне), Войнівка та Пустинка. Ново-Троїцьке і Пустинка колись багаті села. В усіх них цегляні будинки. До революції місцеві мали по декілька десятків і сотень десятин землі, тримали робітників. Між цими багатими селами Войнівка, колишнє кріпацьке село з хатками-халупками. У новотроїцькому була сільрада. Невеликий партійний осередок, секретар Котов. Більш чисельна комсомольська

організація – секретар Вовк (син дядя), секретар сільради Олексій Василевський (син священика). Тут ми вступили до комсомолу.

І так, ми почали своє трудове життя. Першою великою нашою турботою було утримати навесні учнів у школі. Тут було традицією – як тільки починалися весняні роботи – школа практично не працювала, діти працювали вдома, в полі. Нелегко було добитися, щоб діти до кінця навчального року відвідували школу. Довелося навіть деяких батьків віддати до суду. Класна робота з дітьми проходила гарно. Вже після першого обстеження РОНО мій перший клас програв, як кращий у районі. Матеріально ми були забезпечені. Микола, як завідувач, отримував 36 рублів, а я 31. Після важкого минулого грошей нам вистачало. Ціни були низькими. Пам'ятаю, що фунт масла коштував 12 копійок, а курка 25 копійок. В магазинах були і продукти, і промтовари. У селі був магазин, млин, маслобійня. Крім того, продукти ми закуповували у Гришині (тепер Красноармійськ) (**пристанційне селище Гришине, у 1934–1938 — Постишеве, у 1938–1962 — Красноармійське, у 1962–2016 — Красноармійськ*) — місто в Україні, адміністративний центр Покровської міської громади та Покровського району Донецької області. Нині Покровськ, знаходиться у зоні активних бойових дій) Правда, далеко – 20 кілометрів (**тут бабуся порахувала шлях в обидва кінці, відстань за мапою між Ново-Троїцьким і Покровськом – 10км.*)

Народне гуляння у с. Гришині, 1930-ті роки.

Але населення до нас ставилося гарно і за власною ініціативою майже кожную неділю хтось під'їжджав і пропонував свої послуги (**мається на увазі – звозити у Гришине*). А якщо це було взимку, то привозили кожух і валянки. Крім того, ми тримали одну-дві свині. На зиму заготовлювали сало. Церква функціонувала. Священик був молодим і на його запрошення ми у нього бували, і не тільки ми, а й уся сільська верхівка. На свята, особливо на Паску, він пригощав нас гарними пасками (село багате), з залишків яких я робила здобні сухарі. До церкви ми не ходили, але дітям (**мається на увазі своїм учням*) не забороняла. Такий устрій життя був там у ті роки.

Життя молоді з появою двох молодих вчителів закипіло. Ми були «центром тяжіння», до якого стікалася уся молодь. Перш за все привели до ладу великий порожній будинок. Обладнали зал для глядачів, сцену, декорації. Усе це робила молодь під керівництвом Миколи. Як бджоли, кожен щось робив, приносив, виявляв власну ініціативу. Першою п'єсою, яку ми поставили, була «Назар Стодоля». Усі були задоволені. Але «задоволені», це було не те слово. Головною темою розмов була постановка п'єси. І пішли вистава за виставою. Прогриміла слава про молодих вчителів села Ново-Троїцького, як про чудових громадських діячів. Перед нами у школі працював старий вчитель Брехлов. Він пропрацював у ній 25 років, але більше приділяв уваги власному хазяйству, ніж школі, і наші громадські ініціативи були новинкою. Щоб виховати кадри «артистів», нам довелося докласти великі зусилля. Я виступала на сцені без вказівок режисера, я грала, як підказувала мені моя інтуїція, а тут потрібно було працювати з кожним. Але головні ролі грали ми. Були у нас і інші роботи: я була жінорганізатором (**специфічний радянський термін-аббревіатура, що виник у 1920-х роках для означення посади або ролі особи (зазвичай жінки), яка займалася політичною та соціальною роботою серед жінок.*), Микола працював на хлібозаготівлях.

13 вересня 1925 року у нас народився син Володя. Народився міцним, 4,5кг, але, мабуть, я була поганою матір'ю, що не змогла порятувати його від хвороб, хоча була і няня років 16-ти. Не було жіночих і дитячих консультацій, у селі відсутній навіть лікар. Везила я його за 3-4 кілометри на шахту ім. Шевченка. Ліки теж потрібно було діставати. Був у нього (**Володі*) діатез, декілька разів перехворів запаленням легень. Були кір, скарлатина (і зараз стоїть у мене перед очима, як після скарлатини, казав «Самі їсте з солом (сіллю), а мені не даєте (**при скарлатині сіль у списку виключених з раціону продуктів, там іще купа обмежень*). Він хворів скарлатиною у дуже важкій формі. Потрібно було ввести проти скарлатинну сироватку, а де її дістанеш? Я

поїхала за 20 км. У Гришине, і з проханнями, і з плачем, і з лайкою обійшла усі аптеки, доки нарешті у якихось гришенських нетрях, у спекулянта, не дістала сироватку.

Вовочка хоч і був слабенький, але енергійний. Скрізь мотався зі своїм товаришем Альошею. Одного разу, їм було роки по три, вони залізли у крамницю за стійку, і там загралися. Продавець не побачив, зачинив крамницю і пішов. Знайшли їх за криками...

Почасти приїжджали до нас мама, сестра і батько Миколи. У нас жив і вчився Ваня, мій молодший брат. Мама вийшла заміж за Шапрана. У нього шість чоловік дітей, правда, троє дорослих, і у неї троє. Ми вирішили взяти Ваню до себе. Іван, брат Миколи, привіз нам піаніно. Субота, наш товариш по навчанню на *педагогічних* курсах прислав самоучитель і я почала було вчитися, але занадто була обмежена у часі: школа, громадська діяльність, маленька дитина, домашня робота, сама пекла хліб, прала, шила.

Хоча наша заробітна плата й була відносно невеликою, але за кожную зиму у нас збиралися певні заощадження. «У панчоху» ми гроші не ховали. На канікули, щоліта, ми кудись їздили. Декілька років відпочивали у Бердянську на Азовському морі. У готелі брали велику кімнату, так як нас було четверо – Я, Микола, Вова та Ваня. При готелі був буфет, майже їдальня, а з харчуванням тоді взагалі було просто – будь-які продукти будь-де можна було купити. Було багато риби, особливо тарані. На морі ми відвідували чудовий піщаний пляж. Довго тяглося мілководдя, тому вода була теплою. Малоого, траплялося, з води не витягнеш. Одне задоволення було бачити його радість. Два літа ми відпочивали у Гаграх. Місто тяглося вузькою смужкою між морем і горами. Узбережжя покрите галькою, і такого мілководдя, як на Азовському морі, тут практично немає. Одне літо ми жили у *місцевій* школі, а іншого влаштувалися на два місяці у домі довгострокового відпочинку для туристів. Прожили ми там, як у казці. Будинок – замок колишнього князька, стоїть над самим морем, з іншого боку – гори, покриті лісом, зі сніжними вершинами. Жило тут нас усього чоловік 30-40. Ми зжилися, як одна сім'я. Тут же і стіл (**харчування*), і усі зручності. У нас була кімната на другому поверсі з виходом на балкон над морем. Я з Вовочкою спала на балконі. Найсвіжіше повітря Теплі південні ночі. Чого вже кращого бажати! Але і це Володі не допомагало – приступи астми були. Хоча нам лікарі радили для нього саме такий клімат. Одне літо Микола провів у Криму. Директором дитячого будинку у Сімферополі був наш товариш Субота. Зі своїми вихованцями він зібрався в екскурсію по Криму і запросив нас. Володю ми залишили у Дуні, вона жила у шести кілометрах від батька.

Залишивши його у Дуні ми мали заїхати до батька, а вранці – на станцію Мечетна до поїзда. Прощаючись, Володя рученятами ухопив мене за шию і ніяк не хотів відпускати. Поїхала я від них у жахливому стані. Усю дорогу і ніч проплакала. Зранку Микола поїхав, а я залишилася. Володя взагалі якось по-особливому любив мене. Любив мої пестоші і сам був ласкавим. До його мамусі нікому не можна було доторкнутися. Навіть таткові не можна було її поцілувати. Це його мама! Коли Вовочка хворів скарлатиною, у нас був батько. Хвороба протікала важко. Вова марив, але лише приходив до тяти, відразу: «мама!». Я цілими днями і ночами сиділа біля нього. Батько обурювався і з докорами накидався на Миколу: «Як ти можеш спати?! Невже ти не бачиш, що вона зовсім змарніла, а ти не встанеш і не підміниш її?». Але підмінити мене він міг лише тоді, коли Вова спав або був без свідомості.

Найбільшим горем для нас була хвороба сина. А так життя проходило тихо, спокійно. Жили ми дружно. Але з початком «розкуркулення» настали тяжкі часи (**Початок масового розкуркулення в Україні пов'язаний із рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) СРСР від 30 січня 1930 року про заходи щодо ліквідації куркульських господарств, що формалізувало політику знищення заможних селян, яка була проголошена Сталіним наприкінці 1929-го. Ця постанова запустила хвилю репресій, що включала конфіскацію майна, виселення в інші регіони СРСР (наприклад, у Сибір) або ізоляцію в концтаборах, з метою примусової колективізації та підкорення селянства, що передувало Голодомору 1932-1933 років.*). У той час вчитель був головною силою на селі. Він не міг стояти осторонь, він був ведучим. У селі організували комуну. Одними з перших ми вступили до неї, зробивши грошові внески, позаяк господарства у нас не було. Вступати до комуні нам було непотрібно, ми не мали до неї жодного стосунку. Але потрібно було повести за собою людей. Наприкінці зими (не пам'ятаю року) (**1930*) почалося розкуркулення. Який це був кошмар! Вчора я була у цих людей, як добрий сусід, купувала молоко, сир, масло, чудові вершки. Вони мені що продадуть, що так віддадуть, а сьогодні я йду до них, риюся у їхніх скринях, перебираю їхнє майно, перелічую тарілки, перебираю, записуючи у протокол, впевнено знаючи, що половина цих речей потім потрапить у зовсім не трудові руки. Але все ж я більше була у школі, а Микола вдома не днював і не ночував.

Вивезли їх раннього березневого ранку, залишивши їм тільки найнеобхідніше. На бричках сиділи і старі, і малі. Це був пекельний

ранок: крик, сльози, виття собак. Почувши такий страшний шум, я зі школи не виходила, а Микола прийшов зовсім спустошеним.

Розкуркулення. Знімок зроблено у 1930-ті роки в с. Удачне Донецької області, 5 кілометрів від Ново-Троїцького.

Найтяжче було для нього, це зустрічі з учнями. Вчора вони сиділи за партами і довірливо дивилися на вчителя, а сьогодні – одні зі злістю і ненавистю, інші – знесилено і благаючи. Але поки їх висланих залишили десь недалеко. Якось зранку прибігає до нас голова сільради і каже, що на комуну напали куркулі. Каже, що телефоном викликав міліцію з Селідовки, але це теж 18 км. Виявилося, що на комуну мали напасти з трьох боків – два з Пустинки і один з Василівки. Сигналом до нападу мав бути дзвін церковного дзвону. Але про змову хтось доніс у сільраду, і сигналу з церкви не було, то ж одночасного виходу загонів змовників не сталося. Нашу Пустинку Міліція захопила відразу, з Василівки тільки декілька чоловік увірвалося у корівник (*комуни), коли жінки доїли корів. До Пустинки з-під Гришиного (це було далеко) чоловік 30-40 з палицями, сокирами, вилами (хто з чим) підійшли до самої річки, що впритул протікала з заходу Ново-Троїцького. Це я бачила. Жахливе видовище! Безумовно, серед розкуркулених було

багато тих, хто жив на чужих плечах, але було й багато трудяг, що не спали ночами, не знали відпочинку, створюючи свої господарства власними руками.

Як же протікало наше особисте і духовне життя? Перші роки ми були захоплені шкільною і суспільною працею. Але потім хотілося і спілкування з людьми нашого рівня, з якими можна було б побалакати, поділитися враженнями, і навіть про щось посперечатися. Ми варилися у власному соку і відчували, що тупішаємо. У священика ми припинили бувати. У селі вже з'явився лікар – Архіпов, але він був старше нас. У нього була сім'я, ми з ними спілкувалися, але цього було недостатньо. При нашій школі було кушове об'єднання вчителів зі шкіл Ново-Троїцької сільради. У селі Широкому був учитель Нитонюк. Щирий українець. Не без успіху, він вчив Володю називати нас не папа, мама, а татусь і мамуся. Із вчителів з Василівки було двоє вчителів наших років – Тася Мізинець та її чоловік Юрій Грек. Тася – моя подруга по Катеринославу (випадкова зустріч). Ми жили майже поруч, дружили, бували одне в одного. Її батько – священик, а сестра Фаня – дружина артиста Паторжинського. Тася гарно грала на піаніно. У семи кілометрах від Ново-Троїцького була німецька колонія. Там у школі працював Яша Еф... (**закінчення прізвища втрачене при копіюванні*). Ми зустрічалися сім'ями. Педагогічні наради відбувалися 1-2 рази на місяць. Наради закінчувалися, усі роз'їжджалися – і ми знову одні. Хотілося більшого спілкування з людьми. Ми вирішили, і Микола цього хотів, що він піде у військове училище. За ці роки він змужнів, став цікавим, показним. В Харкові він пройшов комісію. Його зовнішністю захоплювалися, а от у серці знайшли недоліки, у вступі до *військового училища відмовили*.

Після другої чверті 1929 року Миколі запропонували місце викладача математики у Гродівці, кілометрах у п'ятнадцяти від Ново-Троїцького. Він погодився, я лишилася у Ново-Троїцькому. Їздила до нього пару разів, він до мене, але ці півроку нас виснажили.

Влітку 1930 року Миколу призначили директором Сергіївської середньої школи. Районним центром було Гришене, тобто Красноармійськ. Сергіївка – велике село у 3-4 кілометрах від станції Удачної (Гришино, Удачна, Межова, Просяна, Чаплино **тут бабуся перелічила залізничні станції у порядку слідування в бік Дніпра. Нині Сергіївка знаходиться точно на межі Донецької і Дніпропетровської областей*). У липні зі своїми валізами ми переїхали на нове місце роботи. Піаніно ми залишили Народному дому (**Щось типу Будинку культури*) Ново-Троїцького. У ті непевні часи ми не хотіли провокувати зайвого поголову.

Сергіївська школа розміщувалася у двох гарних цегляних будівлях. Крім цієї середньої школи у селі була іще початкова. Наша нова велика і світла квартира з двох кімнат і кухні знаходилася у великому будинку школи, побудованій земством (**виборні органи місцевого самоврядування (земські збори та управи), створені за реформою 1864 року в Російській імперії, що відали господарськими, культурними та соціальними питаннями (освіта, медицина, дороги) на губернському та повітовому рівнях, до їх ліквідації більшовиками у 1918-1919 роках, а в Україні – до початку 1920-х*). З одного боку школи була незатишна площа, з іншого – довгий похилий спуск з розкиданими там-сям хатками. Садиби школа не мала. Гола, без зелені, вона стояла на пагорбі, як на перепутті. Взагалі у цьому селі зелені було дуже мало. Воно стояло на граніті. Тут навкруги були кар'єри, у яких видобували граніт (**тут бабуся помиляється, насправді видобували пісковик та кам'яне вугілля з тонкого, близько 20см., шару для місцевих потреб*). При вході до нашої квартири був високий (квартира знаходилася у напівпідвалі) широкий ганок і щоб улітку якось оживити оточення, я на ганку ставила штуки чотири великих олеандрів, вкритих чудовими рожевими квітами. Насіння олеандру я виписала з Ростову і виростила іще у Ново-Троїцькому.

Нинішня Сергіївка після російських обстрілів. За пам'ятником, ймовірно, будівля бабусиної школи. За нею нова школа, розбита російськими обстрілами, були загиблі.

Почали працювати у школі. Микола вів декілька уроків математики і, як і у Ново-Троїцькому, він мотався між школою та сільрадою – громадською діяльністю. У мене був перший клас і географія у двох п'ятих класах. Моєю громадською роботою був лікбез (**скорочення від «ліквідація безграмотності» - заходи радянської влади по підвищенню грамотності населення*). Був у Сергіївці і драмгурток. Керував ним Чефранов, викладач української мови. Головні жіночі ролі грала вчителька Довганець. Її жіночі ролі хвалили. Якось у її відсутність вирішили поставити п'єсу «Родина щіткарів». У ній мова йшла про сім'ю, у якій батько, мати і дочка Єва були сліпими. Зрячим був тільки син, але й він повернувся з війни сліпим. Я грала Єву. Як завжди, грала гарно. Після цього Чефранов наполягав, щоб головні ролі грала я. Мені було 27 років (**на той час це вже вважалося далеко не юним віком*). Я не хотіла ображати молоденьку Довганець. За попередні неспокійні роки я якось втомилася і вважала за краще вечорами посидіти з навушниками біля радіоприймача, який зробив нам вчитель Нотман (німець). Тоді радіо лише входило у побут.

До Сергіївки приїхав Олещенко Іван Микитович, 1900-го року народження, з села Підставки Роменського району (**село Сумської області, розташоване на межі з Полтавською*), комуніст з 1920 року, воював у Першій кінній армії Будьоного, кавалер ордена Червоної зірки перших випусків). Був двічі одружений. Від першої дружини мав сина Володю 1923 року народження. З другою дружиною, вчителькою Анастасією Григорівною, теж з часом розлучився. Працював він на партійних роботах. Останнім часом був секретарем райкому у Старобільську, але за щось там його зняли і прислали у Сергіївку секретарем первинного партійного осередку.

(**на той час ніхто не міг цього знати, інформація стала доступною лише на початку 21-го століття, коли почалося розсекречування архіву ЦАМО, і навіть там вона була не повною. Провівши роботу у архівах і звівши до купи усі факти, я зробив висновок, що Олещенко І.М. десь з 1920-22 років був дійсним агентом-оперативником НКВД – СМЕРШ – КДБ і усе життя виконував певні завдання по своєму відомству*).

[Главная страница/ Герои войны/](#)
[← К результатам поиска](#)

Олещенко Иван Никитович

Год рождения: 11.09.1900

Действия

Упоминается в 3 документах:
Выберите документ ниже

1918

Сведения о личном составе

Олещенко Иван Никитич
Учетно-послужная картотека

1919

Дата рождения	11.09.1900; __.__.1900
Место рождения	Украинская ССР Сумская область Синевский район село Подставки; Украинская ССР, Сумская обл., Синевский р-н, с. Подставки; Украинская ССР, Сумская обл., с. Подставки
Дата поступления на службу	10.02.1919; __.__.1918
Воинское звание	капитан интендантской службы; капитан инт. сл.
Воинская часть	спец. база НКО
Наименование награды	Медаль «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.»

Фотокопія документу ЦАМО. У розділі «військова частина» вказано «спец база НКО», військове звання «капітан інтендантської служби». Спеціальна база Народного Комісаріату Оборони (НКО) СРСР — це умовна або технічна назва об'єктів, що забезпечували специфічні потреби вищого військового керівництва або виконували завдання секретного характеру у період 1930–1940-х років. До потреб вищого військового керівництва Олещенко І.М. не міг мати жодного стосунку ні у містечку Старобільськ, ні у селі Сергіївка, ні по інших місцях своєї служби. То ж лишається «виконання завдань секретного характеру», відповідно «інтендантська служба» - лише прикриття оперативного агента держбезпеки).

Микола дав йому викладати географію у двох п'ятих класах. З часом приїхала його дружина Анастасія Григорівна, скромна, симпатична вчителька молодших класів. Так з Сергіївки увійшов у наше життя Олещенко І.М.

Микола увесь віддався школі. Піднялася дисципліна, покращилася успішність, були організовані майстерні. Біла села протікала невеличка річечка (*річка Ковалиха, притока річки Бик). Біля неї для школи Микола взяв ділянку землі, з річки провів канавки для зрошення, огородив її і засіяв ділянку городніми культурами. Ця ділянка створювала враження, неначе вона лежить під гірку, а вода пішла нагору по канавкам. Але це була лише оптична ілюзія. Жителі ходили погледіти, дивувалися, як це він пустив воду нагору. Вовчику було вже п'ять років. Тут він відчував себе краще, але був дуже непосидючим, завжди кудись поспішав. І хоч у нас була робітниця, вгледіти за ним було важко (*для довоєнного періоду наявність хатніх робітниць у радянської інтелігенції було загальноприйнятною нормою і вважалося абсолютно нормальним). Навкруги були бездонні кар'єри по 10-15м. Якось до темна ми його шукали, а його у колгоспі катали на лошатах. Я

зібрала йому вузлик з його одягом, хлібом, дала у руки і кажу: «Нам такий син не потрібен, йди, куди хочеш!» Він стоїть з вузликом, худенький такий, нещасний і гірко плаче: «Мамуся, пробач мене, я більше нікуди не ходитиму без твого дозволу». А мамуся сама, дивлячись на нього, ледь стримує сльози. А одного разу, з таким, як і сам, хлопчиком вчителя Самуся, зловили у сусідки гусенят, зробили їм з піску огорожі, а щоб гусенята не повтікали, поприбивали їм ніжки. З хазяйкою ми розплатилися, а їм усе втовкмачували, як боляче було гусеняткам і як погано вони вчинили. Розповіла йому, як, будучи ще зовсім маленьким, дивлячись на гусей він казав: «Гуси нозі мезь (*мерзнуть), гуси нозі вава». Він довго, гірко плакав.

Пропрацювали у Сергіївці ми лише півтора року. У кінці 1931 року Миколу перевели директором середньої школи ім. Чувиріна (*схоже, тут бабуся переплутала – як впливає з подальшого тексту, школа ім. Горького при шахті ім. Чувиріна).

У той час район наш називали Постишевським. Центром району було Гришине, нині Краноармійськ (на час написання спогадів, зараз Покровськ). У шести кілометрах від Гришино була шахта ім. Чувиріна, а при шахті – середня школа ім. Горького. Директором цієї школи Миколу і призначили. У цій школі були лише старші класи, а початкова школа – чотирирічна – була самотійна, в іншому кінці шахти зі своїм директором (*у даному контексті під поняттям «шахта» розуміється не саме місце видобутку корисних копалин, а уся наземна площа, яку займало це підприємство, разом з прилеглими територіями. Ймовірно, нині не існує. Зараз це територія міста Покровськ).

У середній школі було понад тисячу учнів. Працювало багато паралельних класів, до прикладу п'ятих – від шести до восьми. При чому половина російських груп, половина – українських. У російських викладання здійснюється російською мовою, в українських – українською. Були ще й німецькі групи. Вони теж входили у цю школу, але там були свої викладачі (*тут слова «класи» і «групи» вживаються, як синоніми). На шахті жили німці, що приїхали сюди з Германії. Для них були свої розподільники (*місця постачання харчів та речей, що характерно для радянського періоду) і взагалі особливі умови. Директори у цій середній школі довго не трималися. То вони самі звільнялися, то їх знімали. Головна причина – низька дисципліна у школі.

Непривітний вигляд мало шахтарське селище. Збиті до купи, почорнілі від сажі, одноповерхові, однакові, як черевики на ногах, будинки. Навпроти кожної квартири дерев'яна літна кухня і сарайчик для вугілля. Завжди димить гора породи (*терикон), на яку

безперервно йшли вагонетки, що вивозили породу з шахт. У породі траплялися часточки вугілля, він самозаймався *на повітрі*, і по горі блимали дрібні вогники, а над горою – вічна хмара їдкого диму. І влітку і взимку попід будовами, немов наметений сніг, чорніла сажа. Ніде жодного деревця. У новому селищі будівлі розташовані рідше, будинки більші. Є дерева і навіть невеликий парк. Я веду мову про шахту 1931-го року.

Наша квартира і школа у старому селищі. Квартира мала одну кімнату, кухню і коридор. За місцевим поняттям це було гарне житло. Школа розташована у одному двоповерховому будинку і у трьох одноповерхових. Бич школи – погана дисципліна. Вірніше, відсутність будь-якої дисципліни. Учні виходили і заходили у клас під час уроків, коли забажали. На уроках грали у карти. На зауваження вчителя відповідали: «Пой, птичка, пой!». Хто приходив у новому одязі – різали бритвами. Одній дівчинці обрізали коси (**за тогочасними звичками обрізані коси означали, що дівчина втрачала цноту до шлюбу*). Вночі школа ставала притоном для безпритульників. Вибивши шибку, ночували, гадили, пробивали дірки у перегородках між кімнатами. Сторож нічим не міг зарадити.

Перше, що зробив Микола – організував міцний батьківський комітет з шахтарів. Першого часу батьки на допомогу сторожу чергували у школі. Навіть відвідували уроки. Декілька самих запеклих хуліганів прибрали зі школи і взагалі із селища. Через батьківський комітет *організували* безплатне харчування для учнів з найбідніших родин. Багатьох дітей забезпечили безплатною одежею та взуттям. Навели порядок у майстернях, підібравши керівників. Усі будівлі школи радіофікували, зв'язавши їх з головним учбовим корпусом. Шахтком (**шахтарський комітет*) через батьківський комітет також діяв, не стоячи осторонь. Педагогічний колектив теж ніс велике навантаження – вчителя не лише проводили власні уроки, а й приймали активну участь в усіх шкільних заходах. Декому таке навантаження не подобалося, навіть писали кляузи, але більшість сумлінних, хто мав бажання працювати і розумів, що плідною робота може бути лише за гарної дисципліни, сил своїх не жалів. Колектив був великий, складався з людей середнього віку, найбільш працездатного. Своєю енергією, підприємливістю, ініціативою Микола зміг захопити багатьох з цих людей. Але реорганізація школи для нас не минулася безслідно – якось вночі в наші вікна полетіли цеглини.

Дисципліна швидко покращувалася, а отже покращилася і успішність. Вже на другий рік, на конференції, про школу говорили, як про одну з найкращих. Петровський Григорій Іванович (**(1878–1958)*)

— радянський державний і партійний діяч, один із керівників УСРР, «архітектор голодомору» в Україні. Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) змінила свою назву на Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР) у 1936-1937 роках. Зміна була закріплена новою Конституцією УРСР, прийнятою на Надзвичайному XIV Всеукраїнському з'їзді Рад 30 січня 1937 року, відповідно до правопису 1933 року). який приїжджав на шахту, після мітингу зайшов у школу. В учительській нас було чоловік 5-6. Він привітався з усіма, небагато порозмовляв з нами, потім побував у декількох класах і лишився задоволеним. Висловив необхідність якнайшвидше збудувати нову школу.

Була у нас і суспільна робота. Ходили на прополку зернових і пропасних культур у найближчі колгоспи. Але частіше ходили на «прориви» до шахти. Коногонів, що гнали вагонетки до ствола шахти, не вистачало. Ми теж ганяли з вугіллям, і порожні. Працювали на сортуванні, тобто з вугілля вибирали породу.

Робота жінок на сортуванні. Тогочасний знімок. Донеччина.

На цій шахті у забої (*підземний робочий тунель або віднірок у шахті, де безпосередньо видобувають корисну копалину) я не була, а була на шахті імені Шевченка, коли працювала у Ново-Троїцькому.

Ходила з дітьми на екскурсію. Робота шахтарів справила на мене таке гнітюче враження, що мене мучила совість, коли я кидала вугілля у піч. Забій висотою у 70-80см. Забійник лежить на спині і киркою відбиває шматки вугілля, а саночник навантажує його у великий, міцно збитий, ящик. Мотузку, прив'язану до ящика, одягає на шию зі спини і через груди між ногами вона проходить до ящика. Рачки, зі стогоном, тягне ці «сани». У забої задуха. Усі шахтарі голі до поясу, покриті вугільною пилюкою, а краплі поту лишають на ній сліди. Поблискують лише очі та зуби. Всі шуми у шахті не чутно, Тільки чуєш, як потріскують стійки кріплення. Жахлива картина!

Не знаю, як тепер, але в минулому шахтарі – то були особливі люди. Грубі, але дуже добрі, душевні. Вони у важку хвилину з матом, ризикуючи життям, підставляють тобі свою спину. Я пам'ятаю, катаючи вагонетки, я якось підставила між ними свою руку, і якби шахтар не підхопив вагончик, я б залишилася без руки, а так вона тільки сильно розпухла. Робота у шахті була небезпечною для життя. Пам'ятаю, якось стався обвал. Завалило чотирьох чоловік. Тривожні гудки, до ствола біжать шахтарі з кирками і жінки у сльозах. Доки їх відкопували, вони загинули. Похорони, надгробні промови, сльози, крик... Сім'ї їхні забезпечили, а от годувальників не повернули. Тепер шахти механізовані і працювати, мабуть, легше. Може тому турбота про шахтарів якось не відчувається (**пробачимо бабусі цю емоцію, все ж мова про роки її юності*).

1931-1933 роки. Це роки штучного голоду. Страшні роки! (**зауважу, що у 1982-му році, на пікові сили СРСР, сама згадка про штучність голодомору, та іще й у писемному вигляді, «тягнула» на довічне заслання. Все ж бабуся була мужньою і мудрою жінкою!*) Була карткова система. На шахті підземний робітник отримував 1кг. Хліба на добу, службовець 800 грам, утриманець по 400грам. До цього маленькі грами цукру, круп, жирів. Найдорожче, що було у кожного, це хлібна карточка. Дітей за хлібом не посилали. Хліб у дитини відберуть, а то відберуть і картку (**це у шахтарському, більш-менш забезпеченому, поселенні. Якось не в'яжеться з попереднім панегіриком про безкорисливих шахтарів, чому я й зробив примітку до попереднього абзацу*). Найважче становище було у селах. Люди голодували, вимирали. Куди не глянеш – скрізь бредуть, а то й валяються страшні, з потухлими очима, вкриті мокріючі ми ранами, до всього вже байдужі, люди. Безкінечний стукіт у двері: «Шматочок хліба...». А то й не просить вже, а лише погляне моторошними очима. Найважче було відмовляти дитині. Один її вигляд холодив серце. А що даси? На селі вимирали цілими сім'ями (**це закономірно, адже голодомор і був*

державним інструментом приборкання українського селянства). Михайло з сім'єю голодували. Ми забрали до себе маму і Раю трьох років – дочку Михайла. Мій брат Ваня вчився у Мелітополі у ветеринарному технікумі. Також голодував. Я відправляла йому хоч одну посилку на місяць. І то він іноді отримував замість сухарів шматки вугілля (**привіт від добрих шахтарів, чії жінки працювали на пошті*). Коля був у армії. Шапрана (**другий чоловік бабусиної мами*) розкуркулили. Хазяйство у нього було: дві кобили, дві корови і птиця. Це на чотирнадцять чоловік сім'ї! З них – два жонатих сини. Ніколи не тримав робітників. Своїх було достатньо. Який він куркуль? Перед тим вони побудувалися на хуторі Зелений Луг. Михайло жив у тимчасовому будиночку, і до сім'ї Шапрана тепер не входив. Пізніше Михайло купив у колгоспу хату Шапрана, яку сам же і будував.

Невеликою, але все ж допомогою, був город біля шахтарського селища. На шахті Володі було дуже погано. Ми повезли його до Харкова, який був тоді столицею. З Володею я лишилася у лікарні для його обстеження. Тут йому стало дуже погано, він задихався, посинів. Лікарі направили його до НДІ (науково-дослідний інститут). Ми потрапили на прийом до професора. Я розповіла увесь хід хвороби Вови. Це професора зацікавило, і він лишив його при інституті. Через три місяці ми отримали виклик. Микола поїхав за сином. Це була не та дитина! Він так поправився, що його неможливо було впізнати. Радості не було меж, але вже при наближенні до шахти почався приступ...

До початку 1933 року школа повністю увійшла в норму. На осінній конференції про неї казали, як про передову, а про Миколу, як про чудового організатора і педагога, що досяг всебічних успіхів у школі. Але я вже згадувала, що більшість добросовісних вчителів з охотою, не рахуючись зі своїм часом, з ентузіазмом працювали, аби втримати школу на високому рівні. Та були й такі, як вчителька Аверченко, дружина якогось політпрацівника на шахті. Вона звикла виділяти у школі свою особу, це була типова «панночка» чоловіка – начальника. Раніше вона працювала по-мінімуму, а тепер їй довелося, як усім, включитися у роботу по-максимуму. Почала вона писати кляузи. До неї приєднався колишній завгосп школи, якого Микола звільнив з роботи за шахрайство при розподілі одягу дітям – сиротам. Це був завгосп Мельниченко. При РОНО (**районний відділ народної освіти*) був головою нашої профспілки Даценко, який іще з Селідового був у неприязних стосунках з Миколою. Ті часи були неспокійними, напруженими. Перед цим, не пам'ятаю часу, розкуркулили батька Миколи, забувши, що хазяйство вважалося «культурним». Батька не зачіпали, а ось брата – колишнього царського офіцера, вислали. При

такому стані речей лише трішки десь схибити, а, працюючи з людьми, це завжди можливо, і тебе змішають з грязюкою. Та й без помилок завжди можна до чогось прискіпатися.

І ось Микола вирішив, що він піде у РОНО і відверто розповість про батька і брата (**у ті часи не було Інтернету, і обмін інформацією навіть між урядовими функціонерами був ускладненим. Якщо тобою прицільно не цікавилися, в одному районі могли роками не знати про твої зв'язки у сусідньому*). Скаже, що він добросовісно, з усією силою, працював до шахти і у школі на шахті, витягнув її з прориву, про що говорилося на конференції, а тепер просить лишити його простим викладачем, де він також сумлінно працюватиме з повною віддачею. Так він і зробив. Потім ми гірко жалкували про цей його вчинок (**на той час подібний «порив розкаяння» був добровільною явкою з повинною і визнанням власного «злочину», і таку жертву кидалися показово травити усі оточуючі, навіть колишні друзі, перш за все для того, щоб відвести підозру у нелояльності владі від себе*).

Його вчинок, особливо недоброзичливці, тлумачили, як хотіли. Що тут тільки почалося! Полили відра помийв. Згадали, що він син куркуля. Пришили націоналізм. До речі, перед цим викрили СБУ (Самостійна вільна Україна) (**насправді Спілка Визволення України дійсно існувала на початку ХХ століття на теренах Австро-Угорської імперії, ставлячи метою встановлення незалежності України. Діяла з 1914-го по 1918 рік. «Справа СБУ» була інспірована на початку 30-х років НКВС з метою знищення інтелігенції УСРР. Насправді у той час ніякої СБУ вже не було*). Так що це (**цькування Миколи*) було можливістю продемонструвати свою пильність у боротьбі з «ворогами соціалізму». Забулися усі його досягнення, усі попередні похвали. Перевели його викладачем на шахту Червоноармійську теж Постишівськолго району. Мене залишили на місці. А тут нове горе. Ваня, закінчивши ветеринарний технікум, працював у Ново-Троїцькому. У селі був голод. Після голодовки у технікумі і тут самотньому було непереливки. Він переїхав до нас і почав працювати у шахті кріпильником. Пропрацювавши зо два місяці, він захворів черевним тифом, а у лікарні іще додалося запалення легень. Інфекційного хворого тримати вдома було неможна, і його проти нашої волі забрали до лікарні. Я проводжала його. І зараз переді мною такий виразний, сумний погляд, коли він стояв у дверях лікарні. Там до тифу додалося запалення легень. Я домоглася, щоб до нього допустили маму для догляду за ним, але організм, вже виснажений голодом, не міг боротися з хворобами. Ваня помер. Він практично виріс на моїх руках і

був мені, як син. Здавалося, горя цього не пережити... Про маму і казати нічого. Викликали Миколу і поховали Ваню.

Миколу продовжили переслідувати. На початку березня 1934 року його зняли з роботи по цій спеціальності (тобто педагогом). Загалом, доби́ли. Куди йти? Іще до нашого виїзду з Сергіївки, Олещенка забрали у шахтком шахти Чувиріна. Пропрацював він там небагато і поїхав на навчання у Одеський сільськогосподарський інститут. Будучи студентом, став директором цього інституту. З третього курсу його зняли і послали секретарем Бериславського райкому партії Чому? Не знаю. Думаю, тому, що роль директора і студента несумісні. Ось Олещенко і покликав Миколу у Берислав. Спершу Микола працював плановиком на заводі. Сестра Олещенка, Марія Микитівна, працювали тут, у Бериславі, редактором районної газети, а її чоловік – Іван Якович – директором маслозаводу. Микола бував у них, і це було для нього певною віддушиною у його самотньому житті.

Я, як і раніше, працювала у школі на шахті. Тут до мене вселили піонервожату школи – виключна гидота. На маму вона дивилася, як на прислугу, а на мене як на людину, що чимось їй зобов'язана. А тут іще я зламала руку, яка, не дивлячись на те, що була загипсована, сильно мене змучувала. На шахту приїхав Олексій Тихий з мамою і хлопчиком. Це син і дружина дядька Миколи, рідного татового брата. У 1917-му році він брав участь у революції (**тут, мабуть, як впливає з подальшого контексту, мається на увазі не жовтневий переворот у Москві, а події у Києві, які призвели до утворення УНР*), але його батько, а мій дід, будучи старостою, відстояв його, а тепер вночі його забрали і більше ніхто його не бачив. Сім'я дядька Миколи розсипалася, і ось Олексій влаштувався тут на роботу, а сім'ю (іще десь дружина з дитиною) подіти нікуди. Я не могла відмовити їм у допомозі. Я, мама, Вова, Рая та їх троє. І піонервожата від мене з'їхала. Так закінчився 1933-1934 учбовий рік, який приніс нам стільки горя.

На канікули я поїхала до Миколи. Він знімав квартиру у якоїсь бабці, а столувався (**харчувався*) на заводі. Канікули ми провели гарно. Мені сподобався чистенький (особливо після шахти) Берислав з його зеленню (**місто Берислав знаходиться на правому, високому, березі Дніпра проти м. Каховка. Виросло на місці турецької фортеці Кизи-Кермен*). Але головною окрасою був розлогий Дніпро, його високий, скелястий берег, його плавні і піщані коси, його прозора, м'яка вода. Перед нами постало питання – як жити далі? У місті роботи не було. Ми вирішили, що я поки що попрацюю на шахті. У середині липня адміністрація шахти запропонувала мені змінити мою квартиру, що складалася з однієї кімнати і кухні, на іншу квартиру, яка складалася

лише з кухні. Вікна цієї квартири/кухні виходили на північ. У неї ніколи не заглядало сонце. І це на чотири чоловіки зі хворим Володею. Олексію дали квартиру і він у мене не жив. Я розгубилася і не знала, як мені бути. У таких умовах Вовочка зовсім змарніє. Навесні вони з мамою були у лікарні, але це не призвело до покращення. Я вирішила поїхати у Гришине до секретаря райкому партії Журавльову. Він прийняв мене добре, а я щиросердно, як воно й було, розповіла йому усе. Він мені сказав: «Я скоро їхатиму на шахту і в усьому розберуся. Ви почекайте мене». Чекати його я не стала. Між шахтою і Гришиним що дві години ходив робітничий поїзд і я поїхала додому. До вечора до мене прийшов посильний з шахти і сказав, щоб я не турбувалася. Ніхто мене виселяти не буде. Через два дні я отримала листа від Журавльова, в якому він писав, що з квартири мене ніхто не виселить, але що до чоловіка він мені допомогти не зможе «У білих рукавичках соціалізм не побудуєш, жертви бувають» - так він висловився. Отримувала від нього іще листи. Потім він почав їздити, спочатку зрідка, а потім мало не кожен день. Я прийшла до висновку, що мені потрібно виїжджати з шахти, і якнайшвидше.

Закінчивши першу четверть, я виїхала у Берислав з такою характеристикою: «товариш Плиско М.С. протягом 01.07.1931 по 06.11.1931 працювала викладачем географії у п'ятому, шостому, сьомому, восьмому і дев'ятому класах середньої школи ім. Горького на шахті Чувиріна Постишівського району Донецької області. Товариш Плиско М.С. за час своєї праці показала гарні зразки у викладанні дорученої їй дисципліни. До роботи завжди ставилася сумлінно і виконувала її акуратно. Брала активну участь у проведенні політичних кампаній і в громадській роботі. За зразкову роботу занесена до книги «Постишева», як кращий ударник по школі. Адміністративних і по лінії профспілки стягнень ніяких не мала за увесь час перебування робітником Середньої школи на шахті Чувиріна (Підписи, 06.11.1934р.)».

Сумно було розставатися з колективом, що тепло ставився до мене. Сумно було залишати дев'ятий клас, керівником якого я була. Ми взаємно дуже пов'язалися. Вчителі мені усе склали, відправили багаж. 06 листопада провели мене до поїзду. Тепло попрощалися. Мама і Рая поїхали до Михайла.

У Бериславі Микола приготував приватну однокімнатну квартиру. На пристані зустрів нас, сяючи від щастя. За протекцією Олещенка І.М. з 08.11.1934 року я почала працювати у педагогічному училищі

викладачем географії. Училище розміщувалося у кращому в місті двоповерховому будинку (майже у такому був і райвиконком).

Будинок Педагогічного училища (сучасне фото до окупації Берислава московією). У приміщенні розташована міськрада Берислава.

Великі, високі, світлі класні кімнати. Велика, зі сценою, концертна зала. Викладачами у школі були лише чоловіки, жінки з'явилися набагато пізніше, викладали викладач педагогіки та викладач української літератури. Директор – Загородній Олексій Григорович. Середнього зросту і середньої зовнішності, але суворий адміністратор. Завуч – єврей. Толковий, різнобічно розвинений і приємний. Методики географії на перший рік мені не дали. Мабуть, не довіряли. Взагалі, першого часу до мене ставилися якось насторожено, недовірливо. Але вже після закінчення одного-двох місяців, завуч сказав: «Ви б зазирнули у свій кабінет, там біля карт щовечора товчуться студенти». Я відповіла, що це добре, а усе, що потрібно, я виклала під час уроку. Поступово ставлення до мене змінювалося і наступного року у мене була уся географія, методика географії і практика.

Фото театрального гуртка училища. Бабуся тоді вже не брала участі у театральному житті, але молодь на фото – її учні.

Робота в училищі мені подобалася і працювала я з повною віддачею. Сама обстановка в училищі змушувала добросовісно ставитися до своїх обов'язків. У мене був свій географічний кабінет і я намагалася якнайкраще його обладнати. Дисципліна була гарною. Я не витрачала сил і часу на її організацію. Хоча за усі роки моєї педагогічної діяльності я сама досягала гарної дисципліни на уроках і ніколи не вдавалася до допомоги адміністрації, навіть на шахті. Хоча дехто вважав, що дисципліна у мене гарна, бо я дружина директора. Тут до мого приходу на урок усе необхідне вже було підготоване черговим. До уроків я старанно готувалася, використовуючи і побічний матеріал, тому лекції були цікавими. Підручників тоді було мало, і багато хто записував матеріал зі слів учителя. Я так подавала матеріал, виділяючи головне, що учні знали, що потрібно записати. Практика у школах теж проходила успішно. Підготувати до неї студента, особливо на перші уроки, було кропіткою працею. Своїми конспектами вони. По суті, інсценували свої перші уроки. Почасти потрібно було не тільки перевірити ці об'ємні конспекти, а й від репетирувати урок. Уся ця робота проходила позаурочно, вечорами. І додому я поверталася

виснажена, але задоволена. Зранку уроки за розкладом проходили переважно на одному курсі, по усім групам, до прикладу, першого курсу було 6 груп. Готуватися легко, але проводити – перший урок проходить з певними недоліками, другий ідеальний, третій теж, а три наступні, тому що викладаєш одне й те ж, дуже втомлюють. А після цього увечері ще й підготовка до практики...

При місцевому дитячому будинку теж була початкова школа. У ній також студенти давали уроки. Була зима. До свого пальто я одягала горжетку – пухнаста лисиця з розкішним хвостом. (*Горжетка — це жіночий хутряний аксесуар у вигляді шарфа, коміра або цільної шкурки звіра (лисиця, песець, соболь), що носить на навколо шиї або на плечах*). Як звичайно, роздяглася в учительській і пішла на уроки. Коли після уроків почала одягатися, то знайшла свою лисицю без хвоста. Так його і не знайшли, і моя лисиця втратила вигляд (*у той час дитячі будинки поповнювалися бездоглядними дітьми з вулиць, які до того вели кримінальний спосіб життя. Перевиховання такого контингенту було нелегкою справою*).

Роботи було багато, але вона мені подобалася і діти були задоволеними. На випускному дівчата казали: «Ми будемо такими вчителями, як Марія Семенівна, навіть вдягатися будемо так, як вона». Це була справжня нагорода за мою працю!

При училищі були гуртожитки. До одного з них я була прикріплена. Ось там учні вже мені виляють мені усі свої радощі і біди, усі разом і поодиночі. В училищі навчалася декілька дітей з дитбудинку. По закінченню училища вони довгий час листувалися зі мною. Особливо один обпечений хлопчик – на ялинці він був Дідом Морозом, само собою, увесь у ваті. Від бенгальських вогнів вата спалахнула і тепер усе обличчя і руки у нього були у страшних шрамах. Мені було дуже його шкода. Він писав до самої війни. Взагалі, листів я отримувала багато. Микола дивувався: «Після твоїх поїздок за тобою додому йдуть потоки листів». У дорозі, на сесіях, я якось легко сходилася з людьми.

Працюючи в училищі я розуміла, що мені потрібно вчитися. У 1935-му році я вступила до Одеського педінституту. Перший же рік я закінчила лише з відмінними оцінками. Після чотирьох років роботи у педучилищі приїхав з перевіркою і переглядом кадрів заступник наркомів освіти СРСР Редько. Він затвердив мене, з незакінченою вищою освітою, зобов'язавши завершити освіту до 1940-го року. Про мої досягнення інститут завжди повідомляв у РОНО (*районний відділ народної освіти*) а ті – у педучилище. Микола теж вчився заочно, тільки у Херсонському інституті. В останній рік ми Володю і Віту

відправили до Дуні. Вона жила під Запоріжжям. Навчаючись у Одесі я відвідала катакомби, куди водив нас викладач землезнавства Білозіров. Вони справили на мене сильне враження. На багато кілометрів вони протяглися під містом, особливо біля узбережжя моря. Вони мають багато виходів до моря. Наші предки, захищаючись від нападів ворога з моря, влаштували у них багато колодязів-пасток. Катакомби з численними розгалуженнями, і не знайомій з ними людині практично неможливо звідти вибратися. У цих же катакомбах є зали з гротами, у минулому наповненими винами (**безумовно, мова йде про зберігання вина у пляшках, для чого одеські підземелля використовуються і зараз*). У цих залах розважалася одеська буржуазія.

Якось після однієї з сесії зайшов до нас Завгородній з дружиною. Поглянув мою метрику (*зараз це залікова книжка студента*) з відмінними оцінками. Наступного дня зустрічає мене його дружина Наталя зі сльозами. Каже, що вчора з чоловіком вони сильно посварилися. Він лаяв її і примушує йти вчитися в училище. Я теж їй порадила вчитися. Сказала, що у житті усяке може статися. Тим більше, що жили вони тут же у дворі училища і була у них одна дівчинка п'яти років. Наталя пішла у педучилище, і з її легкої руки туди посунули дорослі – дружини вчителів, що сиділи вдома, дружина секретаря райкому партії та інші. Більшість з них підлещувалися до мене, у тому числі й дружина секретаря райкому, а після окупації, випадково, коли я їхала до Херсону на конференцію інспекторів шкіл, я зустріла її на пароплаві. Вона привітно зустріла мене, але довідавшись, що я була на окупованій території, відвернулася (*загальна практика радянського періоду – люди, які були у німецькій окупації, вважалися «потенційними зрадниками», і навіть у 80-х роках (!!!) в анкетах по працевлаштуванню залишався пункт «Чи перебував на окупованій території?», де ствердна відповідь вважалася негативним чинником*) Її не цікавило, як я жила ці роки, хоча сама вона не працювала, насолоджуючись принадами Середньої Азії.

Паралельно з роботою у педучилищі я одну зиму викладала географію у сьомих-дев'ятих класах середньої школи. В обох освітніх закладах, у моїх класах, були діти одного віку. Але у поведінці і у ставленні до навчання між ними була прірва! Тут (у школі) робота проходила напружено. Учнів потрібно було тримати в руках (*дуже цікаве психологічне спостереження. Виходить, ставлення до життя зумовлює не так вік, як обставини цього життя. У школі молодь лишалася дітьми, а в училищі студенти того ж віку швидко психологічно дорослішали*). На екзамени приходили мале не усі викладачі школи і дивувалися успіхам учнів, навіть тих, що найгірше

засвоювали програму. Вважаю, причина цього у тому, що я мала для них авторитет, як викладач педучилища. А Микола переживав – як це, він голова сім'ї, отримує заробітку менше, ніж я. Він був проти моєї роботи у середній школі.

Була у мене і громадська робота – читала лекції з географії у міліції. Була у лекторській групі при райкомі партії. У 1941-му році за мою роботу у лекторській групі, мене преміювали путівкою до Москви на парад 1-го травня (*одне з головних радянських свят, «свято праці»*). У Москві старанно перевірили наші документи і першого травня організованою колоною (*у складі параду*) ми повільно пройшли повз мавзолей по Червоній площі. Намагалася очима охопити усіх: Сталіна, Калініна, Молотова, Ворошилова, Будьонного та ін., але так мало було для того часу. І зараз, коли я бачу по телевізору парад 1-го травня 1941-го року у Москві, то думаю, що десь там йду і я. У ці історичні дні, перед моїм великим горем і горем багатьох людей, про що ніхто з нас не знав і не припускав, я останнього разу була у Москві (*для радянської людини відвідини Москви були знаковою, майже містичною, подією – це наслідки роботи радянської пропаганди*). Я не знала, що буде така жахлива війна, не чекала такого трагічного зламу у моєму житті, але, судячи з підступних нападів Германії у Західній Європі, згадуючи прихід німців у громадянську війну на Україну, я передчувала, навіть була впевнена, що нас не мине чаша ця. І учням я казала, що хоча у нас і є мирний договір з Германією, довіряти їм не можна.

Вперше я побувала у Москві у 1921-му році з дядьком Степаном, коли вагонами возили у Москву кавуни. Чітко закарбувалася у пам'яті постановка у Малому театрі опери «Євгеній Онегін» з участю Козловського. Тоді «Лобне місце» було іще на Красній площі (*кам'яний майданчик-ешафот на якому за російських царів рубали голови. Пізніше було перенесене зі свого історичного місця на площі*). Воно справило на мене сильне враження.

Живучи у Бериславі втрьох, ми декілька разів їздили до Москви. Були у мавзолеї, у музеї Леніна, Третьяковській галереї та інших місцях. Коли я переїхала до Бериславу ми з місяць винаймали приватне житло, а потім Завгородній виділив нам квартиру у будинку, що належав училищу. Квартира була гарною: дві кімнати (одна у чотири вікна), кухня, теплий коридор, веранда на усю ширину квартири. В іншій квартирі цього ж будинку мешкав Вишневський, викладач педагогіки. Отримавши житло, ми зразу викликали маму з Раєю. Іще діяла картонна система. Великою допомогою нам була заводська їдальня. Основною їжею там була риба усіляких видів та сортів, і дуже дешево. Вони прожили у нас десь з рік. У 1935 році Микола, з відома

Олещенка, працював у середній школі №1 (нагадаю, внаслідок репресій дід Микола тоді мав заборону на професію вчителя, але у І.М.Олещенка цілком вистачило повноважень на цю заборону не зважати). Спочатку викладачем математики, а потім – завучем. Віз знову опинився у своїй стихії. До Першого травня зі своїми учнями він зробив десять педальних легкових машин. У той час, коли нічого подібного не було, це стало дивом! Усі учні міста бігли за цими машинами. Організував у школі струнний оркестр і керував ним. Сам він не співав, лише аматорськи грав на скрипці, підбираючи мелодії пісень. Але вмів налаштувати будь-який музичний інструмент. З часом Микола перейшов на одну фізику, яку викладав і у вечірній школі для дорослих. Швидко став помітним серед вчителів району. Його виступи на конференціях були змістовними і живими. Зовні він був високого зросту, збитий, але не повний, сірі очі, великий, відкритий лоб, густе волосся. На танцях одна сусідка сказала мені, що ми не пара. Що він кращий за мене, тобто красивіший.

Володя ходив до школи, але вчився посередньо. Та й що від нього можна було вимагати, якщо він тижнями сидів удома з болісними нападами астми. Зміна клімату покращень не принесла. Поки він був менший, траплялися ночі, коли я і Микола під час нападів носили його на руках. Він схилить голівку на плече і так задрімає, а у мене серце крається від болю за нього. Майже щоліта ми відправляли його до Одеси у санаторій. Але це йому мало допомагало. Він дуже скучав. Його листи додому не можна було читати без сліз: «Мамуся, рідненька моя, приїдь до мене, я хоч через паркан на тебе подивлюся»... Взагалі його любов до мене була якоюсь дивною, неспокійною. Завжди якось дивно, ревниво, спостерігав за мною. Пам'ятаю, на шахті, коли вчителя проводжали нас на поїзд і двоє з них внесли наші речі до вагону, прощаючись, поцілювали руку, а він сидить напружений, ось-ось заплаче. Він вважав, що його найкрасивіша, найрозумніша, найдобріша. Таким він і лишився до кінця свого життя. Володя дуже любив кіно. Він декілька разів міг переглядати один і той же фільм. «Чапаєва» він дивився більше десяти разів. Він зробив декілька альбомів з кадрами з кінофільмів. Одного разу у школі тихенько зняв газету з фільмом, за що від татуса йому дісталось. Дуже вдало і голосом і мімікою міг копіювати будь-кого.

Микола давно заводив розмову про другу дитину. Але то ми були молодими і не хотілося ускладнювати життя, то не дозволяла життєва ситуація. Відлякував від цього і Володя зі своїм здоров'ям, усякого можна було чекати. Та й роки не ті. Пам'ятаю, на шахті я якось з їдальні йшла через парк. На лавочці сиділо двоє чоловіків, і,

проводжаючи мене очима, один сказав: «гарненька!», а інший відповів: «а молодію була іще кращію!». Це мене тоді боляче вкололо, але ж тоді мені було тридцять років, а зараз вже тридцять чотири... Відкладати було нікуди. І ось у неділю, 12 червня 1938-го року, у нас народився знову син, третій, Віталій. Тоді у нас гостювала мама і сказала: «у неділю народився, у базарний день – буде крикливий!». Микола був на сьомому небі! Усе носив мені у пологовий будинок тістечка, щоб сину було солодке молоко. А син був спокійним лише у пологовому, а вдома три місяці викричав. Ні лікарі, ні ми не могли знайти причину. У мене був надлишок молока. Він гарно набирив у вазі і все ж кричав. Через місяць після пологів я мала бути на роботі, а ми усе не могли знайти нянечку і часто Володю доводилося лишати вдома.

Нарешті знайшли стареньку – Марію Пилипівну, матір начальника міліції Стоянова. До народження Вітоньки у мене були у хатніх працівницях дві дівчини. Віра була хорошою, а інша, з села, обікрала та й втекла. Взяла мій костюм і плаття. У Ново-Троїцькому теж одна обікрала, взяла тоненьке золоте кільце і дуже красиву, з бірюзою, брошку. Виявила я цю пропажу набагато пізніше. Робота у Марії Пилипівни була нянчити маленького і готувати обід. Любила прасувати нашу білизну, білосніжну від дніпровської води і взагалі дуже гарну. Кожну суботу з охотою пекла здобні пиріжки, і переполовинивши їх у суботу, на неділю йшла додому. Свого вихідного у неділю завжди дотримувалася. Пам'ятаю, якось у неділю ми їхали у Асканію-Нову і мені довелося просити знайому побути з Вітонькою. За нашої відсутності дочка Марії Пилипівни була повною хазяйкою у нашій квартирі. Була вона у нас роки півтора. Після неї взяли знову стареньку, Іванівну. Просто симпатичну. У неї було три маленьких онука без батька. Цих і бог велів підгодовувати, що робила не тільки вона, але й ми. Усе це ми знали і бачили, але що було робити? Тим більше, що заробляли ми добре. На базарі продуктів було вдосталь і ці побічні витрати не відображалися на нашому бюджеті.

Коли пішла Марія Пилипівна, я намагалася Вітоньку носити у яслі. Але він там не прижився. Коли його підносили до яслів, він вже починав плакати. Не могли його відірвати. Він рученятами хапався за мою шию і істерично кричав. Не переставав плакати, доки ми його не забирали.

Вітонька потихеньку ріс, на радість нам, кріпишем. Не хворів, був повненький, кругленький. Їжу йому готували окремо, більш поживну. Микола обов'язково, за будь-якої погоди і температури, носив його гуляти і перед усіма вихвалявся своїм сином. Вітонька став цікавим, особливо у опануванні мови. Любив машини – Емки, квіти. Перед

порогом була клумба, він нарве квітів, сидить, і усе їх перебирає. Вечорами у квартирі шум і гам. Микола, повзаючи навколішках, садовив на спину малого, Володя, теж навколішки, ганяв за ними і навпаки – то вони гралися «у вовки». Але завжди він був норовливим. Іще зовсім маленьким, іще навіть не ходив, якщо що-небудь не по-його, напружитися, стисне кулачки, підніме їх і з обуренням видає якийсь невизначений звук.

Живучи у Бериславі, на канікули ми не пускалися у подорожі. Ми – заочники, і сама я працювала з заочниками. Влітку намагалася вичитати свої «години» у них до власної сесії, а взимку готувала для заочників завдання і перевіряла їхнє виконання. Написані мною завдання роздруковувалися у типографії, а потім розсилалися. То була велика праця. Жаль, що ці роботи не збереглися – війна знищила усе.

Вулиця Берислава. Фото періоду окупації 1941-1943 рік.

Є приказка: «Гора з горою не сходиться, а чоловік з чоловіком зійдеться». Коли я була за Вітонькою у відпустці, на заміну мені на сесію заочників прислали викладача Херсонського педінституту. Ним виявився Павло Піскун, який на рік раніше закінчив Покровські вищі курси. Там його називали «Байрон». Писав він, правда, більше пасквілі на товаришів і навіть на викладачів. Його залицяння я відхилила і він у своїх творіннях написав, що я «висока, мов телеграфний стовп» (насправді зріст Марії Семенівни був середнім, і точно не високим).

Можливо, я й здавалася високою — худорлява, тоненька, з осиною талією. Тут він розповідає викладачу української літератури Блохіній: «Марія Семенівна мала великий успіх не лише на сцені, але й у чоловіків. Я теж її любив, але взаємності не мав». Та про пасквіль промовчав. Прийшов він і до нас. Микола зустрів його дуже холодно. А я от думала — «Хто не був молодим, той дурниць не робив».

Хлопці мої завжди були напрасовані та чистенькі. За собою я також стежила. У той час косметикою (окрім пудри) жінки не користувалися. Це було негоже, а для вчителів неприпустимо, тим більше, для вчителів педучилища. Я завжди була гарно вдягнена і дуже акуратна. Мою робітницю питали: «Ти, мабуть, щодня прасуєш плаття своїй хазяйці?» Ні, вона не прасувала. Прасувала я. Вірніше, намагалася його не зім'яти. У мене було густе чорне волосся. Іще у Сергіївці я його обрізала, носила коротку стрижку. Вона мені личила. У магазинах були маркизети, батисти, усілякі крепдешини, вовна, бостони та шевіоти (**цупка вовняна тканина з діагональним плетінням, популярна для пошиття костюмів та пальт*) тощо. Усе це натуральне, не ерзац. Обшивала мене старенька майстриня з ательє, Марія Василівна (що простіше — для себе та своїх «чоловіків» — я шила сама). Вона була справжнім фахівцем своєї справи. Вона враховувала всі особливості моєї фігури, обличчя, зачіски. «Це вам пасуватиме... Це не пасуватиме... Отут потрібно отак, а тут — ось так...» Взуття я обирала найкраще, розуміючи: і в ситцевій сукні будеш гарною, якщо маєш гарне взуття. Взуття тоді випускали дуже красиве, було з чого вибирати. Ми бували в Одесі, Москві, Києві. Моє зимове вбрання: чорна котикова шубка, білі фетрові боти, біла шапочка. Або темно-синє пальто з горжеткою з лисиці. Я вдягалася не крикливо, не впадаючи в очі (цього не любила і на інших), проте зі смаком, просто й витончено. Дівчата в училищі бігали дивитися, як сьогодні одягнена Марія Семенівна, а Надія Семенівна, секретар училища, (вона жила навпроти училища) казала: «Моя мама завжди поспішає до вікна, щоб поглянути на вас!»

Усього цього я тоді не помічала. Я зрозуміла це набагато пізніше, коли опинилася у іншій ситуації, у іншому моральному становищі та віці. Тільки тоді я зрозуміла, на скільки наповненим було наше життя в усіх розуміннях і як багато було у ньому щастя! Жили ми дружно, душа в душу. У Ново-Троїцькому між нами іноді «пробігала чорна кішка», а тут (**У Бериславі*), може, тому, що ми разом перенесли багато негараздів, жили у злагоді. Допомогали одне одному. Воду носити було далеко. Він (**Микола*) її носив. Правда, на прання один старий возив водо діжкою. Паливо, дрова — то була справа Миколи. Правда, якось

мені довелося розрубати пару дерев'янок. Одна тріска відскочила і подряпала мені обличчя. Володя нажахався, і тільки Микола відчинив двері, він зі сльозами і докорами до нього: «Ходиш усе десь, а мама сама дрова рубає!». Микола багато уваги приділяв дітям. Прибирання квартири, кухня, прання – сюди він не втручався, хіба перетрусить доріжки (**тут – домоткані килимки, довгі і невеликої ширини, які стелилися на підлогу*), винесе воду (**будинки того часу не мали каналізації і використану воду виносили у спеціально обладнане місце на дворі, «смітник»*). Завжди намагався зробити для мене щось приємне, особливо до мого повернення з роботи. То покладе якусь книжку, ручку, а то навіть викладе красиво фрукти у вазу. Іще живучи у Ново-Троїцькому, ми робили одне одному подарунки і батько, приїжджаючи до нас, потім скаржився мамі, що ми марно витрачаємо гроші. Батько і в Берислав приїжджав до нас. Розпитував, як ми живемо, працюємо. Я йому усе про успіхи Миколи, а він: «Ти все про Миколу, а про себе нічого не кажеш». Я подумала, що і про себе є що розповісти, але це якось не спало мені на думку, доки батько не підштовхнув.

Під кожен Новий Рік ми старанно готувалися. Ялинку не робили, не було деревця. Кожен, під Новий рік, виставляв у коридор своє взуття, і «Дід Мороз» щось та приносив. Наприклад, останнього року мені – мені шубу, усім хлопцям – вишиті сорочки. (Не знаю, коли я встигала їх вишивати).

Вдень ми усі були зайняті. Снідати і обідати разом не могли, але вечір був затяжною. Тут розмовляли про усе: про наші особисті турботи, про роботу, про політику, були навіть анекдоти. Микола знав їх десятками і розповідав майстерно.

На великі міські свята запрошували і нас, головним чином через Олещенка. Коли приходили додому і мама питала, як ми провели час, він за моєї відсутності казав: «Краще моєї Мусі не було!» «Моя Маруся була кращою за усіх!». Безумовно, це було не так, але йому так здавалося. Бували гості і в нас. Я вже була не тією молодою господинею, що у Ново-Троїцькому, яка не вміла зварити навіть супу, толком прибрати квартиру, зі сльозами пекла хліб, ображаючись на маму, що нічому мене не навчила. Тепер я вміла смачно наварити і насмажити. Зробити торт, пиріжки, печиво. Вміла красиво накрити стіл. Після таких гулянь чоловіки лаяли своїх жінок за їхню безгосподарність, а жінки йшли до мене з питаннями, як я усе це роблю. Особливо допікали своїх дружин Буяджі і Завгородній. Їхні жінки навіть не працювали і мали можливість бути гарними хазяйками.

Багатий Берислав на рибу. На базарі обирай, яку хочеш, але найкраща – сомятина. Бериславський, вірніше, дніпровський оселедець (**рідкісний нині підвид чорноморського оселедця, який нерестився у районі Херсону. На сьогодні його популяція дуже обмежена*) напівсолоний, напівв'ялений – неповторний! Виноград різноманітних сортів та смаків.

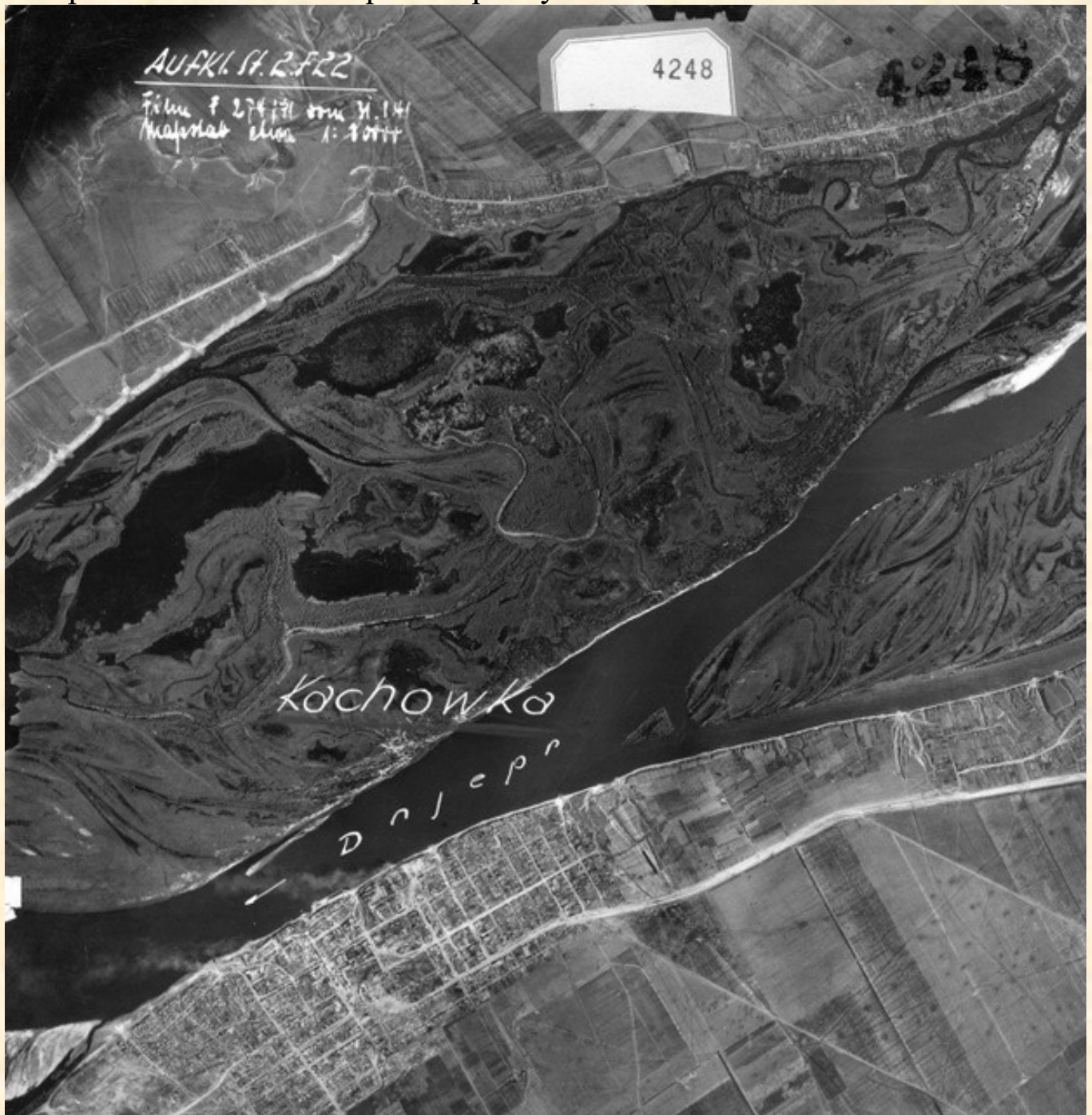

Берислав, вигляд з Дніпра, фото першої половини ХХ століття.

Абрикоси великі, як яблука. Помідори, перець, сині баклажани, а з них – ікра, шинковані у сметані, в олії з помідорами. Херсонські консерви з синіх баклажанів у роті танули! Кавуни та дині горами лежали на пристанях, повні ними баржі плили Дніпром. У нас був власний баштан. Торкнешся кавуна ножем, а він і репнув! Згадаєш усю цю красу, і слинки потечуть!

Найбільшим задоволенням для нас був Дніпро. Ми мали гарного човна на 6-8 чоловік. За усякої можливості ми йдемо до річки. Напроти міста Дніпро розділявся на два могутніх рукави. Ріка не була такою повноводною, як зараз, але більш затишна і різноманітна. Від острова у бік Каховки тягнулися піщані мілини – коса. На них були заплави, заповнені водою. Влітку, залежно від глибини, вода у них була різної температури. Вітоньку, бувало, звідти не витягнеш. Як тільки зберемося виїжджати, так і купатися! (**після побудови Каховського водосховища острів був затоплений його водами. У результаті підриву росіянами дамби 6 червня 2023 року водосховище зникло, але на місці острова утворилося плесо – піщаний острів було змито потоками*

води. Можливо, з плином часу, він відновиться). Дніпро розливався до травня, коли дерева і кущі були зеленими. Високий правий берег з ракушняку, зелені дерева наполовину у воді і безмежна гладь води створювали виключної краси картину.

Німецький аерофотознімок 1941-го року. Гарно помітно великий острів посеред Дніпра з заплавами і озерами..

Ми плаваємо човном посеред дерев, за човном тягнеться доріжка (*у даному контексті – рибальське знаряддя на хижу рибу) і на вечерю вже маємо щуку.

На пароплаві плавали до Києва, Запоріжжя, Херсону. Кращого відпочинку не придумаєш. Пароплави були великими і комфортабельними. Ми брали окрему каюту. Теплинь, чисте,

прохолодне повітря і чудові береги. Особливо неповторний ранок на сході сонця.

Дореволюційне фото. Бериславський берег, відхід пароплава Русалка.

Якось врізалось у пам'ять: з Шурою, дружиною брата Миколи, ми пливли до Києва. Ця далека дорога нас не втомлювала, а було, чим милуватися: чудові береги, Запоріжжя, Київ. Я їздила купити собі шубу, підходящої не знайшла, а гроші витратила на пальто і костюм брату Миколи. Він тоді іще вчився у інституті. Приїхала додому, бачу, що чоловік не задоволений моїм марнотратством, але нічого не сказав. До Одеси теж плавали морем, але там не було тієї краси. Одноманітне море. Потрапила якось у качку, але мене більше захитувало у літаку, ніж на морі.

У Бериславі з Олещенками ми жили дружно. Бували одне в одного. Багато хто шукав причину нашої дружби, дехто вважав мене сестрою Івана. Жили вони у гарній квартирі, тримали робітницю. Анастасія Григорівна працювала у початкових класах. З ними жив Володя, син від першої дружини, 1923 року народження. Матеріально жили гарно, саме для таких існував «закритий розподільник» (*спеціалізована система магазинів та пунктів видачі товарів, доступ до яких мала лише обмежена категорія осіб (партійна номенклатура, військові чи працівники певних підприємств) хоча вони у ньому особливої потреби не мали. Пам'ятаю, якось увечері ми були у них. Стіл накритий – повна чаша. І раптом над столом лопається велика

електролампа. Скло полетіло на усі боки і усе довелося викинути. Олещенко своїми матеріальними благами іноді ділився з нами, Анастасія Григорівна – ніколи. Наші перші роки у Бериславі були матеріально дуже важкими, у Анастасії Григорівни пропадали талони (**за карткової системи розподілення талони на отримання якихось благ вважалися дійсними певний час, як правило, місяць після отримання. Після того невикористані талони ставали недійсними*), але вона не поділиться. Взагалі то, це була тиха, скромна жінка, на гарному рахунку, як вчителька, але якась дивна. У руках у неї я ніколи не бачила книжки. Я часто помічала, що вона просто так, годинами, просиджувала біля грубки. Я дивувалася, що вона не вчилася. Для того у неї були усі умови. Набагато пізніше, коли я вже була з Іваном, я частково зрозуміла її. Іван, якимось вип'ячуючи себе, діяв пригнічливо (**як з'ясувалося значно пізніше, Іван був співробітником органів держбезпеки (МДБ/СМЕРШ), що пояснює його специфічну манеру поведінки та психологічний тиск на оточуючих*). Анастасія Григорівна і Володя ненавиділи одне одного. У школі Володя вчився погано, бешкетував. Часто бував у нас, іноді й ночував. Слухав лише Миколу, і то в основному, поки був перед очима. В 1936-му році Олещенка перевели у Баштанку Миколаївської області секретарем райкому партії. Віз зв'язався зі своєю секретаркою Вірою Корніліч. Вона чекала дитину. Не знаю, може були й інші причини. Але ті часи були неспокійними. Щоночі проводилися арешти. У педучилищі забрали Вишневського – викладача педагогіки і Цепинського – викладача української мови. У 1937-му забрали і Олещенка. В Одесі протримали його 9 місяців і випустили. Заслужено чи незаслужено його арештували, я не знаю. У той час сфабрикувати звинувачення було легко, а Івану знайти привід для звинувачення було особливо просто. Своїми діями він часто перевищував свої повноваження. Так, наприклад, у Бериславі у 1933-му році він без санкції вищих організацій самовільно взяв хліб з елеватора для організації громадського харчування для людей, що працювали у полі. Було у нього зазнайство і важка вдача. Це я знаю по Сарнах, Чорторії, Кролевцю. Але щоб він був ворогом народу – цьому я не вірю. Під час перебування Івана у тюрмі, у них 15 червня 1938 року народився син Євген. Володя закінчив сім класів і працював. Анастасія Григорівна вчительствувала. По визволенню Івана, Микола декілька разів їздив у Баштанку, допомагав грошима. Олещенко радив йому не спілкуватися, щоб не накликати біду і на нас. Але усе пройшло благополучно. Приїжджав Іван у і Берислав після арешту. Провідав Віру Корніліч з сином, подарувавши

Вітонькіну конячку. Це було єдиною увагою, яку він приділив за усе життя до цього сина.

Коли у Карпатах (здається, у 1937 році) стався землетрус, ми відчували його і у Бериславі (**землетрус 1937 року у румунській «зоні Вранча»*). Вночі я почула скрип дверей, що відчинилася, на комоді впало дзеркало, а наше ліжко, здалося, гойдалося. Буджу Миколу. Кажу: «Просинайся! Землетрус!». А він: «Набалакаєшся на уроках про землетруси, вони і уві сні тобі ввижаються». А пішов у школу – там у старому сараї впала стіна. Землетрус був невеликим, але відчували його майже усі, навіть на пароплавах. Про це казав колишній директор педагогічного училища Завгородній. Він вже роки зо два працював директором Херсонського педінституту. Зустрів мене словами: «Здрастуйте, моя улюблениця! Трусонуло трохи вас на землі? Мене гойдало навіть на пароплаві!». Бачила його тоді я востаннє. У війну він загинув на фронті, а сім'я загинула під час бомбардування.

Життя у Бериславі, то був найсвітліший час мого життя. У мене було усе: і щасливе сімейне життя, і робота, яку я любила, від якої отримувала велике моральне задоволення, і гарне матеріальне забезпечення. Були і життєвий досвід, і сили для життя, для роботи. Було лише одне горе – хвороба Володі.

Німецькі бомбардувальники у небі. Фото ілюстративне.

Судячи з міжнародного становища, усі чекали війни. Але все одно вона прийшла якось неочікувано. У неділю, 22 червня 1941 року зранку

я збиралася на базар, який був від нас у 10 хвиликах ходьби. Микола був на Дніпрі. Раптом чую по радіо про те, що німці перейшли кордоні бомбардували наші міста. Я побігла до Феценків (вчитель математики, теж жив у нашому будинку). Я так була вражена, що не могла говорити. Я як відчувала, що війна спотворить наше життя, принесе так багато горя, зруйнує сім'ю. Я втрачу двох таких дорогих для мене людей... Я пішла в училище, а у моєму розумі пробігало усе життя цих останніх років.

Увечері з суботи на неділю в училищі ми ставили п'єсу, не пам'ятаю її назву. У ній мова йшла про матір і двох її синів-льотчиків. Роль матері грала я. Сьогодні повинні були ставити її на міській сцені. Було питання: чи ставити її за обставин, що склалися. Вирішили ставити, тим більше п'єсу такого змісту. Це була моя остання гра на сцені. Потекли тривожні дні. Усі жили сторожко, прислуховуючись до радіо, газет. А звістки були не радісні. Німці захоплювали місто за містом. І не зрозуміло було, де ж сила нашої армії, про яку так гучно кричали? З'явилися біженці, що проїжджали через Берислав. І не вкладалося у голову, що скоро я теж буду у положенні цих людей. Особливо запам'яталося: ми йшли з Миколою нашою вулицею. Назустріч нам їхала бричка, у якій сиділи батько, мати та двоє дітей. Бричка була майже порожня. Микола сказав: «Куди їдуть ці люди? Чи не чекає і нас така доля?». Ні, нас чекало гірше. Ці люди були разом, а нас розділило назавжди. На подвір'ї ми викопали окоп на випадок бомбардування. Так вимагали від усіх. З початку липня Микола вдома не ночував. Він чергував при військкоматі. Я оплакувала Колю, брата. Він танкіст, навіть командир і я була впевнена, що його заберуть у першу мобілізацію, а про свого Колю думала, що якщо його і візьмуть, то в останню чергу, адже він у армії не служив. До того, може, й війна закінчиться. Але не так сталося, як гадалося – брат, як інженер машинобудівного заводу, отримав бронь і жодного дня на війні не був. З Токмаку, де він працював, його з заводом спочатку евакували у Махач-Кала, потім в Алма-Ату, де він усю війну пропрацював головним інженером, а після війни – директором воєнного заводу. А чоловік Микола вже в липні був у боях у Миколаєві.

Німецькі війська на околицях Миколаєва, фото серпня 1941 року.

Микола був у винищувальному батальйоні. Він останнім виходив з сіл та міст, знищуючи важливі об'єкти. Посередині липня в літньому кінотеатрі Бериславу зібрали винищувальний батальйон, щоб відправити за призначенням. Я прийшла сюди з дітьми. Несподівано почалося бомбардування міста. Ми якось похапцем попрощалися. І ні в кого з нас навіть не майнула думка, що ми бачимось в останній раз... Потім я не раз з гіркотою згадувала ці хвилини. Ми взагалі не розмовляли, як нам бути у *подальшому*. Ні про що не домовилися, Не домовилися, як нам бути, що робити за різних обставин. Я спробувала зняти гроші з ощадної книжки. Мені дали лише маленьку суму, здається 200 рублів (залишок я отримала після окупації).

Фронт наближався. Від Миколи не було жодних звісток. Я не знала, що робити. До Бериславу приїхав Олещенко з дружиною і Євгеном (**молодший син*), Володю вони залишили у Херсоні. Так цей хлопчик і зник. Потім сусіди казали, що він чи то добровільно поїхав у Германію, чи то вивезли насильно. Олещенко відвіз свою сім'ю у Каховку (**на протилежний берег Дніпра від Берислава*), а сам повернувся, щоб організувати мій виїзд. З Берислава був організований виїзд з 30 возів евакуйованих. Олещенко І.М. приїхав на підводі, на яку вже були укладені речі Буяджи Івана В., викладача математики педучилища. Мої речі він вкладав сам. Я була у якомусь шоковому стані. Механічно йому допомагала, не розуміючи, що головне мені потрібно брати. Поклала два чи три чемодани, якийсь вузол, постільну білизну. Володя взяв декілька фотографій. Потім я дуже жалкувала, що не усі. Але у той час було не до фотографій. Я про них навіть не згадала. Іван (**Олещенко*) повернувся до Каховки, але своєї сім'ї там вже не знайшов. Пізніше я дізналася, що його дружина виїхала до своєї сестри. Олещенко І.М., перебуваючи на армійській службі в Астрахані

(*це тилловий район Росії, на р. Волга, до якої німці не дійшли), викликав її до себе і до 1944 року дружину і сина возив з собою.

На нашій підводі було сім чоловік: нас троє, Буяджі з дружиною та своїми двома хлопчиками, трохи молодшими за моїх. З Берислава ми виїхали надвечір. Перед самою війною Миколі прийшла фантазія придбати корову, і Буяджі наполіг, щоб я взяла її з собою. Молоко буде основним продуктом нашого харчування. Прив'язали її до підводи, а вона впирається, не хоче йти. Помучившись, я вирішила залишити її Віри, моєї колишньої хатньої працівниці. Було вже зовсім темно, коли я пішла до Бериславської переправи. Мене туди не пустили, а Ткаченко, викладач фізики педучилища, сказав, що тут переправляють важку артилерію. Можливо, підводи виїхали на цегельний завод за три-чотири кілометра нижче по Дніпру. Сіявся дощ. Темінь була, хоч в око стрель. Ніде ні душі, ні вогника. На околиці Берислава гавкають собаки. Мені степом понад Дніпром йти кілометра зо три. Не знаю, як би я пройшла понад кручами, якби мене не наздогнав якийсь чоловік. За сльозами я нічого не бачила.

Завод знаходився понад самим Дніпром У темряві кишіло людьми. У великих будівлях, відкритих з боків і накритих згори (де сушили цеглу) тіло до тіла сиділи люди з дітьми. Я добралася до начальника переправи, а він мені: «Тут переправляється піхота. Цивільне населення не переправлялося, але буде переправлятися, якщо з'явиться можливість.» Що робити? Куди йти? Де шукати під дощем у темряві? Якось втулилася, мокра і змерзла, під навіс і вирішила дочекатися ранку. Зранку, коли трохи розвиднилося, я побачила: навкруги, куди не кинеш оком, на десятках гектарів поламаних виноградників з напівдозрілими гронами, стоять підводи біженців. Сіється дощик. Хто на возі, хто під возом. Я пройшла між першими возами і зрозуміла, що мої зусилля марні. Тут я їх не знайду. Подумала, що, можливо, вони повернулися до Бериславу і пішла додому. Зайшла у квартиру. Усе розкидано, як після погрому. Але приклади трохи зусиль, наведи порядок і усе стане на свої місця, знову буде затишно, але немає сім'ї. Я одна. Немає таких слів, якими можна було б передати мій стан. Вирішила піти у технікум, у райком. Дорогою зустріла Сафронова з райкому. Розповіла про своє горе. Він відвіз мене у Козацьке (у шести кілометрах від міста, винрадгосп (*сільськогосподарське підприємство з виготовлення вина)). Там я знайшла своїх дітей. Те. Що я пережила за цю добу, ніколи не забудеться.

Два дні ми намагалися переправитися через річку (*Дніпро) і не могли. Під'їзд до порому – вузька смужка по попід високим берегом. Возів багато. Нальоти авіації часті. Вирішили їхати понад Дніпром

вище Берислава у Червоний Маяк. Їхали вночі. Тихо, моторошно. На полях стоять танки, замасковані соломою. Їдемо через Берислав. І гризуть болісні думки: що робити? Залишитися? Їхати далі? Вирішила їхати. Думала я, і думали так майже усі, хто не знав справжнього ступеню готовності країни до оборони. Вважали, що німці через Дніпро не перейдуть. Що на цьому рубежі їх і зупинять. Ми від'їдемо кілометрів за 100-200 від Дніпра і перечекаємо, доки німців відгонять. Того, що війна протягне майже чотири роки, не очікували.

У Червоному Маяку біженців переправляли баржами. До трюму заводи́ли коней і заносили напіврозібрані вози (**мається на увазі зі знятими колесами. Колеса з воза знімаються і ставляться дуже швидко*), речі. Люди, переважно жінки та діти, були на палубі. На березі я покинула вузол з одягом, два велосипеди, які Іван якось прив'язав до воза і іще деякий подорожній скарб. Відплили на середину річки. І раптом – літак з хрестами. Що тут почалося, важко описати! Хто кричить, хто хреститься, хто влип у палубу, хто збирається стрибати у воду. А літак опустився низько, один, другий раз пролетів над палубою і попрямував на захід. Чому не стріляв? Нічим було? Чи це була Людина? На лівому березі ми тільки-но розвантажилися, як налетіли літаки. Скинули пару бомб. Ми пересиділи у окопах. Уклали речі, піднялися нагору (берег тут крутий). Переправа була напроти Князе-Григорівки (**нині село Козацька Слобода, 44 км. від Берислава*). Ми зупинилися біля глибокого яру, який тягнувся до річки. Поблизу, через яр, був місточок. Коні паслися осторонь, а ми сиділи під возом. Було дві підводи. Біля місточку утворилася пробка з машин. Ми з радості, що благополучно переправилися через Дніпро, навіть не помітили, що підлетіли літаки. Вони декілька раз заходили і сипали снаряди на місток (**мабуть, мова йде про бомби*). Стало темно, ми попадали. Я – на Вітоньку. Біля мене була жінка – співробітниця банку. Вона кричала. Уламок потрапив у стегно. Потім біля нас, на підводах, ми знаходили уламки. Наших старших хлопців з Володею не було біля нас. Ми дуже хвилювалися, доки їх знайшли. Вони купалися у річці. Казали, їм було не страшно, тому що вони пірнали.

Поїхали ми далі. Здавалося нам, що страшне лишилося позаду – через Дніпро переправилися. Але це було не так. Поїхали ми великими дорогами. Посередині йдуть війська з усім своїм спорядженням, а по обидва боки дороги – евакуйовані. Хто йде з вузликом, хто тягне тачку, хто на підводі у один або й два коня, а люди – жінки та діти. Чоловіків мало, і вони викликають в усіх тільки злість. Машини трапляються дуже рідко. І тягнеться ця жива дорога, здаючись нескінченною, як змія, по відкритому полю. Але ось загули літаки – і усі розсипалися.

Хто де міг – той там і впав. Вітонька, як тільки пущу його з рук: «Ямка, ямка», як маленьке пташеня, впаде, притиснеться до землі личком, і замре. На дорозі лишилися тільки вози та армійське спорядження. Усе завмерло. Прилетіли, сипонули, настала ніч, полетіли геть. Хтось залишився, а «змія» поповзла далі. Найстрашніші наслідки бомбардувань ми бачили у невеликому селі під Ново-Рогозами. Ми в'їхали до села, коли іще не вляглися пилюка та дим. Снаряд (**мається на увазі авіаційна бомба*) влучив у яслі-садочок. З воронки і уламків люди витягали спотворені дитячі тільця і їхні частини. Що діялося навкруги, не піддається описанню. До каліцтв і смертей ми вже звикли, але діти... До цього звикнути неможливо. Завжди, коли я згадую мерзенності і дикості війни, у мене перед очима стоїть ця картина: знищення маленьких дітей, так і не побачивши життя.

Ми зрозуміли, що краще їхати глухими дорогами. Хоч і далі, зате спокійніше. На усіх шляхах тягнулися на захід стада корів та отари овець. Корови йшли з набухлим вим'ям. Вони не доїлися. Дорогою я багато разів доїла корів, забезпечуючи сім'ї молоком. Пастухи з того були тільки задоволені (**якщо дійну корову довго не доїти, можуть виникнути проблеми з її здоров'ям*). Вони погано стежили за стадом. Багато корів, овець, відбивалося від отар і за домовленістю з пастухом лишалися населенню.

І ось пішли дощі. Більшість місцевого населення ставилися до нас недоброзичливо, а то й зі злістю. То ж ночували ми по колгоспним сараям та по конюшням. У колишніх стійлах коней стелили соломі і там спали. Володі стало гірше, а у тих конюшнях, з важким повітрям, він задихався. Він цілі ночі проводив сидячи – так йому було легше. Дивлячись на нього, моє серце обливалося кров'ю. Я теж не спала.

У Бериславі, при оформленні документів на евакуацію, мені дали направлення у Покровське. Такий намір був і у мене, коли я думала, що німці Дніпро не перейдуть, але ці очікування не справдилися. Тепер я не знала. Що мені робити: їхати далі чи лишатися тут, в Україні. На схід рухаються мільйони людей. Їм потрібно було дати роботу, знайти житло, прогодувати. На це могли розраховувати лише обрані, на що я сподіватися не могла. Про мене потурбуватися було нікому. У мене двоє дітей, один хворий, інший маленький. Я вирішила залишитися. У селі Андріївка Запорізької області я пішла до Районного відділу народної освіти і мені дали скерування у болгарське село Гюнівку, у середню школу викладачем географії у п'ятому – сьомому класах та ботаніки у п'ятому класі. Буяджі, залишивши свою сім'ю в Андріївці, відвіз мене у Гюнівку. Сам він болгарин, то ж швидко знайшов спільну мову з місцевими. Залишилася я на квартирі у двох гарних старих.

Попрощавшись з Буяджі, я відчула себе зовсім самотньою. Розірвався останній зв'язок з минулим, з Бериславом.

Почалася робота у школі. Перша моя робота з учнями та вчителями – готували аеродром для літаків. У школі вчителі і учні мене прийняли добре. Володя ходив до дев'ятого класу. Потрапила до села мого однокурсника по інституту. На четвертому курсі його не було. Виявляється, його арештували. Дружина його давно померла. Двоє діточок лишилися безпритульними. Приходив до мене голова колгоспу, цікавився, як я влаштувалася, чи не потрібна допомога. У нього побував Буяджі. Не знаю, що він там казав про мене, а Миколу рекомендував, як комуніста. Школу, колектив і село я так цілком і не пізнала.

На продовження моїх поневірянь з Берислава у Андріївку я мамі не написала жодного листа. Якось, при усіх жахіттях нашої дороги, це навіть не спало мені на думку, та й не було умов для того. По приїзді до Андріївки я зразу ж написали їй про своє місце знаходження. На початку вересня приїхала мама з наміром забрати нас. Михайло (*брат) був у армії, хоча й не на дійсній службі. Фрося через маму передала, що у них все є, а гуртом буде жити легше. Залишатися у Гюнівці не було сенсу. Колгосп евакуювався. Казали, що німці взяли Запоріжжя. Голова колгоспу забезпечив наш виїзд до найближчої станції (забула її назву).

У Пологах усіх вивантажили з вагонів. Ешелон передавався військовим. Мені залишалося проїхати два прольоти: Пологи – Гуляй-Поле – Гайчур. Я просила дозволити мені проїхати ці два прольоти. Але мене якісь начальники і слухати не хотіли. Не витримали вщерть вимотані нерви – я розплакалася. Взяла Вітоньку на руки і сказала: «Зі мною стара матір і двоє дітей. Батька їхнього, може, вже й живого немає. Якщо дозволить ваша совість – викиньте їх, добровільно я не вийду! Нам проїхати усього два прольоти». Піднявся шум. Прийшов начальник ешелону. Довідавшись, у чому справа, він сказав «Залиште їх». Так ми доїхали до Гайчура.

З розповідей мами я дізналася, що винищувальний батальйон, у якому був Микола, майже увесь загинув у боях у Миколаєві. Він заходив у Берислав, але там нас вже не знайшов. Два рази був у Сталіно, у батька (думав, що може бути, ми там) і другого разу – у мами. Пішов знову у Сталіно (Донецьк) 06.09.1941р. Це приблизно тоді, коли я влаштовувалася у Гюнівці. У той час мені наснився сон: я тягнула воду з колодязя. Колодязь такий глибокий і темний...

(на цьому місці у копії рукопису не вистачає аркуша з сторінками 158/159. Сторінки рукопису були підшиті моїм батьком і ніколи не розшивалися. Я не знаю, чи присутній цей аркуш в оригіналі*

рукописі, може статися, що й ні. Тому спробую фрагментарно відтворити втрачену інформацію за власною пам'яттю:

Про той сон бабуся розповідала, але я майже нічого не пам'ятаю, здається, вона набрала відра, їй хтось з чоловіків їх підніс.

Коли Микола був у Марусиної матері, перед від'їздом він написав своїй дружині (бабусі) розлогого листа у блокнотику з обкладинкою з чорного шкірозамінника. Цей блокнотик я бачив і читав, але з того часу пройшло вже понад сорок років, і я не можу повністю відтворити текст. Бабуся до останнього свого дня зберігала цю реліквію, але подальша доля блокноту мені невідома.

Першу частину достатньо об'ємного послання Микола розповідає Марусі про своє безмежне кохання до неї, згадує їхні щасливі моменти та ремствує на те, що вона чомусь була до нього по-жіночому холодною, та він однаково безтямно її кохає. Чомусь він був впевнений, що з війни не повернеться, і просив Марусю не лишатися самотньою і виходити заміж. Також радив приймати допомогу від Олещенка Івана Микитовича, характеризуючи його, як людину достойну.

Я здійснюю певні кроки, щоб отримати залишки бабусиноного архіву, і якщо знайду додаткову інформацію, заповню цю лакуну

Далі слідує продовження бабусиноного тексту зі сторінки 160 рукопису, на якій вона продовжує розпочату на втрачених сторінках копію листа Миколи. Це автентичний текст зі згаданого блокноту, оригінал написано українською мовою).

... радість життя. Я певен, що одруження твоє не відіб'ється в гіршу сторону на добробуті дітей наших. Ти без сумніву зумієш його забезпечити і одружившись. За ними буде твій догляд і моя честь і кров. Жити ж тобі самій в твої роки, по-моєму, буде важко і сумно і цей вчинок, одруження вдруге, нічуть не буде плямою ні на твоїй совісті, ні на моєму імені. Вовчику постарайся дати освіту історика, а Вітаську... трудно сказати які здібності він проявить. По моєму з нього вийде добрий інженер, або агроном (не встигли розпуститися бутони, як він їх зриває).

Прощай, моя радість. Коля. 6.IX.41

*(*далі у продовженні листа Микола звертається до своїх дітей)*

Сини мої, Сини любі!

Прощайте, сини мої, незабутні! Так ми неждано розлучилися з вами, що й не попрощалися по людському.

Вовчику мій рідний! Прости мені мою різкість до тебе на уроках. Це було викликано соромом за тебе і за себе. Ну та це в нас останній рік пошти минуло, ти став краще вчитися і мені не було за що соромитися. Мій рідний Вовусик, немає слів виразити ту глибоку любов і страждання мої за тебе, за твоє здоров'я. Коли б можна було ціною своєї крові купити тобі здоров'я, я б ні на хвилину не задумався б і віддав би всю кров свою каплю за каплею. Але здоров'я ніякою ціною не купити. Його можна або зберегти, або добути постійним тренуванням і лікуванням. Коли закінчиться війна, і мене вже не буде, ти пиши листи до керівників країни щоб вони допомогли тобі в лікуванні. Будь настирливим і ти свого доб'єшся. Коли у вас може бути другий батько, шануйте його якщо і не так, як рідного батька, та як порядну людину, бо мама непорядного чоловіка собі другом не вибере. Це добре запомніть, синочки мої, і мамі буде приємно й життя буде вам легше.

Вітусінька, голубчик мій! Ти свого рідного папочку мабуть і не пам'ятатимеш, який він у тебе був, як він з тобою робив по хаті «волки», як у місці з ним ти «загризав» Володю, ну та, глянувши на фотографію ти згадаєш може, а більше доповнять тобі мамуся і Володя. Рости, синок, здоровий і виконай мою останню волю – учись на відмінно і шануй мамусю. Згадуй свого папку як людину, яка найбільше тебе любила. Любила до безтями. Мамуся і Вовчик хай не ображаються, бо вони більшенькі, то і любив я їх трошки менше, може, й не менше, а от думав про тебе, моя крихітко, таки більше чим за них.

Прощайте, сини. Будьте щасливі і здорові.

Ваш татусь. 6.IX.41р

В кінець виснажену за останні місяці це послання, як посмертний заповіт, мене зовсім спустошило. Я перечитувала його безліч разів. За сльозами не бачила рядків. Я знала його напам'ять. Та все ж і радість воно мені не принесло. Я знала, що Микола живий, що ми дуже дорогі для нього. У мені жило сподівання, що ми іще зустрінемося, іще будемо разом. Я чекала його, як чекали усі дружини своїх чоловіків у той час. Але я не знала найжахливішого. Я не знала, що ці його рядки – як передбачення майбутнього. Живий він або ні, але для мене і моїх дітей він помер, пішов у небуття. Я докоряла собі за те, що не писала у дорозі. Якби мій лист був у мами до приїзду Миколи до неї, могло статися, він би затримався і прийшов би мий лист з Гюнівки. З Гюнівки мій лист йшов мало не три тижні і не застав його на декілька днів. Та що вже було звинувачувати себе – «знявши голову, за волоссям не плачуть».

Про свої сумніви у моєму коханні Микола ніколи мені не казав. Люди своє почуття кохання висловлюють по-різному. Я їх палко, бурхливо, ніколи не висловлювала навіть до своїх дітей. Але завжди любила і свого чоловіка, і дітей безмежно. У першу чергу я завжди думала про них, потім вже про себе. Миколі я ніколи не зраджувала, хоча для цього були десятки можливостей.

Микола ж поводив себе зовсім інакше. Може, й любов його була не такою. Він не міг пройти повз мене, щоб не пригорнути, не поцілувати мене у руку, в плече, шию, щоку, просто у голову. Доторкнутися до мене рукою, прихилитися до мене. Для нього це було неймовірне задоволення. Може бути, потреба. А мені здається, що і ласка не завжди доречна. От я схилилася над ночвами, страшенно втомлена, а тут цілунки. Я кудись поспішаю, щось невідкладне біля плити, над чимось міцно замислилася біля письмового столу... Микола і мамі скаржився на мою холодність. Не знаю, може я й не права.

Коли ми приїхали у Зелений Луг – колгосп евакуйовувався. (* *Зелений луг – невеликий хутір на правому березі річки Гайчур, поряд з яким у 1923 році виріс хутір Рада. У 1956 році ці хутори були об'єднані у село Радісне, нині Покровської селищної громади Синельниківського району*) Мишко був в армії, хоча й на дійсній службі не служив. Перше, чим ми зайнялися з Фросею (дружиною Мишка), це запасом хліба. Колгосп залишив у сараях намолочену пшеницю. Люди, у тому числі і ми, мішками носили її додому, доки не розібрали усю.

Через 4-5 днів після мого приїзду німці прийшли у Покровське. Як пройшов фронт, ми не помітили. Не чули жодного пострілу. Окопи, викопані навкруги хутора, не використовувалися. Тільки потім у них падали корови і ламали ноги. Через пару днів німці з'явилися у хуторі. Перший німець, який прийшов до нас у хату, взяв ручний годинник Миколи. Я йому пояснила, що то годинник батька ось цих моїх дітей. Що батька немає. Він годинник повернув.

Перший час окупації німці частенько бували на хуторі, але особливо не бешкетували. Потім був призначений комендант. При ньому було дві перевідниці. Радянські дівчата. Обслуговували його дружини радянських офіцерів Легкодухови. Жив він у школі, новий великий будинок якої тільки-но побудував колгосп. Меблі для нього зібрали у колгоспників, у тому числі і у Фросі. У 1938-му ми з сім'єю і братом Миколою теж, приїхали до Міши і купили для нього меблі: стіл, шість стільців, шафу для одягу і диван. Ось і забрали її для коменданта.

Якось мені наснився сон, що додому повернувся Мишко. На третій день він дійсно повернувся. Точно так, як мені і приснилося. Сон

неначе до деталей відтворився. Десь розбили наших і вони розбіглися хто куди.

Через райвідділ мене призначили вчителькою у школу. У одній половині школи жив комендант, у іншій – я займалася з дітьми. У школу до мене ніхто не заглядав. Вчила дітей за радянськими підручниками, тільки вирізала, як вимагали, портрети радянських керівників та «занадто радянські» оповідання. Громадською роботою було збирання з дітьми лікарських трав. Збирали, сушили, але там вони (на горищі у сараї) і залишилися. Платили вчителям мізерну зарплату і поганенький пайок. Комірником у колгоспі працював товариш Мишка. Він мені дуже допомагав. Староста Легкодух за увесь час окупації мене переслідував. Крім пайка нічого не давав. Та й з того, що належало, давав що по-гірше. У нього дочка – вчителька, але у школу призначили не її, а мене. Його дочку мали відправити у Германію, але він не відправив, адже він – староста.

Додому повернувся Шапран з сином і невісткою. Прийшов і по-доброму домовилися, що він займе половину хати (сіньми вона розділялася на дві половини) Але так жили недовго. Він (*Шапран) почав притіняти Мишка. Те, що Мишко і будував, і потім купив цю хату у колгоспі, не рахувалося. У цьому ж хуторі, у одного поліцейського, який виїжджав, купили хату. Гроші тоді не були нічого варті. Треба було платити натурою. У мене були гарні відрізи (*сувої тканини) а також товар на чоботи (*полотна вичиненої шкіри). Спільними зусиллями з Мишком купили хату, і таким же чином корову. Михайло і Фрося працювали у колгоспі. Іще коли ми жили у колишній хаті, Фрося почала виявляти своє незадоволення, що я з дітьми живу з ними (Шапрана іще не було). Вона злилася, грубила. Ми кругом заважали. Я тихенько плакала, Михайло мовчав. Ставився добре. Не знаю, як він дивився на ставлення Фросі до мене, але при пораненні, з госпіталю після окупації, писав мені, що бачив мої сльози. Від того, що бачив, мені, безумовно, було не легше. Навесні я перейшла у шкільну квартиру – одна кімната, кухня, коридор. Вона була недобудована і тепер якось її добудували.

Батько Миколи до окупації жив у Сталіно (*Донецьк) і працював бухгалтером у лікарні, мати померла. Іван (брат) був висланий на північ. Дружина теж померла. Тепер вони усі повернулися на свій хутір. Батько приходив до нас. Розповідав, як Микола шукав нас, пішов до військкомату, пішов у армію. Батько завжди якось тепло, з увагою, ставився до мене. Взагалі він був розумною, дуже начитаною і благородною людиною. На Різдво з дітьми я поїхала до них на хутір (*з контексту розповіді випливає, що мова йде про хутір Ягідний у

нинішній Малинівці, «Плищин сад»). Віті був четвертий рік. Про нього усі піклуються, розмовляють з ним, а він усе мовчить. Сили за стіл, питають його, чому він усе мовчить. Він відповідає – «корда я ем – я глух и нем». Усі розсміялися, а він навіть не посміхнувся.

У той час окупованою територією ходило багато полонених у цивільному одязі, поодинокі і групами по 2-3 чоловіки (**вочевидь, бабуса мала на увазі оточенців і дезертирів*). Деякі навіть залишалися у колгоспі. Одного разу приходить батько та й каже, що до нас на хутір заходили полонені і казали, що вони разом з Миколою були у таборі для військовополонених у Сталіно. Я миттю зібралася, взявши продуктів і пішки пішла у Сталіно. Я знайшла табір, кругом огорожений колючим дротом. Ходила до начальника табору, але ніде у списках Миколи не було. Ходила навкруги табору (хоч і ганяли), сподіваючись побачити його або розпитати полонених. Але ніде його не знайшла. Ні з чим пішла додому. Сілами полонених і мобілізованих цивільних (*німці*) будували дорогу Донбас – Київ. Я йшла зі сльозами і те, що брала для Миколи, роздавала полоненим. На мене наскочив поліціант, як я потім знала, колишній вчитель, і силою зброї погнав мене до табору мобілізованих. Я йому доводила, що я вчителька, що я поспішаю до школи, там йдуть заняття, але він і слухати не хотів.

Табір (**для мобілізованих цивільних*) розташовувався у конюшні. Спали тіло до тіла на перетертій у пилюку соломі. Працювали від сходу до заходу сонця. Їли один раз на день якусь бурду з перегнилого борошна. Я декілька разів підходила до цього «вчителя», а він тільки кричав і погрожував, що заставить мене чистити вбиральні. Я обурювалася, доводячи його неправоту. Люди смикали мене, переконуючи замовкнути, якщо я не хочу бути побитою. Потім я зрозуміла, що вони мали рацію. Пізніше я стала очевидицею страшного побоїща, при тому били не німці, а «свої». Я ходила до німецького коменданта, але це нічого не дало. Пробыла я там три тижні. Якби мене не підгодовували місцеві люди, яким носили харчі з дому, я б, безумовно, не вижила. Пішла я іще до російського начальника табору. Пообіцяла на знак подяки віддати сій годинник. Зранку він мене відпустив, давши необхідні документи, щоб мене знову десь не затримали. Я пішла з чоловіком, якого перед цим страшно побили, вважаючи симулянтom, а він був хворим. Радий був, що пішов зі мною, так як у нього часто були напади. І знову пішки я пішла додому. Вдома мене вважали загиблою. Мама оплакувала нас, вважаючи, що діти лишилися круглими сиротами. Виявилося, що полонені, які заходили до батька, були на сусідньому хуторі і все випитували про сім'ю батька,

щоб отримані відомості використати для власної мети – щоб їх краще прийняли.

У мою шкільну квартиру поселили перекладачок коменданта, а мені дали двокімнатну квартиру у будинку колишнього розкуркуленого. Якось з перекладачкою до мене прийшов комендант. Як раз будувала сарайчик для курей. Руки та плаття у глині. Спитав, як я влаштувалася. Потім поцікавився, вказуючи на руки – чи не ображає мене – вчителя така робота? Я відповіла, що праця – то не сором, а честь. Він зі здивуванням подивився на мене і пішов.

Під час окупації я отримала від Миколи листа, у якому він писав, що у боях за Ленінград він був контужений і покинутий своїми на полі бою. Підібрали його німці, і він прийшов до туди у німецькому госпіталі. Випадково видалася можливість відправити цього листа.

Це були останні рядки, отримані від Миколи. Коли наша територія була визволена, то мій брат Микола з Алма-Ати писав, що у 1941 році він отримав листа від мого Миколи, у якому той писав, що в армії вчиться на короткострокових курсах артилеристів.

Від його військової частини я нічого не отримувала. А може щось і було, та не знайшло адресата (**очевидно, мова йде про листи, офіційні повідомлення «загинув», «пропав безвісти» та ін.*). Справа у тому, що жили ми у Бериславі, я евакуювалася у Покровське, а Микола у армію призивався зі Сталіно. Якою ж була його зворотна адреса? Та й уся ця територія майже два роки була окупована.

Під час окупації у питанні харчування сільське населення жило непогано, а містяни голодували. Багато їх приходило у села, приносячи свої, може й останні, пожитки і міняючи їх на хліб.

Про життя на не окупованій частині нашої країни ми нічого не знали. Не знали, де проходить фронт. Одного разу Володя знайшов четвертинку радянської газети, датовану травнем 1942 року, але з неї ми практично нічого не дізналися. Влітку 1943 року життя, здавалося, текло, як і раніше, і в той же час відчувалася якась нервозність. Якось зустрів мене один старий вчитель і, озираючись, шепнув мені, що німці тікають. Через невеликий проміжок часу після цього ми почали помічати, що зі сходу тягне якоюсь муттю: чи то дим, чи то туман. Потім почули звуки віддаленого грому. І тепер вже пішла страшна метушня. Комендант зник (Фрося забрала свої меблі). Мені трапилося у той час бути у Покровському. Повна паніка, машини, набиті людьми та завантажені чим завгодно. Одну навіть бачила з фікусом. Зі сходу сунули страшні чорні хмари диму. З'явилися німці і у хуторі. Усі скирди хлібу, соломи, сіна чи то у полі, чи то у дворах – усе попалили.

Мені на квартиру перед тим привезли дві гарби (**віз з високо нарощеними бортами для перевезення соломи та сіна*) – спалили.

Спалили і школу. Це була найкраща будівля у колгоспі. Посеред будівлі у коридорі, під саму стелю, були складені парти. Німець облив їх бензином і підпалив. Гасити таку пожежу було нікому і нічим. Але хотілося хоч щось врятувати. Я з жінками, через вікна, витягли десятка зо два парт і дві класні дошки. Виносили з острахом – боялися, що полоснуть з автомата.

За увесь час окупації мені доводилося зустрічатися головним чином з тими німцями, яких ставили до мене на квартиру. Деякі нас просто не помічали, ставилися зі зневагою, зверхньо. Інші ставилися просто, як люди до людей. Комендант тримав себе пихато. Спілкувався з людьми, як суворий хазяїн з робітниками. Вимагав безумовно виконувати мої накази. Когось навіть побив. Але не усі були такі. У той час, коли палили скирти і школу, у кілометрі від нашого хутору за річкою Гайчуром, було село Герасимівка (**село з такою назвою за Гайчуром існує, але до нього 5 кілометрів. Набагато ближче у тому ж напрямку село Зарічне, за 2 кілометри, ближче немає*) і там бігали озвірілі німці, палили хати, сараї, скирти. Спалили усе, що могло горіти, населення втекло.

Перед відходом німців усі чоловіки поховалися. Мишка ми сховали у скирті брикетів (паливо) (**у оригіналі – «кирпича», але це не можна перевести як «цегла», бо є пояснення – паливо. Швидше за усе це була місцева назва торф'яних брикетів – брусків, що нарізалися промисловим способом з пластів торфу, мали приблизний розмір цеглини і використовувалися, як паливо*), вибравши середину, а краї заклали. При відступі німців ми теж відчули фронт. У дворі у нас був гарний глибокий погріб. Там ми пересиділи бій. Навкруги рвалися снаряди. У мене у вікнах висипалися усі шибки. Через дорогу снаряд потрапив у погріб, і загинули чоловік та дружина Литвиненки Він був поліцейським. Лишилося двоє дітей. У саду, де впав снаряд, вбило уламками полоненого.

Звістка про мир застала мене на уроках у школі. Група жінок принесла у клас мені цю радісну звістку. Мені було і радісно і сумно – я втратила дорогих мені людей і знала, що більше ніколи їх не побачу.

Життя налагоджувалося, як тільки воно може налагоджуватися у війні і після війни. Шапран пішов. Мишко зайняв попередню хату. Я перейшла у куплену хату.

До школи прислали іще одну вчительку, я була завідуючою. Крім роботи у школі, несла велике громадське навантаження – політ гурток,

лекції, бесіди з колгоспниками, вибори і таке інше. І у колгоспі, і у РОНО зі мною рахувалися, ставилися з повагою. Не рідко доводилося читати лекції з методики викладання вчителям Покровського. Багато хто у Покровському мене пізнавав і хотів бачити в мені щось від актриси.

У 1945-му році після Перемоги я їздила в Берислав. На місці нашого будинку знайшла лише руїни. Його або розібрали на якесь будівництво, або розбило снарядом. Зникло те, що зберігало тепло моєї родини. Тільки у сусідів на мотузці з білизною бачила простирадла з моєю міткою...

У РайВНО мені запропонували бути інспектором шкіл. Я навіть була на конференції активу у Херсоні. Але згадавши зустріч з дружиною секретаря райкому, розмову з директором школи Буруліним і подумавши, що при частих відлучках для перевірки шкіл, дітей доведеться полишати одних, я відмовилася.

У Запоріжжі, очікуючи потяга, випадково розбалакалася зі вчителькою з Поволжя. Вона хотіла влаштуватися тут на роботу. Запропонувала мені поїхати на Хортицю, у педучилище. Зустріла там Ткаченко В., колегу по Бериславському педучилищу і його дружину – викладачку української мови. Мені з великою охотою запропонували географію і методику географії, але Покровський РайВНО не відпустив мене.

По приїзді до Зеленого Лугу Володя почував себе краще, він змужнів. Був серйозний, витриманий, замкнутий. Високий, худорлявий, з великими блакитними очима. Під час окупації не вчився. Трохи працював вдома. Іноді ходив до колгоспу. Якось він працював на току. Поряд була лісозахисна смуга. Я випадково теж там була. Підійшло декілька німців. Перед відступом вони часто з'являлися. Володя вийшов з посадки і підійшов до нас. Німці заметушилися, закричали «Партизан, партизан!» Володя зблід, як стінка. Я і усі жінки довго переконували їх, що це мій син. Їм кругом ввижались партизани.

У перший же день після звільнення у мене на квартирі були червоноармійці. Один з них сказав – «Готуйте вашого сина в армію». Я відповіла, що він хворий і йому нема ще 18 років. Червоноармієць запевняв, що заберуть усіх хлопчиків з 16 років, що це буде не сьогодні-завтра і що вони скоро потраплять на фронт. При проходженні комісії Володю з військового обліку зняли за станом здоров'я. Хлопчиків його віку забрали і через короткий час моя сусідка отримала на сина похоронку, а чоловік її загинув на фронті у 1941 році.

Після визволення Володя вчився у Покровській СШ у 9-му класі. Був на квартирі у нашої далекої родички. Вона жила з дівчинкою років

семи. Майже кожен неділю він приходив додому. 14.02.1944 року мене направили до Дніпропетровська на конференцію викладачів географії. Я повернулася з Дніпропетровська у суботу і в ніч на неділю ночувала у цієї своєї родички. Тієї ночі я страшенно вчаділа — вона топила вугіллям. Швидко піднялася і пішла додому. По морозу я пройшла п'ятнадцять кілометрів, але отруєння до кінця не минулося. Володю я зустріла, коли він вже збирався у Покровське. Я казала йому, щоб він йшов до Покровського завтра, тобто у понеділок, але він відповів, що й так часто пропускає. І пішов. У понеділок я пішла до Данилівської сільради, а мені там і кажуть — «Вам декілька разів телефонували з Покровського, що помер ваш син». Я цьому зразу якось не повірила. Адже тільки вчора проводжала його здорового. Виявилося, що він вчадів. Вмер він, хазяйка, і дівчинка. Володю знайшли у кімнаті, наполовину одягненим. Мабуть, він хотів вийти. Військовий лікар засвідчив смерть. Привезли додому. Він не схожий був на мертвого — обличчя рожеве, губи червоні. Я викликала лікарку. Вона сказала, що у смерті сумнівів немає. Ми все ж боялися його ховати. На ніч поклали його у погріб. На третій день ховали. Прийшли його однокласники зі школи. На кладовищі яму не закривали, ніч там чергували. І лише на четвертий день зарили могилу. Ніяких сумнівів у смерті не було. Я не могла пробачити собі, що у неділю відпустила його у Покровське.

Іще у Ново-Троїцькому Володі було три рочки. Я була на городі. Син спав у квартирі. Вирішила подивитися, чи не прокинувся. Відчиняю двері — горить стіл, гардероб, погоріли фіранки на вікнах. Повно диму. Володя сидить під ліжком у іншій кімнаті. Виявилося: прокинувшись він знайшов коробку сірників, під столом запалив сірник, спалахнула бахрома на скатерті і почало усе горіти. А іще якось посадила я його на піч, що була застелена ватяною ковдрою (**вочевидь, мається на увазі лежанка на печі, спеціальна тепла полиця для снання, яка конструктивно виконана при побудові печі*). Він кинув запаленого сірника на ковдру, вона зайнялася. Володя сидить у куточку, а край печі у полум'ї. Добре, що я була у квартирі і почула запах диму.

Якось Микола у кухні займався столярством. Натесав багато стружок. Вранці ми були на уроках. Володі було років з чотири. Прибігає він до мене у клас і каже: «муся, у хаті у нас щось горить». Заходжу у квартиру — повно диму. Стружки погоріли, горить стіл, лавки, квартира чорна. У пічці топили вугіллям. Воно іще не погасло, коли ми пішли до школи. Володя хотів допомогти мамусі попалити стружки. І ось...

Невільно стаєш забобонним і віриш від прислів'я: «Від своєї долі не втечеш». Довго я не могла прийти до тями від цього нового горя.

Стою у класі перед учнями, а дітей не бачу. Йду куди-небудь, а потрапляю зовсім не туди, де мала бути.

Коли ми переїхали у Зелений Луг, то Вітонці було три роки. У Бериславі він був центром нашої уваги. Для нього суворий режим, окреме харчування, купа іграшок. Завжди за ним слідували, біля нього хтось був. Тут же він жив повною свободою. У Мишка *донька* Алла, і вони однолітки. Найчастіше вони були разом, доки ми жили у Мишка. Він був норовливим, завзятим.

Робота у школі, турбота про забезпечення сім'ї, займали у мене багато часу. Приділити йому багато часу я не могла. Особливо після звільнення колгоспу від окупантів. Тоді громадська робота займала у мене не менше часу, ніж шкільна. Я йшла зранку і поверталася пізно увечері. Влітку він бігав, де йому здумається, а на вечір зачиняла у хаті. Він чи то від самотності, а може й від страху, думав вголос, тобто що думав – те й говорив. Ні, боягузом він не був. Не боявся сам залишатися у кімнаті. Пізно увечері, у темноті через колгоспний сад ходив за сіном у колгосп для корови. Принесе оберемочок – корові на два рази до рота узяти, дуже задоволений, що корова тепер дасть багато молока. Тільки почав боятися баби яги після того, як ходив слухати казки до молоденької вчительки Поліни Карпівни. Вітонька ніяк у школі не міг назвати мене «Марія Семенівна». На «мама» я не озивалася. Якось на Новий рік привезли ялинку і внесли її до вчительської. Йому дуже хочеться подивитися, треба спитати дозволу увійти до вчительської. І от тоді він назвав мене Марія Семенівна. Для подарунків на ялинку ми пекли коржики з борошна та цукрового буряка. Про цукерки та цукор годі було і мріяти. Але і цей згорточок з «печивом» був великою радістю для дітей.

Вчителька Поліна Корніївна десь дістала грамів двісті цукерок. Віталік чув, що добрий Дід Мороз носить подарунки. Я порадила виставити у сіни черевик. Він з недовірою виставив. Через деякий час я посилаю піти подивитися: а може Дід Мороз і приніс що-небудь. Він навіть не хоче йти, але потім таки пішов. Треба було бачити його личко – таке розгублене і сяє радістю. Тримає той пакетик, дивиться на нього і, здається, іще не вірить: «Приніс! Приніс!». Тепер пересичені діти не знають такої радості, отримуючи дорогі подарунки, як у ті часи діти, отримавши коржик з буряку або десяток цукерок.

Займався Віталік і працею – пас гусей. Для 6-7 річної дитини то тяжка і відповідальна праця. Але пас гусей лише поки вони були маленькими і не можна було їх виганяти на річку – лисиця перетягає. Коли гуси підростали, їх випускали на вільний випас на річці, і вони приходили додому лише коли річка вкривалася льодом.

Минув рік після закінчення війни. Треба було подумати, як жити далі. Як врешті решт облаштувати своє життя. На весняній конференції мене відмітили, як хорошого вчителя і активного громадського працівника. Завідувач РайВНО пропонував мені бути завучем Данилівської середньої школи. Це близько двадцяти кілометрів від райцентру. Мені не хотілося залишатися у такій глушині. Жалкувала, що не була наполегливою і не пішла до педучилища на Хортицю. Для майбутнього навчання Вітасика це було б гарно.

*(*Перший зошит бабусі на цьому закінчується).*

Навесні 1944 року через РайВНО мене знайшов Олещенко Іван Микитович і після цього регулярно мені писав. Три рази приїжджав. Надсилав посилки. Сказав, що з Анастасією Григорівною вони розійшлися. З початку війни, будучи у армії, на фронті він не був. А з осені 1944 року літаком відправляв зброю партизанам Югославії. Демобілізувався влітку 1946 року. Приїхав до мене з пропозицією бути разом. У Києві у нього був товариш по армії Бондаренко Купріян Філімонович, який працював у Вищій партійній школі (*Вища партійна школа (ВПШ) в СРСР (1939–1991) — це спеціалізовані навчальні заклади для підготовки та перепідготовки керівних кадрів КПРС, радянських органів, працівників ЗМІ та ідеологів. Основні функції включали виховання лояльної номенклатури, теоретичну підготовку марксизму-ленінізму та підвищення кваліфікації. Курувалися ВПШ Центральними Комітетами компартій союзних республік та ЦК КПРС). Його дружина Зоя Микитівна працювала у міністерстві сільського господарства. З їхньою допомогою він отримав місце директора Сарненської науково-дослідної станції у Рівненській області. (*довідка з мережі Інтернет про Сарненський період життя Олещенка Івана Микитовича, отримана з сайту Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України:

«Олещенко Іван Микитович очолював Сарненську науково-дослідну станцію з освоєння боліт у важкий повоєнний період.

Роль та внесок Івана Микитовича Олещенка:

- Керівництво у 1946–1950 роках: Він був призначений директором станції саме в період її активної реанімації після Другої світової війни. Його головним завданням було відновлення лабораторної бази та поновлення багаторічних стаціонарних дослідів на болотах, перерваних війною.

- Наукова спеціалізація: Як агроном-меліоратор, він фокусувався на системі добрив для торфових ґрунтів. Під його керівництвом розроблялися норми внесення калію та фосфору, без яких сільськогосподарське використання поліських боліт було неможливим.

•Відновлення селекції: За його директорства було відновлено роботи з селекції злакових трав (зокрема костриці лучної та тимофіївки), які стали основою для створення кормової бази регіону.

•Публіцистична діяльність: Олещенко І.М. є автором та відповідальним редактором низки наукових звітів та праць станції того часу. Його доробок зберігається у наукових архівах Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Його робота дозволила станції у 1950-х роках вийти на новий рівень і стати провідним центром меліоративної науки в УРСР.

Доля Олещенка Івана Микитовича після його перебування на посаді директора Сарненської дослідної станції (1946–1950 рр.) була нерозривно пов'язана з розвитком аграрної науки в Україні, хоча деталі його пізнього періоду життя менш публічні.

Подальша діяльність та науковий шлях:

•Перехід до науково-педагогічної діяльності: Після виконання завдань з відновлення Сарненської станції, Іван Микитович зосередився на узагальненні досвіду освоєння Полісся. Його напрацювання стали базою для навчальних програм агрономічних факультетів.

•Науковий доробок: Він продовжував публікуватися як експерт з меліорації. Його праці, зокрема щодо раціонального використання торфовищ та динаміки поживних речовин у болотних ґрунтах, цитувалися у фахових виданнях 1950-х та 1960-х років.

•Спадщина в Сарнах: Під керівництвом Олещенка було закладено унікальні стаціонарні польові дослідження, які тривають уже понад 70 років. Це зробило його одним із архітекторів сучасної меліоративної школи Сарненської дослідної станції ІВПІМ НААН

Іван Микитович залишився в історії як «директор-відбудовник», який зберіг науковий потенціал установи в один із найскладніших періодів її існування»).

Він писав мені листи 2-3 рази на тиждень. Переконавав їхати до нього, писав, що йому мене не вистачає і т.д. Від початку нашого знайомства 1931 року ставлення Олещенка до нашої сім'ї говорило на його користь. У тяжкі часи для Миколи він простягнув йому руку допомоги. Він влаштував його на завод у Бериславі. З його відому Микола знову почав працювати у школі. Дякуючи йому я почала працювати у педучилищі. Він організував мою евакуацію з Берислава і після окупації мене знайшов. Я нічого поганого у ньому не бачила. Одне мене бентежило – він пішов від двох дружин. Але я, розпещена увагою та життям у злагоді з Миколою, знаючи флегматичність та безініціативність Анастасії Григорівни, сподівалася на власні сили. Не дивлячись на те, що я вже була призначена на посаду завуча Данилівської Середньої школи і що Покровський РайВНО мене не відпускав, я наприкінці серпня виїхала у Сарни.

Олещенко Іван Микитович, фото воєнного періоду.

Сарненська науково-дослідна станція була у підпорядкуванні Київського науково-дослідного інституту. Вона знаходилася на відстані 2-3 км. від міста Сарни посеред лісу. Сама станція і, здавалося б непрохідні, ліси вразили мене своєю красою. Станція побудована до 1914-го року і розширена за радянської влади, відрізнялися добротною та красивою забудовою. Особливо красивим був двоповерховий будинок, де розміщувалися квартири. Увесь оповитий зеленню незнайомої мені рослини і якоїсь своєрідної архітектури – квартира наша була з усіма зручностями і складалася з чотирьох великих кімнат, кухні, великої заскленої веранди з двома виходами. Спускаєшся з ганку прямо до лісу з віковичними деревами: дубами, соснами, ялинами та ін.. Але не усе тут було так чудово. У західній Україні і, зокрема, у

Рівненській області. Діяли бандерівські загони. Вони відрізнялися виключною жорстокістю до представників радянської влади, вбиваючи не лише відповідальних працівників, а й їхні сім'ї і навіть рядових службовців, якщо вони чимось були схожими на «совєти».

Мама з Вітою приїхали тільки взимку. Я декілька разів ходила у Сарни їх зустрічати. Одного разу їздовий, думаючи, що я кудись їду (*з Сарн), залишив мене, а сам поїхав додому. Потяг прийшов о десятій вечора. Мама не приїхала. Ніч. Я одягла шинель Івана, і тут виявила у ній його паспорт і партійний квиток. Великий вокзал був, як діжка оселедцями, набитий людьми. Йти додому недалеко, два – три кілометри, але страшно. Усе ж вирішила йти. Вийшла за місто. З одного боку дороги поля, а з іншого – густий віковичний праліс. Темно. Ліс шумить. Так і здається, що з-за кожного дерева виходить бандерівець. Та іще й пугач так противно кричить... Декілька таз так ходила – то за місто, то за вокзал. І все ж пішла додому. А там вже паніка. Іван споряджає за мною підводу на вокзал.

Мама з Віталіком приїхали через пару днів. У дорозі вкрали у них валізу, у якій були найцінніші речі – декілька відрізів на костюм та пальто, товар на чоботи та на 14 тисяч облігацій.

Зразу по приїзді у Сарни я зайнялася організацією школи на станції. Але місцевих дітей було небагато, так як працівники, що обслуговували станцію були з оточуючих сіл. Села своєрідні – це переважно поодинокі хатки, розкидані у лісі. І ось я пішла по цим «селах». Підходячи до будинку здалеку бачиш людей, але підійшовши впритул – жодної душі. Де-не де лишиться дитина. Починаєш розмовляти з ним, а він опустить голову, дивиться у землю і на усе відповідає «не знаю». Службовці станції дивувалися, як це я ризикую сама ходити по цим хаткам. Але усе обійшлося благополучно. З великим трудом я набрала собі школу у 30 учнів. З них і зробила три класи – I, II та III. Обладнали мені кімнату під клас у головному корпусі станції. Через деякий час у школу почали ходити навіть такі діти, яких я не записувала. Якось під час занять відкриваються двері і у клас заходить здоровило років 18-19, «широченний у плечах, аж сорочка тріщить» і заявляє, що він хотів би ходити до школи. Я вважала, що він мене розіграє і попросила почекати, поки закінчу урок. У бесіді вияснилося, що він не знає жодної літери, і хоч у першому класі діти семи-восьми років, він усе одно вчитиметься. Хлопець виявився здібним і, головне, хотів учитися. Я почала займатися з ним окремо. За рік він засвоїв майже усю програму трьох класів. Перший час я мало вірила у те, що він терпляче зноситиме глузування своїх товаришів – робітників зі

станції. Бувало, вийде з дітьми зі школи, а його товариші: «ха-ха, Адам (його ім'я) А-Б». Він знітиться і мовчить.

З РайВНО перевіряли мою школу. Дивувалися моїм успіхам. У кінці року від РайВНО я отримала два томи творів Леніна. Вітонька теж вчився у моїй школі. Влітку був у Рівному у таборі. Табір був у школі. Поїхала я його провідати. Усі діти бігають, граються, а він один такий сумний і нещасний сидить під школою. Я пожалкувала, що відправила його у табір у якусь міську школу, коли на станції така дивовижна природа. Восени 1947 року я почала учбовий рік викладачем географії у Сарненській середній школі, але пропрацювала там лише місяць, так як ми переїхали у Чарторію (* *хутір Дослідне біля села Стара Чорторія Любарського району Житомирської області, де розміщувалася Старочорторийська дослідна станція, згодом «Дослідне поле» Основна діяльність установи зосереджена на науковому забезпеченні агропромислового виробництва в регіоні Полісся*).

1946 рік видався дуже тяжким. Зруйновані війною міста і села. Знедолені. Голодні люди. Поля, оброблені за допомогою корів, а більша частина їх взагалі стояла пустою, не могли дати гарного врожаю. До усього цього іще й сталася засуха – люди голодували. Жирів зовсім ніяких не було. Вітонька полле картоплю розсолем з огірків і каже, що так смачніше. Але якось зиму протягнули. Навесні посадили багато картоплі. Ми з мамою попрацювали немало. Одне поле було засмічене пирієм. При прополюванні ми увесь його вибирали руками. Інше поле – на болоті. Ходиш по ньому і качаєшся, немов на пружинах. Воно під тобою вгинається. Сьогодні прополомо, виберемо, винесемо увесь бур'ян, через декілька днів прийдемо, а він знову густий, як шкура, і картоплі не видно. Полоти тяжко – за бур'яном сапа не лізе у землю. Виростили також двійко свиней. Виїжджаючи у Чорторію усе це продали.

По приїзду у Сарни наші стосунки з Іваном склалися якось ненормально. Він підносив себе, як Велику Людину, що зайнята Великою Науковою Роботою, а дружина була наче б то додатком, що мав забезпечувати необхідні умови для роботи Великої Людини.

На станції 16 чоловік наукових працівників. Видаючи себе хворим, Іван часто наукові ради проводив у себе на квартирі (благо велика квартира з добrotною обстановкою це дозволяла). Організовував гру у преферанс теж на квартирі. За картами просиджували усю ніч, поставивши збоку столик з закусками. Вранці я бачила кімнату затоптану, задимлену, з недопалками та порожніми пляшками і брудним посудом. Я доводила йому, на скільки нерозумно влаштовувати у квартирі такий кабак. Не добре проводити, як паничу,

наукову раду у квартирі. Він визнав мої аргументи переконливими і більше того не робив.

Якщо на початку наших стосунків Іван приносив додому усю зарплатню, то поступово вона зменшувалася. Часто він приходив додому «під чаркою». Одного разу для надання допомоги він послав мене до «нешасної хворої вдови», а з знайшла цю «хвору» потворно п'яною. Мене це обурило до глибини душі. І я це йому висказала. І, боже мій, що він творив! І істеричні крики, і лайка, і крокодилячі сльози... Я ніколи у житті такого не бачила і не уявляла, що людина може бути такою. Мені зробилося погано, я втратила свідомість. У мене почалися страшні судоми. Іван злякався. Викликав лікаря. У Сарнах більше таких диких витівок не повторював.

Серед людей Іван поводив себе, як я пізніше знала, не так, як взагалі йому властиво. Намагався показати себе душевним, розумним, політично дуже освіченим. Тільки свої судження він вважав вірними. Внаслідок цього у нього зіпсувалися взаємини з місцевим секретарем партії.

А тут підсилювалися звірства бандерівців. У сусідній сільраді, довго катуючи, вбили голову сільради, дружину гвалтували і потім вбили, грудну дитину вбили головою об стінку. Ми на ніч величезні вікна закривали металевими рамами.

*(*Ця трагедія мала свою передісторію, яку, як спогад свого дитинства, колись розповів мені татко: Він, як прийомний син директора Станції, мав привілей бігати і гратися на території закладу, де завгодно. У віддалені від основної території стояв старовинний цегляний сарай, точніше, склад на високому цегляному фундаменті-рампі. Назовні на цю рампу виходило декілька великих, завжди зачинених, воріт. А навколо були зарості бузку. Граючись, татко заліз у куці бузку і сидів там, вирізаючи з дощечки кораблика кишеньковим ножом. Аж раптом до складу під'їхала військова вантажівка з критим кузовом. Вона здала назад, кузовом прямо до рампи і ворота складу, які відчинив військовий, що вийшов з кабіни, утворили з кузовом суцільний коридор. Але шофер, паркуючись задом, не рівно поставив машину, і коли один бік кузова вперся у рампу і з'єднався з воротами, інший трохи не дійшов, і між стулкою воріт і кузовом утворилася достатнього розміру щілина. Вона була як раз з боку куців, де, у декількох метрів від машини, й сидів татко. Але його ніхто не помітив, а прохідних територій з боку куців не було. Таткові стало цікаво і лячно, він почав спостерігати за подіями. Через проміжок між кузовом і дверима він помітив, що з кузова машини почали виходити люди у радянській військовій формі і заходити*

усередину складу, а через деякий час з того ж складу у машину пішли люди, одягнені у місцевий одяг і з різноманітною зброєю в руках. Коли люди зайшли у кузов і двері складу зачинили, водій завів двигун і приготувався рушати, чоловік у формі радянського офіцера став на підніжку водія і сказав тому: «До самого *(тут татко назвав назву села, але я за давністю років її забув) не під'їжджай ближче кілометра, дочекайся повернення – і відразу назад!». На цьому місці татко скинувся, бо у тому селі жив його товариш-однокласник, і у татка майнула наївна дитяча думка попросити військового, щоб його підвезли у гості до товариша. І в цей момент ніжик, яким він вирізав кораблик, зіскочив і увіткнувся йому у долоню, порізавши її. Само собою, дитині стало вже не до поїздки, а машина рушила з двору. Наступного ранку по околицям рознеслася чутка про «звірства бандерівців» саме у тому селі. Збіг? Навряд чи. Чи знав Іван Микитович, як директор закладу, про таке використання будівлі на ввіреному об'єкті? Дивно припускати, що не знав. Чи приймав у тому якусь участь? Жодної інформації з цього приводу у мене наразі немає.)

А тут іще у конюшні науково-дослідної станції хтось у коней на ногах підрізав бабки і коні впали на ноги. Хто це зробив так і не знайшли.

Іван, посилаючись на загострення ревматизму на болотяній Сарнинській станції, подав заяву до керуючого НДІ про перевід його на роботу до іншого місця. На початку жовтня ми переїхали у Чарторійське дослідне поле Любарського району Житомирської області, куди Іван був призначений директором.

Чарторійське дослідне поле оточували степ та поля. Лише за невеличкою річкою (*мова тут навіть не про річку, а про іригаційний канал, що скидає ґрунтові води у річку Деревичка, яка є притокою великої р. Случ, що протікає за Старою Чорторисю), що протікала тут, був невеличкий молоденький лісок. Взагалі природа і селище дослідного поля, порівняно з Сарненським були дуже бідними. Квартира наша на дві кімнати, з кухнею, коридором і відкритою верандою були скромними. На дослідному полі був гарний фруктовий сад.

У трьох кілометрах (*на північний схід) від дослідного поля було село Стара Чортория. Там була неповна середня школа. У ній я влаштувалася на роботу. Перший рік вела четвертий клас, а потім географію у п'ятому – сьомому класах. Мама, проживши у нас рік, поїхала до Мишка. Довелося запросити хатню робітницю.

Іван зовсім пустився берега. У Сарнах його все ж таки стримувала велика кількість наукових працівників, а тут їх було чоловік п'ять.

Часом приїжджали наукові співробітники інституту (**Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації (нині — Інститут водних проблем і меліорації НААН)*), вони побудуть тиждень — другий, та й поїдуть. Іван роз'їжджав навколишніми селами — Борушківці, Нова і стара Чорторії, Любар. Знайшлися друзі на нескінченну випивку. А самогону там було — ріки! За половину грошей, виручених у Сарнах, я купила корову. Іншу половину він кудись спустив. Своєї зарплати зовсім додому не приносив. Дійшов до того, що почав брати гроші з моєї заробітної плати і тільки після мого зауваження перестав брати. Без мого відому половину м'яса від вирощеного мною кабана віддав у Борушківці за самогон. Потихеньку брав з дому сало, а їздовий Вишневський продавав його на базарі. Про що сам Вишневський мені розповідав. Коли у нас підросла теличка, то корову він продав і копійки додому не приніс. Перед цим бухгалтер дослідного поля мені казав, що зарплату свою Іван забирає наперед у що у нього вже більше двох тисяч боргу (отримував він 800 рублів). Для нього нічого не варто було взяти у коморі дослідного поля, що сам захоче, принести додому і самому з'їсти. Або влітку по декілька разів за день ходити до погребу і кожного разу спивати вершки з нових глечиків молока. Йому не було соромно чинити так стосовно своєї сім'ї. Зі мною він ніколи ні в чому не радився, якщо це і стосувалося сім'ї. Я дізнавалася про його рішення після факту, що вже відбувся.

Я неодноразово казала Івану, щоб на літо він брав сина Женю до нас. Він відповідав — «Якщо літо Женя проведе у нас, то потім не захоче йти до Насті». Неодноразово казала йому, щоб він відправляв Жені гроші. Він цього не робив. Адже йому не вистачало грошей на свої задоволення. Що вже думати про сина. Тільки у Кролевці, коли Женя вже працював, він відправляв йому гроші і усі квитанції на перекази передбачливо зберігав.

Не було жодного дня, щоб Іван не пив. Полковник Кохановський, з сім'єю якого ми дружили, не одноразово розмовляв з ним і брав з нього слово, що той не питиме, але це ні до чого не призводило. До того ж і у своєму побуті Іван не був особливо «морально охайним». Зв'язався з матір'ю моєї учениці, а ця дівчина на уроках давала мені це зрозуміти.

З Нової Чарторії (**село, трохи північніше Старої Чарторії*) влаштував жінку завідувачкою дитячого садка на дослідному полі. Коли її залишив, вона розповіла мені про їхній зв'язок. Не пропустив навіть наших домашніх працівниць. Першу я розрахувала, а друга пішла сама, розповівши мені про його приставання. Двом жінкам легкої

поведінки дав квартиру, коли робітники були без квартир, і сам у них бував.

З прибиральницею контори дослідного поля скочив у блуд і отримав дитину, яка був його копією. Довелося їй піти у село Борушківці.

Я була депутатом Чорторійської сільської ради. Я користувалася великим авторитетом у школі і серед населення дослідного поля та села, у наукових співробітників інституту. Більшість з них, хто побував у нас, обов'язково за усілякої можливості передавали мені найтепліші вітання.

Іван розумів свою неправоту переді мною і у хвилини відвертості казав «Я не вартий ні тебе, ні Насті». «А чому ти усе мовчиш?», тобто не докоряєш, не ласєшся. Сумніваюся, що це мало б успіх. Та й не у моїй натурі принижуватися до лайки. Я краще промовчу. Хоча усьому буває своя межа.

Так, усьому буває межа. Я вирішила від нього піти. Найняла квартиру у Старій Чорторії. Навіть дещо перевезла. У цей час Іван був у Києві. Приїжджає та й каже мені, що їде з Києва комісія на чолі з науковим співробітником інституту по звинуваченні його у пиятиці та моральному розкладі. Комісія розбирає його справу. Я збираю речі для виїзду. Він ходить у темних окулярах, щоб приховати сльози. У присутності візника Красовського, який має відвезти мене у Чарторію і голови комісії, наукового співробітника Малькова, Іван просить мене не йти від нього. Каже, що розуміє, як винен переді мною, що це більше не повториться. Голова комісії, лишившись зі мною наодинці, сказав, що по Дослідному полю є незначні зловживання, але чинились вони не у особистих інтересах. Що стосується усього іншого, то Іван Микитович так щиро розкаюється, що, на мою думку, йому можна повірити. Усе, що він пережив, стане йому гірким уроком. Я вам раджу не йти від нього. Я залишилася. Але належних висновків з цього Іван для себе не зробив.

Іще раніше, до приїзду комісії, я захворіла на запалення легень і загострення ревматизму. Я лежала у ліжку більше трьох місяців. У цей час Любарський райком партії посилав його у Західну Україну для проведення колективізації. Він категорично відмовився, мотивуючи відмову моєю хворобою. Йому сказали, що для догляду за хворою при шлють жінку. Він однаково не поїхав. Безумовно, не хвороба моя його стримала. Він знав складності і небезпеку роботи з колективізації у Західній Україні. Йому по партійній лінії винесли догану.

І ось тепер, після комісії, він зрозумів, що йому потрібно йти з цієї роботи. Свій авторитет на Дослідному полі і у НДІ він безповоротно

втратив. Він зрозумів, що якщо сам не піде, то його «підуть». Зрозумів, що він, як директор дослідного поля, для Інституту цінності не становить. Тим більше що зразу, як тільки ми переїхали на дослідне поле, то директор НДІ Коновалов пропонував Іванові заочно вчитися в інституті, але він не вчився.

Іван подав до НДІ заяву про звільнення. Його прохання задовольнили. А куди тепер йти? Намагався домовитися з директором Костенської науково-дослідної станції, щоб той взяв його завгоспом. Але хто ж візьме до себе колишнього директора, та іще й з такою репутацією?

І тут Любарський райком партії запропонував йому місце голови Чорторийського колгоспу. Я всіляко переконувала не йти на цю роботу. Що вона не по ньому і не по його характеру. На дослідному полі він, як директор, мав майже необмежену владу. У колгоспі усе відбувається у дорадчому порядку. Що там, взагалі, особлива специфіка роботи. Але він усе ж пішов. Я взагалі помітила і по Сергіївці, і по Бериславу, і по Баштанці і навіть після армії, що якщо його виб'ють з колії, він стає безпорадним, але, відчувши ґрунт під ногами, високо піднімає голову, вип'ячуючи власне «Я».

На цій роботі він не пропрацював і року. Після нього головою став сіренький і непомітний вчитель Трофимчук Степан Максимович, і він зараз двічі герой соціалістичної праці. *(*тут бабуся помилилася, Трофимчук С.М. був удостоєний звання Героя соціалістичної праці лише один раз, у 1971 році, але сам факт згадки про те цікавий, бо у той час не існувало інтернету, навіть звичайний телефон вважався великою рідкістю, але бабуся, живучи у Кролевці, якось отримала цю інформацію, хоча родичів у західних регіонах ми не мали, що свідчило про її допитливість та енергійність).*

У Олещенка у центрі уваги завжди було його «Я», а потім вже увесь інший світ *(*сьогодні таку рису характеру назвали б «нарцисизмом»)*. Він завжди хотів славитися розумним, сучасно діяльним, дуже душевним чоловіком. Потрапивши у нове оточення, де його не знали, він і справді міг справити таке враження. Він вмів себе таким показати і багатьох на довгі роки уводив в оману.

На Чорторийському дослідному полі він розкидався грошима. Іван барською рукою, десь на весіллі, міг викинути одну-дві сотні рублів, хоча взяв на те трудові гроші з зарплатні дружини.

Міг робити подарунки дітям, щоб здаватися людиною, люблячою дітей, а про своїх кривих Володю та Женю не турбуватися, своїм побічним дітям Вірі та Янці за усе життя не дав ні копійки. Міг виявити особливу увагу до чийогось здоров'я, дістати ліки, покликати лікарів,

але своїй хворій дружині не подати й склянки води, днями не дати й тарілки супу. Але про своє здоров'я він завжди дбав. За будь-якої можливості бував у санаторіях, лежав у лікарнях. Міг годинами розмовляти про свої хвороби, тижнями лежати у ліжку, доки хтось не зайде у гості з пляшкою.

За всякої слушної нагоди Іван демонстрував показну доброту. Три людини під час водопілля потрапили у річечку – він декілька днів тримав їх у своїй квартирі, хоч їхня квартира і сім'я були поряд з нашою. Поклав їх у нашу постіль, а я не знала, куди приткнути свою сім'ю. Хтось захоплювався його добротою, а хтось обурювався відвертою демонстративністю такої «доброти».

Він міг місяцями опікуватися чужою справою що до спадщини (Дерескиба) або іще про щось, і зараз ці люди вважають його доброю людиною.

Рідко, але все ж таки бував Іван і щиро добрим, не скупим і навіть вдячним. За тридцять три роки нашого з ним спільного життя він ніколи, навіть у часи найбільшого загострення наших стосунків, не кинув мені докір про свої добрі вчинки стосовно мене або Миколи.

Я прожила довге життя. Від початку ХХ століття до сьогоднішніх днів відбулося багато історичних подій навіть світового значення. Вони лишили свій відбиток на моєму житті і на житті моїх близьких. За свої роки я багато побачила і чужих бід, і багато пережила власного горя. Часом мені здавалося, що вже не стане сил пережити чергове горе. Але серед важких були і гарні часи. Моя юність була важкою, але вкрай барвистою. У наступних роках крім горя траплялося багато великого і світлого щастя і у мене, і у моїх рідних. Мені вісімдесят два роки. Якщо уявляю своє життя рік за роком – яке ж воно довге! І в той же час як швидко воно промайнуло! Мені важко писати – немає гнучкості і вірної побудови моїх думок, але усе, що написано у цих зошитах – це моя сповідь.

Я ХОЧУ, ЩОБ ЇЇ ЧИТАЛИ.

Далі, на чистій сторінці останнього бабусиного зошита, є приписка, зроблена рукою мого батька, її «Вітоньки», Олещенка Віталія Івановича:

15 серпня 1988 року я, син Плиско Марії Семенівни, повернувся з Києва, куди проводжав сина Юру, який їхав з хрещеною Позняк Валентиною Андріївною до Ялти. Зустріла вона мене бадьоро, маючи непоганий вигляд. Поки я опоряджався та вечеряв, до неї прийшли дві її знайомі і, сидючи у себе у спальні, вона бесідувала з гостями.

Розмови їхні затягнулися і я, втомлений з дороги, заснув. Вранці я знайшов її мертвою, вона лежала на підлозі. Постіль була застелена. Очевидно, провівши гостей, вона повернулася з коридору і тут впала. Лікарі сказали, що смерть була миттєвою.

Обидва онуки, Віталій і Юра, були у Криму і попрощатися не змогли.

Вона прожила вісімдесят п'ять років, не доживши до дня народження рівно два місяці.

Останній час вона жила зі мною. Ми обміняли дві наші двокімнатні квартири на трикімнатну. Ми намагалися її не образити, але вона часто скаржилася на нестачу спілкування з нею. Зараз, втративши її, я розумію, що можна було б приділяти їй більше уваги, але тоді, увесь час зайняті своїми поточними справами, постійно відчували дефіцит часу і сил.

Вона дуже боялася злягти і бути нам тягарем. Бажання її здійснилося: вона пішла так, як хотіла. Поховав я її на старому кладовищі у центрі Кролевця, а через рік, як заведено, встановив на могилі пам'ятник – стелу з єдиним написом:

**Плиско Мария Семеновна
1903.10.16 – 1988.08.16**

Післямова упорядника

Від упорядника Олещенка Віталія Віталійовича, сина Олещенка Віталія Івановича, онука Пліско Марії Семенівни та Пліско Миколи Романовича:

Тут закінчується сповідь Марії Семенівни — історія жінки, яка прожила майже повне ХХ століття. Століття, яке зламало не одну родину, ціле покоління. Марія прожила так, як вважала правильним і можливим на той час. Її Сповідь не приховує ні радощів від успіху, ні вчинків, які Вона, вже с часом, вважала жахливими. Вона довго несла у серці свої болі, і лише наприкінці життя, відверто і чесно, вилила їх у рядки на папері.

Тільки в наш час, аналізуючи цей рукопис, починаєш дізнаватися про певні факти і намагаєшся давати їм пояснення. Все своє життя бабуся була дуже турботливою, але стриманою. Стриманою у всьому, наче десь у далеких закутках її душі сидів страх, що ось зараз це спокійне життя закінчиться і трапиться щось жахливе. Жахливе, неочікуване, як ми читали, траплялось в її житті не раз. Та й не тільки у неї, це притаманне усьому тому поколінню.

Читаючи рядки Сповіді, ми бачимо світ її очима: світ, де дива трапляються, де порятунок приходить у найскрутнішу хвилину, а зло залишається десь на периферії зору. Але кожна світла історія того часу має свій зворотний бік, свою густу тінь, яку ми, нащадки, більше не маємо права ігнорувати.

В сповіді можна помітити низку «лакун і нелогічностей». Наприклад опіка Івана, який, з незрозумілих причин, так оберігав її сім'ю, хоче це не дало йому ні щастя, ні родинного затишку. Те, про що вона знала або здогадувалася, просто неможливо було довірити паперу у 1982 році на території СРСР.

Якщо читацький загаль зацікавиться подальшими дослідженнями цієї історії, то, можливо, я візьму на себе сміливість підняти завісу над цим страшним і заплутаним клубком доль. Це не буде спроба заперечити її правду, це спроба побачити цільну картину — де любов Миколи Романовича стала його жертвним вівтарем, а «сталевий стрижень душі» Івана Микитовича Олещенка, принісши багато горя і страждань, все ж допоміг вижити цілій родині.

Якщо доля дасть мені таку можливість, я запрошу вас пройти цим шляхом правди разом зі мною — не для того, щоб судити, а для того, щоб нарешті дізнатися справжню ціну нашого виживання.

До читача

Шановний читач!

Ви ознайомилися з рукописом моєї бабусі Плиско Марії Семенівни. Я щиро сподіваюся, що прочитане не залишило вас байдужим. Також запевняю, що усі імена, назви та події, згадані у цій книзі, справжні. Нічого не вигадано і не переписано на догоду тій чи іншій версії. Безумовно, як і будь-яка особиста історія, ця розповідь теж несе на собі особливості світосприйняття її автора, і це лише додає їй цінності, бо перед нами не сухі факти підручника історії, а реальне життя, у цій історії прожите.

Марія Семенівна не торкнулася у мемуарах останнього періоду свого життя у м. Кролевець. Залишилися поза увагою багато важливих моментів її життя – і облаштування на новому місці, і розвиток стосунків з Іваном Микитовичем, юність мого татка, його одруження з моєю мамою та інші події, яким я не був очевидцем, а розповіді про них закарбувалися у моїй свідомості фрагментарно. Чому бабуся не стала цього робити? Може тому, що на час її роботи над рукописом ця частина її життя здавалася майже сучасністю, не вартою описання? А може тому, що усі, крім Івана Микитовича, були ще живі, і вона не хотіла можливого конфлікту поглядів на якісь події між їхніми безпосередніми учасниками.

Може статися, що колись я продовжу цю розповідь, спираючись на свою пам'ять. Але у будь-якому випадку робити це варто лише тоді, коли розумієш, що твоя робота стане для когось цікавою.

Я вдячний усім, кого зацікавила ця книга. Сподіваюсь, вона щонайменше надала вам підстави для роздумів.

Ця книга може скачуватися і поширюватися у цілісному вигляді вільно і безкоштовно. При використанні будь-де будь-яких її фрагментів, посилання на першоджерело є обов'язковим. Усі авторські права на неї належать Олещенку Віталію Віталійовичу. Пошта для зв'язку wolfgrey001@gmail.com

Дорогий читач! Дуже дякую за приділену цьому твору увагу. Якщо у вас виникне бажання підтримати подальшу літературно-дослідницьку роботу автора, ви можете пожертвувати будь-яку прийнятну для вас суму у будь-якій валюті, просто відсканувавши цей QR-код. Чи за посиланням <https://send.monobank.ua/jar/3f8axayaiM> Або здійснивши переказ на картку Монобанку 4874 1000 2662 1485.

З вдячністю, Віталій Олещенко.